

د افغانستان اسلامي امارت
د علومو اکاډمي
معاونيت بخش علوم بشري
مرکز بين المللي تحقيقات کوشاني

تحقيقات کوشاني

په دې گڼه کې:

- په بگرام کې د کوشاني دورې پر آثارو د يوناني او هندي هنر ...
- ديدگاه مختصری بر اسمای شاهان کوشانی از نظر...
- ستوپه‌های اوليه و نقش کوشانی‌ها در تحول ...
- عامل کوچ نشینی در امپراتوری کوشانی ...
- ریشه‌شناسی و مفهوم «Yavugua» ...
- Kidarites: Continuity and Transformation of ...

- دوره پنجم
- شش ماه اول سال
- سال: ۱۴۰۵ هـ.ش
- شماره مسلسل: ۳۶
- سال تأسیس: ۱۳۵۷ هـ.ش
- کابل - افغانستان

شماره ۱، سال ۱۴۰۵

مجله تحقيقات کوشاني

KUSHAN RESEARCHES

6 Monthly Journal

Establishment 1978
Academic Publication of
Afghanistan Science Academy
Serial No:36

Address:
Afghanistan Science Academy
Qala-i-Fathullah, Kabul-Afghanistan
Tel: 0202201279

د افغانستان اسلامي امارت
د علومو اکاډمي
معاونیت بخش علوم بشری
مرکز بین المللی تحقیقات کوشانی

تحقیقات کوشانی

مجله علمی - تحقیقی

سال تأسیس: ۱۳۵۷ هـ.ش.
شماره مسلسل: ۳۶

یادداشت

- مقاله رسماً از آدرس مشخص با ذکر نام، تخلص، رتبه علمی، نمبر تلفون و ایمیل آدرس نویسنده به اداره اکادمی علوم فرستاده شود.
- مقاله ارسالی باید علمی - تحقیقی، بکر و مطابق معیارهای پذیرفته شده علمی باشد.
- مقاله باید قبلاً در جای دیگری چاپ نشده باشد.
- عنوان مقاله مختصر و با محتوا مطابقت داشته باشد.
- مقاله باید دارای خلاصه حداقل حاوی ۸۰ الی ۲۰۰ کلمه بوده و گویای پرسشی اصلی باشد که مقاله در پی پاسخ دهی به آن است. همچنان خلاصه باید به یکی از زبانهای یونسکو ترجمه شده باشد.
- مقاله باید دارای مقدمه، مبرمیت، هدف، سؤال تحقیق، روش تحقیق، نتایج به دست آمده و فهرست منابع بوده و در متن به منبع اشاره شده باشد.
- مقاله باید بدون اغلاط تایپی با رعایت تمام نکات دستور زبان، تسلسل منطقی موضوعات در صفحه یک رویه کاغذ A4 در برنامه word تنظیم شده باشد.
- حجم مقاله حد اقل ۷ و حد اکثر ۱۵ صفحه معیاری بوده، با فونت ۱۳ تایپ شود، فاصله بین سطر ها واحد (Single) باشد و به شکل هارد و سافت کاپی فرستاده شود.
- هیأت تحریر مجله صلاحیت رد، قبول و اصلاح مقالات را با در نظر داشت لایحه نشراتی اکادمی علوم دارد.
- تحلیل ها و اندیشه های ارایه شده بیانگر نظریات محقق و نویسنده بوده، الزاماً ربطی به موقف اداره ندارد.
- حق کاپی مقالات و مضامین منتشره محفوظ بوده، فقط در صورت ذکر مأخذ از آن استفاده نشراتی شده می تواند.
- مقاله وارده دوباره مسترد نمی گردد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ناشر: ریاست اطلاعات و ارتباط عامه اکادمی علوم افغانستان
مدیر مسؤول: معاون محقق حکمت الرحمن امیری

هیأت تحریر

- سرمحقق کتاب خان فیضی
- سرمحقق عبدالشکور قیومی
- پوهاند مجتبی عارفی
- معاون سرمحقق علی احمد جعفری

دیزاین: معاون محقق حکمت الرحمن امیری

مطبعه: مطبعه حبیب ناصری، کابل- افغانستان

آدرس: مرکز بین المللی تحقیقات کوشانی، اکادمی علوم افغانستان.

قلعه فتح الله، جوار مسجد میرعبدالکریم آغا، کابل.

شماره تماس ریاست اطلاعات و ارتباط عامه: ۰۰۹۳۰۲۰۲۲۰۱۲۷۹

ایمیل ریاست اطلاعات و ارتباط عامه: info@asa.gov.af

شماره تماس مدیر مسؤول: ۰۷۹۸۴۶۹۳۷۹/۰۷۸۵۳۶۱۸۰۶

ایمیل مدیریت مجله: rahmanhekmat452@gmail.com

اشتراک سالانه

کابل: ۳۲۰ افغانی

ولایات: ۴۸۰ افغانی

کشور های خارجی: ۲۰ دالر امریکایی

- قیمت یک شماره در کابل: ۸۰ افغانی
- برای استادان و دانشمندان اکادمی علوم: ۷۰ افغانی
- برای محصلین و شاگردان مکاتب: ۴۰ افغانی
- برای سایر ادارات: ۸۰ افغانی

فهرست موضوعات

صفحه	نویسنده	عنوان	ردیف
۱	سرمحقق کتاب خان فیضی	په بگرام کې د کوشاني دورې پر آثارو...	۱.
۱۸	سرمحقق فایقه لحظه فیضی	دیدگاه مختصری بر اسمای شاهان...	۲.
۳۴	پوهاند مجتبی عارفی	ستوپه های اولیه و نقش کوشانی ها...	۳.
۵۱	معاون سرمحقق علی احمد جعفری	عامل کوچ نشینی در امپراتوری کوشانی...	۴.
۷۵	عصمت الله سروی	چگونگی ترمیم آثار سفالی	۵.
۹۳	سلطان مسعود مرادی	تحقیق ساحوی ساحات باستانی ولایت...	۶.
۱۱۶	سید حسین برهانی	ریشه‌شناسی و مفهوم «Yavugua»...	۷.
136	A.R.Hekmat Rahman Amiri	Kidarites: Continuity and...	8.
163	Suliman Kohistani	Mes Aynak`s stupas ...	9.

سرمحقق کتاب خان فیضی

په بگرام کې د کوشاني دورې پر آثارو د يوناني او هندي هنر
انعکاس (تاثیر)

The Reflection Influence of Greek and Indian Art on the Artifacts of the Kushan Period in Begram

By: professor Ketab Khan Faizi

Abstract

Afghanistan is an ancient and historically significant country that has encompassed and sustained diverse cultures within its geographical and civilizational sphere. At one time, it functioned as a major commercial corridor linking the East and the West. These cultures gradually integrated with the indigenous culture of this ancient region, leaving enduring material and cultural traces.

Begram, located in the ancient region of Kapisa, constitutes an important archaeological and historical site. It once served successively as a center under the Achaemenids, the Greeks, and

ultimately the Kushans, and preserves remarkable and unparalleled artistic architecture and artifacts.

This article examines the manifestation and influence of imported artistic traditions such as Greek, Indian, and others during the Kushan period in Begram. It is hoped that this study will be of interest to distinguished readers and scholars.

لنډيز

افغانستان يو لرغونی او تاریخي هېواد دی چې بېلابېل کلتورونه یې په خپل غېږ کې پاللې دي، په یو وخت کې د ختیځ او لويديځ سوداګریز لویه لار وه. دغه کلتورونه د دې لرغونې سیمې له اصلي کلتور سره ګډ شوي او د هغوی آثار پاتې دي. بگرام د کاپیسا له پخوانۍ سیمې یو مهم لرغونی او تاریخي ځای دی چې یو وخت د هخامنشیانو، یونانیانو او بالاخره د کوشانیانو مرکز و او بې ساري هنري ودانۍ او آثار پکې پاتې شوي دي. په دې مقاله کې د وارداتي هنرونو لکه یوناني، هندي او نورو هنرونو انعکاس د بگرام په کوشاني دوره کې تر بحث لاندې نیول شوی دی، هیله مند یم چې د درنو لوستونکو د پاملرنې وړ وگرځي.

پېژندنه

زموږ گران هېواد افغانستان چې په تېرو دورو کې د آریانا او خراسان په نومونو یادېده، د پخوانیو وختونو راهیسې د غوره تمدنونو د رامنځته کېدو او ودې ځانګړی وه، او د هېواد له بېلابېلو سیمو څخه د لرغونو آثارو موندنې د دې ځمکې تاریخي لرغونوالی او د هغې اړوند تمدنونو د تاریخ څخه مخکې دورو او تېرو تاریخي پړاوونو کې څرګندوي. بگرام د افغانستان په مرکزي سیمه کې او د پلازمینې په شمال کې یو له دغو مهمو لرغونو ځایونو څخه دی چې په پخوانیو وختونو کې د کاپیسا له پخوانۍ سیمې سره تړاو درلود او اوس د پروان ولایت په جوړښت کې شامل دی.

لرغونپوهانو د دې لرغونې سیمې د پرله پسې کیندنو په ترڅ کې ډېر آثار کشف کړي دي چې د دې آثارو یوه برخه په ملي موزیم کې او بله برخه یې د فرانسې او لندن په موزیمونو کې نندارې ته اړنښودل شوې دي، چې په بگرام کې د کوشاني دورې کلتور او هنر استازیتوب کوي او د یوناني او هندي هنر انعکاس د دې لرغوني ځای په آثارو باندې ښیي.

د خپرنې اړتیا

د کوشاني دورې په بگرام کې د لرغونو آثارو باندې د یوناني او هندي هنر انعکاس یو ډېر مهم، ارزښتمن او بې ساري موضوع ده او د کوشاني دورې په آثارو باندې بېلابېل هنرونه لیدل کېږي. په دې مقاله کې آثار د سمبولیک او هنري اړخه مطالعه شوي چې د ځانگړې اړتیا وړ دي او تر اوسه دې موضوع په اړه خپرنې نه دي شوي.

د خپرنې موخه

د دې خپرنې موخه په بگرام کې د کوشاني دورې پر آثارو باندې د هنر انعکاس څرگندول دي.

د خپرنې پوښتنې

اصلي پوښتنه: آیا د بگرام په لرغونې سیمه د کوشاني په دوره کې یوناني او هندي هنرونه انعکاس کړی که نه؟

فرعي پوښتنې:

۱- آیا د بگرام په لرغونې سیمه کې د کوشاني دورې آثار شته که نه؟

۲- د بگرام په لرغونې سیمه کې کوم ډول هنري آثار لیدل کېږي؟

د خپرنې ډول

په دې مقاله کې خپرنه د کتابتوني او ساحوي یا میداني مطالعې پر بنسټ په توصیفي او تحلیلي ډول ترسره شوې ده.

متن مقاله

شوان زانگ بگرام د کاپیشي په نوم یاد کړی دی. موسیو فوشه، فرانسوي، هغه یې د بگرام سره یو گڼلی دی او ښاغلي کهزاد هم دا تایید کړې چې دا له دویمې مخزېږديزې پېړۍ څخه تر اتمې زېږديزې پېړۍ پورې د زر کلونو لپاره د افغانستان پلازمېنه وه. د بگرام د نوم د علت په اړه ویلای شو چې بگرام په سنسکرت کې ښار دی او (Wei) حریف تعریف شوی چې دغه ورته غوره والی ورکوي. ځینو دا د واکمنانو او نجیبو ښار، د رب النوعو ښار، د راهبانو کلی او د بخت کلی هم تعبیر کړی دی. د بگرام ښار د کاپیسا د لویې

هوارې ځمکې په شمال ختیځه برخه کې موقعیت لري. بگرام د اسلام څخه مخکې او اسلامي دورې په ترڅ کې د افغانستان تر ټولو لوی او مهم سیاسي مرکز ګڼل کېږي. نننۍ بگرام چینایي تاریخ لیکونکو د Ki-Pien یا Ki-Piesh په نامه یاد کړې دی او یوناني او رومي جغرافیه لیکونکو د Kapisi په نامه یاد کړې دی. وېلس بگرام د نیکا Nikaea سره یو ګڼي او تصور کوي چې اسکندریه هم همدلته آباءه شوې وه. کونګهم بگرام یا کارسانا Karsana او Tetrogonis یو ګڼي. (پنجشېري، ۱۳۹۲، مخ ۱۷).

په بله وینا، بگرام د هېواد له مهمو مدني او لرغونو سیمو څخه دی چې د ځانګړي جغرافیایي او ستراتیژیک موقعیت درلودونکی دی، د ډېر پخوانیو وختونو راهیسې د پخوانیو تمدنونو د ودې او پرمختګ زانګو وه چې په پرونی، کاپیسا او اوسني پروان کې موقعیت لري. دا نه یوازې یو مهم مدني او کلتوري مرکز دی، بلکې د پاچاهانو او د بیلابیلو سلطنتي لړیو لکه یوناني-باختر، هندو-باختر، کوشاني، کیداري، یفتلي او کابلشاهانو یو مهم سیاسي او تاریخي مرکز و او ځانګړی اهمیت لري چې دا مرکزیت یې شاوخوا زر کاله ساتلی دی. (صافي، ۱۳۸۳، مخ ۴۵).

لکه څنګه چې فرانسوي لرغونپوه ښاغلي الفرد فوشه چې د افغانستان په تاریخ کې د مسیو فوشه په نامه مشهور دی، ویلي چې د سنسکرت د ګرامر لیکونکي پانیني له دورې (څلورمه مخزېږدیزه پېړۍ) څخه تر چینایي ژائر شوان-زانګ (اوومه زېږدیزه پېړۍ) پورې د شاوخوا زر کلونو په اوږدو کې د اسلام د سپېڅلي دین له راتګ څخه مخکې د کاپیسي نوم شتون درلود او دا نوم د یوناني-باختر پاچاهانو په سکو کې یاد شوی دی، او وروستی تاریخ لیکونکی چې دا نوم یې یاد کړی، البیرونی دی. (کېزاد، ۱۳۴۶، مخ ۱۷۱).

بگرام هغه ځای دی چې د کابل څخه په ۸۵ کیلومتره شمال او د پروان ولایت د چاریکار څخه په ۸ کیلومتره ختیځ کې موقعیت لري. دا سیمه د تاریخي او لرغونوالي له اړخه د کاپیسي په سیمه کې د افغانستان تر ټولو لرغونې پلازمېنه ده او د کوشاني سترواکۍ د سترو پاچاهانو په ځانګړي توګه د ستر کنشکا د دوېني پلازمېنې په توګه د تاریخ په پاڼو کې ثبت شوې ده. بگرام که څه هم د کوشانیانو څخه مخکې د یونانیانو په وخت کې هم آباد و، خو د کوشانیانو په وخت کې یې ډېر پرمختګ وکړ او د تمدن او کلتور مرکز وګڼل شو. بگرام په پخوانیو وختونو کې د کاپیسي په نامه هم یادېده او د باختر، هند، اراکوزیا او

په بگرام کې د کوشاني دورې پر آثارو د

روم ترمنځ سوداگریزه لاره وه او سوداگریز کاروانونه له دې سیمې تېرېدل. (ذاکر، ۱۳۸۱، مخ ۱۱).

دا تاریخي او لرغونې سیمه په ۱۹۳۰ میلادي کال کې د فرانسوي پلاوي لخوا د الفرد فوشه A. Fousha تر څارنې لاندې وپېژندل شوه او سروې او کیندنې پرې وشوې. په (۱۹۰۲ میلادي کال) کې د لومړي ځل لپاره د شاهي ښار څخه بهر آزمونې کیندنې پیل شوې، وروسته د ۱۰ کلونو لپاره دا کیندنې وځنډېدې، په ۱۹۳۶ میلادي کال کې د ښاغلي کرل (Carl)، مونیې او هاکن لخوا بیا کیندنې ترسره شوې؛ چې په پایله کې د ښار بازار څرگند شو او د دې لرغوني ځای د (۱۰) او (۱۳) خونو څخه ښیښې، رومي او چینایي لاکونه، هندي عاجونه، گچي مډالونه او نور ډېر شمېر آثار ترلاسه شول. د دې آثارو کشف په ۱۹۳۷ م کال کې شوی دی. (عزیزی، ۱۳۸۷، مخ ۹).

ښاغلي هاکن په خپله مقاله کې د ترلاسه شویو آثارو په اړه زیاتوي چې: "هغه بېلابېل آثار چې په ۱۹۳۹ میلادي کال کې د بگرام څخه کشف شول، په ټولیز ډول د یوناني گچي مډالونه، د یوناني او رومي یا سکندریې مصري برونزو لوښي، د کورنیو اړتیاوو لپاره ځانگړي شوي رومي عصر لوښي، هندي عاج ټوټې او چینایي لاک لوښي دي چې د تاریخي پلوه د حیرانوونکي توکي وړاندې کوي او ویلای شو چې یادو توکو تاریخ د عیسوي لومړۍ او دویمې پېړۍ (د کوشاني دورې) په بر کې نیسي." (کهزاد، ۱۳۸۷، مخ ۵۵۰).

په (۱۹۴۱-۱۹۴۲ م) کلونو کې رومن گیرشمن، فرانسوي لرغونپوه، د بگرام په مخروبو کې کیندنې ترسره کړې؛ چې په پایله کې ښار او هغه شواهد کشف شول چې د یوناني-باختر د واکمنۍ دورې (د دویمې مخزېږدیزې پېړۍ لومړۍ نیمایي) پورې اړه لري، چې د ښار جوړونې له پلوه ډېر په زړه پورې و، ځکه چې دا ښار د یوناني ښارونو د کلاسیک پلان پر بنسټ جوړ شوی و او په دفاعي سیستم کې یې د هغه وخت اړتیاوو ته پاملرنه شوې وه. د یاد عالم د کیندنو په پایله کې د بگرام د ښار د دیوالونو او برخونو آثار کشف شول، چې د ښار د دیوال اوږدوالی (۶۰۰ متره) او عرض یې شاوخوا (۴۵۰ متره) و. (پوگاچینکووا، ۱۳۵۷، مخ ۲۹).

د بگرام ښار د کوشاني پاچاهانو په دوره کې (لومړۍ تر دریمې زیږدیزې پېړۍ) د پام وړ اهمیت درلوده او له بده مرغه په څلورمه زیږدیزه پېړۍ کې ویجاړ شو. روسي لرغونپوه،

یوگاچینکوا، د بگرام د ښار لرغونی هسته په عمومي ډول هندي ښه ورکوي او د بگرام د کلا د جوړولو تخنیک د آسیا په منځنیو کې موجودو لرغونو ښارونو سره ورته والی لري. (هماغه، مخ ۳۱).

د بگرام د لرغوني ښار ودانۍ په تېرو لسيزو کې د قانوني کیندنو لاندې نه دي راغلي او کیندنې یې بشپړې شوي نه دي، چې د تېرو لسيزو د کیندنو په پایله کې ډېر آثار ترلاسه شوي چې د هغه وخت د وارداتي شیشو څخه جوړ شوي زیرمې لکه مېوه دانۍ، مرتبانونه، جالۍ، لوی بوتلونه، د کبانو د ساتلو لپاره د شیشې بکسونه او عادي بوتلونه پکې شامل دي. د دغو ښیښه یي لوښو هر یو د نقاشۍ او ښکلا له پلوه د عالي کیفیت څخه برخمن دی. د دې لوښو نقاشي او ترمیم د یوناني او رومي هنر اغېزې ښيي. د یادو لوښو سربېره د دې آثارو بله بڼه له گچ او برنج څخه جوړه شوې ده او په مقابل کې یې وزني ډبرې هم لیدل کېږي، چې هر یو یې جلا خپرني غواړي. خټینې مجسمې او کاشي برجسته مجسمې هغه آثار دي چې د خټیځ روم په کارخانو کې له خټې څخه جوړ شوي او سره ښلول شوي دي. دا مجسمې ډېر لرغونوالی لري او د هغوی انځور د یوناني او رومي افسانې او کیسې بیانوي. د یادولو وړ او له کشفیاتو مهمه دا ده چې د مجسمه جوړونې صنعت او د شیانو انځورول د کوشانیانو د لومړي واکمنۍ په وخت کې څرگند شول، او په دې آثارو کې د کوشاني هنرمندانو د هنر مهارت لیدل کېږي. دا خزانه چې (۸۱) قلمه شیشه، برونز، عاج او ډبرین آثار لري، د نړۍ په زیاتره... هېوادونو کې نندارې ته اړنښودل شوي دي. (صداقت، مرکې نېټه ۵/۱۲/۱۴۰۴) (انځورونه ۵-۱)

د بگرام له (۱) نمبر خونې څخه هغه آثار ترلاسه شوي چې له عاج څخه جوړ شوي او د بکسونو، صندوقونو، فرنیچر او موبل یوه ټولګه ده. د دې موبلونو او صندوقونو لاندنۍ برخه له لرګیو څخه جوړه شوې وه چې په خراب حالت کې وه، خو د هغوی عاجي او هډوکي برخې تر اوسه روغې پاتې دي او د خپلې ځانګړې ښکلا استازیتوب کوي. د دې آثارو ډېری برخه له عادي هډوکي څخه جوړه شوې او پاتې برخه یې د فیل له عاج څخه جوړه شوې ده. د هغې پانې پرېوړلی چې په عاج باندې یې شکلونه انځور شوي، نږدې دوه ملي متره دی او د صیقل کولو وروسته د یوې نوکدارې الې په واسطه د درفش په څېر، په دې پانو باندې ژور انځورونه شوي دي. په انځورګرۍ کې یې د ګرافیک اصول رعایت شوي دي او د انځورونو شاوخوا کرښې روښانه او څرګندې دي، ځینې یې دوه کرښې لري چې له یو سر څخه تر بل

په بگرام کې د کوشاني دورې پر آثارو د

سر پورې رسېدلې دي. د عاج دغه ډول کيندنه نښې چې د يو ماهر استاد لخوا چمتو شوي او ځينې ډولونو انځورونه يې رنگين شوي هم دي، چې د رنگ کارول ډېر د نباتاتو، حيواني شکلونو او د ارباب الانواعو د خبرو لپاره په پام کې نيول شوي دي. تور رنگ هم خپل ځانگړی ځانگړتيا لري او د انځورونو په شاوخوا کې او د وينستو او سترگو شاوخوا ښودلو کې کارول شوی دی. د بگرام د عاجونو په انځورونو کې مضامين او موضوعات ډېر پالل شوي، خو دا ټول موضوعات د ختيځو ښځو د ژوند او د هغوی د ټولنيز ژوند د خيالاتو شاوخوا گرځي. دغه هره صحنه يو ځانگړی چوکاټ لري چې د صحنې داخلي او بهرني نقشونه د هندي هنر له اغېزې څخه برخمن دي او د هغوی کندکاری د (مها بهارات هنر څخه چې درېيمه - څلورمه زيږدیزه پېړۍ پورې اړه لري، اغېزمنه ده).

گالينه پوگاچينکوا، شوروي لرغونپوه، د افغانستان د صنايعو په تاريخ کتاب کې ليکي: "د ترلاسه شويو شيانو په منځ کې تر ټولو په زړه پورې هغه ټوکر دي چې د هغه وخت له وارداتي شيشو څخه جوړ شوي، چې سوداگرو د فين کې (تيروسيدون) د ساحل له شيشې جوړولو کارخانو څخه ترلاسه کړي وو. په لرغونې نړۍ کې د دې سيمې شيشه جوړونه ډېر شهرت درلود. د بگرام څخه ترلاسه شوي لوبښي بېلابېل دي لکه مېوه دانۍ، مرتبانونه، جامونه، د لوی بوتل په شکل لوبښي، د کب ساتلو لپاره د شيشې بکس، عادي بوتلونه او داسې نور. د دې شيانو هنري جنسيت او نقاشي د ښکلا له پلوه دومره ښه ده چې قيمتي ډبرې را په يادوي ځکه چې پکې غوره او ژوندي رنگونه کارول شوي دي او په پايله کې ويلاى شو چې د يونان او روم د معمول اصولو او دودونو سره سم په دې لوبښو باندې انځورونه شتون لري." گالينه پوگاچينکوا د دې آثارو اهميت د کوشاني پاچاهانو په لومړيو کې د مجسمه جوړونې صنعت په وړاندې کولو کې مطالعه کړی او د بگرام په عاجونو کې د کندکاری شوي ډول او مخ په اړه ليکي: "چې د انځورگرۍ او کندکاری په دې ډول کې کومه ځانگړې ځانگړتيا نه لري او ختيځه بڼه يې د هند تر اغېزې لاندې راغلې ده. دا کندکاری د مهابارت د هنر (درېيمه-څلورمه زيږدیزه پېړۍ) څخه شمېرل کېږي." (پوگاچينکوا، ۱۳۵۷: ۲۸-۳۰) د روسي عالم په عقیده، په بگرام کې د عاجي مجسمو د کيندنو ډول د (متهورا) له طريقې او مکتب سره ورته والی لري چې د جمنا په سيمه کې د مجسمه جوړونې لوی مرکز دی. خو د عاج د کيندنې په پايله کې چې د بگرام هنري نښه ده، د څو سوه کلونو تېرېدو

وروسته د افغانستان د مجسمه جوړونې صنعت د کوشاني دورې په جریان کې ښيي. دغه عالم او لرغونپوه وايي: "دا ټولې مجسمې د بگرام څخه د اورپالنې او يا کوم بل دين ښه نه ده، بلکې د همدغه عصر د ملي افسانو څرگندونه ده، چې اصلي بنسټ يې د کوشاني عصر (میتودولوژي) کېدای شي، ځکه چې د کوشاني سترواکۍ کې چې بېلابېل قومونه او دينونه د يو سياسي يووالي لاندې ژوند کوي، بې له شکه د بېلابېلو ملتونو افسانې د هغه وخت د هنرمندانو د کار تر ټولو ښه بنسټ او سرچينه وه، يعنې د بېلابېلو دينونو اغېزې لکه اوستا، بوديزم، جينزم او حتی بهرنۍ افسانې لکه يوناني او رومي د هنرمندانو په کار اغېزمنې وې." د عاج هغه کېندن شوې تختې او حکاکي چې د بگرام څخه د (جوزف هاکن) لخوا ترلاسه شوې او د هغوی يادونې ورکړل شوي، شاوخوا شپږ سوه تختې کېږي، چې دا ټولگه د هنري ارزښت له پلوه د کوشاني دورې په گندهارا هنري مکتب کې يو مهم ټکی گڼل کېږي.

د يادولو وړ خبره دا ده چې د بگرام د دې عاجي تختو ټول انځورونه او مضامين د کوشانيانو په دوره کې د دويمې زېږديزې پېړۍ د خلکو له ټولنيز ژوند سره تړاو لري. د دې ټوټو يوه مهمه ځانگړتيا چې کېندنل شوي او حکاکي شوي ډبرينې ټوټې دي دا ده، چې ټول انځورونه او موضوعات يې د ښځو له ژوند سره تړاو لري او يوازې نارينه حالتونه پکې کم ليدل کېږي، يوازې په دوه مواردو کې لکه دوه (راجا)، يو مهتر، اس سوار، ښکار کوونکي او څو خدمتگاران چې د نارينه شکلونو په توگه انځور شوي، نور داسې موارد نه ليدل کېږي. دا خبره ښيي چې شايد ښځينه موضوعات د حرمسرا پورې اړه لري چې نارينه پکې لږ لاسرسی درلود. د دې انځورونو بله برخه هم د يادولو وړ ده، دا لويه برخه د ښځو د زينتي او آرايشي موادو او جامو ترکيب او پراخوالی دی، په ځانگړې توگه د دربار او شهزادگانو په مانيو کې د ښځو د خصوصي چارو پورې تړاو لري. په حقيقت کې دې ښځې په سنسکرت او پالي متنونو کې ورکړل شويو توضيحاتو سره ډېر نږدې والی لري. بله څرگنده خبره دا ده چې د بگرام د عاجونو په انځورونو کې د ښځو په مقابل کې حيوانات، په ځانگړې توگه د ښکار حيوانات شتون لري، چې په منځ کې يې د ښکار سپی ډېر سترگو ته راځي، بيا هوسۍ د مخکښ په توگه، سويه، خوک، فيلان، غوايان، د گوزې بچيان، پرانگان، ليوه، شاديان او نور وحشي حيوانات پکې شامل دي. دا د بگرام څخه ترلاسه شويو عاجي تختو باندې د کنډل شوو او انځورگرۍ بېلابېل موضوعات دي. په بگرام کې د معمارۍ برخه د بگرام د هنري عاجي خزانو په پرتله ډېره ساده ده. د دې ودانيو د تورانا رواقونو او دروازو څخه د هندي انجينرانو

په بگرام کې د کوشاني دورې پر آثارو د

لاس او معمارانو کار په ښه توګه ښکاره دی، او په ورته وخت کې د دې ودانیو نورې برخې د (سانچي) کارونو او په متهورا کې موجودو رواقونو سره ورته والی لري. (نيکسیر، ۱۳۶۱، مخ ۱۳۷).

د (بلديو کمار) هندي لرغونپوه او عالم په وينا، دا ټول زينتي ټوټې او د عاج څخه جوړ شوي آرايشي صندوقچې چې د بگرام څخه ترلاسه شوي، د لوی کنشکا کوشاني سترواک او د هغه د ځای ناستو د سلطنتي ماڼۍ پورې اړه لري، چې دا هنري خزانه د گندهارا د هنر لويه برخه نندارې ته وړاندې کوي او د هغې بېلابېل اړخونه د مجسمه جوړونې، حکاکۍ، انځورگرۍ او معمارۍ له پلوه ډېر لوړ هنري ارزښت لري. د گندهارا د هنر د دې ښو اغېزې، يعنې د بگرام خزانه، د متهورا په طريقه او هنر باندې هم ښه څرګنده ده. (بابايوف، ۱۳۶۱، مخ ۷۶).

په عمومي ډول د بگرام د ودانیو معماري او د هغه ځای څخه ترلاسه شوي عاجي مجسمې د دې آثارو تړاو د يو تاريخي دورې سره ښيي چې د عيسوي لومړيو دوو پېړيو پورې اړه لري، چې بې له شکه د کوشانيانو له دورې سره هم مهاله ده.

د بگرام د آثارو په پراخ چوکاټ کې چې پخپله يو جلا موزيم دی، د لوبو شيانو لکه هغه توپ چې په څلور ضلعي شکلونو جوړ شوی، د جګړو هارن يا ترومپ، او کره فلوتونه هم شتون لري چې د بگرام د آثارو د نورو برخو په څېر د بهر هوت، متهورا او امراواتي د طريقو سره ورته والی لري. د بگرام د عاج کاريو اصلي ارزښت او د هغو بېلابېلو مجسمو اصلي ارزښت د دې له امله دی چې د دې سيمې د پخوانيو خلکو ژوند د کوشاني دورې په بهير کې ښيي او د لرغوني هند د خلکو دودونه د باختر له کلتور او رواجونو سره ګډ شوي او يو وياړلی هنر او روښانه آثار يې له ځانه پرېښي دي. هغه هنرمند چې د عاج د تراش او هندي انځورونو کار يې په لرغوني هند کې، په ځانګړې توګه د کوشاني دورې په گندهارا کې مخته وړ، د (شيلپا ګوپتا) په نامه يادېده او د هنر ډول يې (شيلپين) بلل کېده. د هغه وخت په بېلابېلو هنرمندانو کې د عاج د تراش هنرمند او صنعتګر ته ډېر ارزښت ورکول کېده، چې دا خبره په (اتر يا برهمن) کې د اصلي کيفيت سره ياد شوې ده. شيلپيان يا د لرغوني هند د عاج کار هنرمندان چې د پام وړ وړتيا يې درلوده، د (لئوناردو داوینچي) او (ميګل انډلو)

سره پرتله کېدای شي، ځکه چې د دوی کار په ټولو برخو کې لکه عاج صیقل کول، فلزکاری او د تیراکوتا جوړول (ارزښتمن سپین ږيري) و. (هماغه، مخ ۷۹).

کله چې د لرغوني هند له بېلابېلو سیمو څخه د ترلاسه شویو عاج خزاني او د بگرام د عاج ټولګې سره چې د (جوزف هاکن) له خوا کشف شوې، پرتله شوه، نو معلومه شوه چې وروستی ټولګه د کیفیت له پلوه غوره ده. دا کشف چې شاوخوا نیمه پېړۍ مخکې شوې، ټول ختیځپوهان حیران کړل. په دې منځ کې (میل چایین) او (ابو لري) په ځانګړې توګه د بگرام د عاجو په برخه کې د هندي هنرونو په اړه او د دې ټولو اړخونو د بېلابېلو هنرونو سره پرتله کولو کې ځانګړې مطالعې ترسره کړې. (کېزاد، ۱۳۱۷، مخ ۱۷).

البته د کوشاني دورې د بگرام هنري آثار د نورو برخو سره پرتله کول، لکه د ساتاواهاانا او کوشانا له کېندنو څخه د وکمن او متهورا د ختیځ او لويديځ پولو کې، د یو یا دوو کسانو کار نه دی، بلکې یو ډول ټولیز او هر اړخیز فکر او فعالیت ته اړتیا لري. لکه څنګه چې مخکې یادونه وشوه، بگرام په نورو هنري برخو کې هم ډېر آثار لري چې په ۱۹۴۰-۱۹۳۹ کلونو کې له بگرام څخه (۵۰) یا ډېر د زیوراتو قالبونه، د حیواني، نباتي، انساني او افسانوي شکلونو انځورونه حک شوي وو چې که پکې سپین زر یا سره زر ویلې شي او په خپل لوبښي کې واچول شي، نو دا انځورونه به په ترلاسه شویو زیوراتو باندې څرګندېدل. ویلای شو چې د زرګرۍ صنعت لکه په بلخ کې بشپړ دود درلود او ماهر هنرمندانو او صنعتګرو په دې برخه کې هنري کارونه کړي دي. (هماغه، مخ ۲۲).

لنډه دا چې بگرام د یوناني-باختر پاچاهانو په دوران کې د عیسوي لومړۍ پېړۍ څخه شاوخوا یوه پېړۍ مخکې ټولنیز، اقتصادي او هنري ارزښت درلود، د کوشانیانو په وخت کې هم هماغه پخوانۍ لوړتیا یې په لوړو پوړیو کې وساتله، ځکه چې کله کوشانیان باختر ته ننوتل، د هندوکش له پولې څخه د تېرېدو وروسته یې بگرام (کاپیسا) د خپلې حکومت دوبنۍ مرکز کړ او د یونانیانو په وخت کې آبادو سیمو کې ځای پر ځای شول. د کوشانیانو د مسکوکاتو کشف د بگرام د شاهي ښار له مخروبو څخه زموږ د ادعا شاهد دی چې د لوی کنشکا په وخت کې یې د یوناني-باختر له پخواني ښار سره یو ځای نوی شاهي ښار جوړ کړ. په همدې توګه د کوشاني لړۍ په باختر کې له یوناني تمدن سره اړیکه ټینګه کړه او بگرام د هغه وخت یو له مهمو سوداګریزو او صنعتي ښارونو څخه شو. ځکه چې کوشانیانو د نورو دینونو په مقابل کې د بودايي دین ډېر رعایت کاوه، د بودايي نظریاتو له امله په هند

په بگرام کې د کوشاني دورې پر آثارو د

کې د کوشاني دورې په جريان کې او په ځانگړې توگه د بگرام په هنري آثارو باندې اغېزه وکړه او د يوناني-بودايي هنر نښې په دې سيمه کې څرگندې شوې، يعنې بوديزم او د هغه فکري اړخونه د بگرام هنرونه د گندهارا په هنري چوکاټ کې اغېزمن کړل او گندهارايي هنرمندانو د بودايي دين تر اغېز لاندې او د محلي کلتور په کارولو سره آثار رامنځته کړل.

بگرام د گندهارا د هنر يو له مهمو ښارونو څخه و او د گندهارا طريقه هم د کوشانيانو په دوره کې د هنرونو يوه له مهمو طريقو څخه ده. محلي هنرمندانو د چينايي، رومي، يوناني او پارتي هنرمندانو د مهارتونو په کارولو سره د گندهارا د هنر رامنځته کړنې د بې سارې مضامينو، باريک بينو او په زړه پورې نښو سره وړاندې کړې دي. د دې هنري نښو ډېری چې په گندهارا او په ځانگړې توگه په بگرام کې وړاندې شوي، لا هم د دوه زرو کلونو وروسته د هېواد په ځينو سيمو کې د خلکو په دودونو د موسيقي الاتو او شکلونو کې نمونه ليدل کېږي.

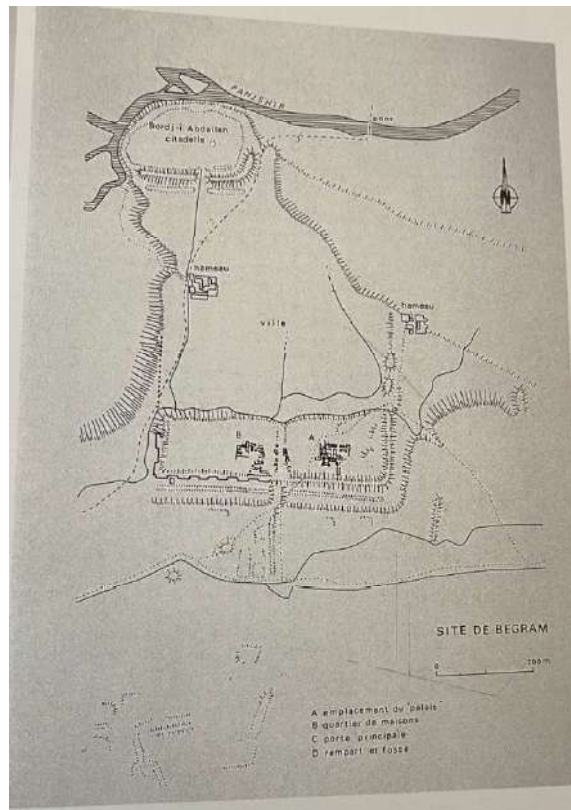
لکه څنگه چې مخکې وويل شول، د بگرام په هنر کې چې د گندهارا هنرمندانو لخوا ترلاسه شويو آثارو ټولگه ده، د يوناني، رومي، هلنيستي او بودايي هنر اغېزې انعکاس شوي، خو دا چې د دې هنرونو اصل په کومه برخه کې دی، د کوشانيپوهانو ترمنځ بېلابېل بحثونه او نظرونه شتون لري. (مجله هنر، ۱۳۶۶، مخ ۲۰).

گندهارا د ډېرو پوهانو په اند په ختيځ هندوکش کې يوه برخه ده چې د کابل سيند څخه او سرچينه تر اټک پورې احاطه کوي. د دې مهمې سيمې ننگرهار، هېده، کنړ، پېښور، سوات، ښايي د بلوچستان درې، شهباز گړی، تکسيلا، بهلول ښار، تاجيک بهاولپور، کانښيکاپور، بگرام او مروان دي، چې له دې منځه هېده او بگرام د کوشانيانو د پام وړ هنري خزانې شاهد دي. د گندهارا هنر لرغونپوهانو په دوو قطبونو يعنې تکسيلا، پنجاب او جلال اباد په افغانستان کې د پولو په توگه ټاکلي دي چې ساحه يې له دريو لورو غرونو احاطه کړې او له جنوب څخه پراخ ميدان سره نښلېده او تر اندس سيند پورې رسېده.

البته د گندهارا هنرمندانو د هنرونو لکه مجسمه جوړونې، انځورگرۍ، عاج کارونو او بېلابېلو انځورونو پراخه ساحه په بگرام او د گندهارا په نورو ساحو کې ښودلې او توانيدلي چې قومي، نژادي او د کوشانيانو د ځينو قبيلو ځانگړنې په ښه توگه وښيي او له ډېرو اړخونو

تحقیقات کوشانی

څخه د کوشانیانو ژوند د نورو قومونو لکه یوناني، هندي، چینایي، پارتي سره په تړاو کې نمونې وړاندې کړي، ترڅو د خپلې سترې سترواکۍ د پراختیا او پراخ نظر استازیتوب وکړي. په دې بنسټ، د علمي-څېړنیز مرکز هیأت د بگرام لرغونې سیمې د لیدنې او کتنې لپاره په ۱۴۰۳/۵/۲۱ کال کې سیمې ته لاړل او د تاریخي کلا څخه چې د بگرام شاهي کلا په نوم مشهوره ده، له نږدې کتنه، معاینه او عکاسي یې وکړه. د هیأت د کتنې له مخې د دې تاریخي کلا په جوړولو کې د ۱۰×۴۰×۴۰ سانتي متره اندازې ډبرو، خټو او خښتو مواد کارول شوي چې دا استنباط ترې کېدای شي چې دا سیمه د کوشاني دورې پورې اړه لري. له بده مرغه دا سیمه د اوږدو کلونو په ترڅ کې د امنیتي پوستو د ځای پر ځای کولو او څلور لسیزو کورنیو جگړو له امله ویجاړه شوې ده. (رپوټ، مجله تحقیقات کوشانی، ۱۴۰۴، مخ ۳) انځور (۶)

انځور. ۱. د لرغوني بگرام د سیمې عمومي نقشه، د باختر گنجینې څخه کاپي، ۲۰۰۶، م ۹۴.

په بگرام کې د کوشاني دورې پر آثارو د

آخوړ. ۲. نښینه یې گیلان، د بگرام مکشوفه، د باختر گنجینه له کتاب څخه کاپي، ۲۰۰۷، م. ۹۷.

انخوړ. ۳. په مارپیچي ډیزاین کې گلدان، لوړوالی ۱۷،۷ سانتي متر، قطر ۷،۳ سانتي متر، د باختر گنجینه څخه کاپي، ۲۰۰۶، م. ۲۳۷.

انځور ۴۰. بنیینه یی گلدان، لوړوالی ۲۲٫۷ سانتي متر، قطر ۸ سانتي متر، د باختر گنجینې څخه کاپي، ۲۰۰۶، م ۲۳۸.

انځور ۵. د مسو او د زرو څخه جوړ د اوبو څښلو جگ چې لاستی لري او د لاستي په سر کې مجسمه لیدل کیږي، بگرام مکشوفه، د (خصوصیات معماری باختر ومقایسه آن با حوزه گندهارا از دوره یونانوباختری الی کوشانی کتاب څخه) کاپي، ۱۳۹۴.

انځور ۶۰. د بگرام د شاهي ښار شمالي څنډه، عکاسي، نورگل منگل، ۱۴۰۳.

پایله

بگرام چې د اسلام څخه مخکې وختونو کې د کاپيسا په پخواني تشکيلاتي چوکاټ کې او د افغانستان د تاريخ په اوږدو کې له بېلابېلو سياسي، کلتوري، مذهبي او مدني اړخونو څخه ځانگړی ځای او لوړ مقام درلود. دا ولايت د زر کلونو لپاره د افغانستان د څلورو مهمو سلطنتي کورنيو سياسي پلازمېنه وه، د يونان او بودايي تمدن او کلتور تر ټولو لوی مرکز په همدې ځای کې وده وکړه، هنر، صنعت، معمارۍ، انځورگرۍ او د مسکوکاتو ضرب د پرمختگ او تکامل لوړې پوړۍ په همدې ځای کې ووهلې، او د هينايانا څخه مهايانا ته د مذهب د بدلون مفکوره او همدارنگه د بودايي دين خپرېدل او پراختيا د همدې کاپيسا له پخوانۍ سيمې څخه چې مرکز يې بگرام و، د نړۍ په پيژندل شويو برخو کې وشول، چې د کوشانيانو د دورې هنري انعکاس يې د دوی په ټوله سيمه کې معرفي کړی دی.

د دې څېړنې موندنې ښيي چې کوشانيان د دې ځمکې له اصلي وگړو څخه گڼل کېږي او دوی په خپله ټوله سيمه کې بې ساري آثار پرېښي دي او د يونان، روم، چين او هند په څېر هېوادونو سره يې هنري او کلتوري اړيکې ټينگې کړې وې، له همدې امله د دې

تحقيقات کوشانی

لرغوني ځای آثار د يوناني، رومي او هندي هنر څخه اغېزمن شوي دي چې د بگرام عاجونه په بگرام کې د هندي کلتور دقيق استازيتوب کوي.

وړاندیزونه

د کاپيسا د تاريخ او لرغوني کلتور د تياره او ناپېژندل شويو اړخونو او د افغانستان او نړۍ په کلتور او تمدن کې د دې ولايت د ونډې د لا ډېر روښانه کولو لپاره لاندې موارد وړاندې کېږي:

- ۱- د دې ولايت په هر گوټ کې په پراخه کچه لرغونپوهنيزې کېندنې پيل شي.
- ۲- د کاپيسا موجوده ځايونه او تاريخي ابدات په فني توگه خوندي او وساتل شي.

سرچينې

- ۱- بابايوف، اکتم و واک، غلام احمد، باستانشناسی افغانستان، پوهنتون کابل، ۱۳۶۱.
- ۲- پنجشيري، عزيز احمد «شمعي از جغرافياي کاپيساي قديم» مجموعه مقالات سيمينار کاپيساي ديروز و امروز، نشرات اکادمي علوم، ۱۳۹۲.
- ۳- پوگاچنکووا، تاريخ صنايع افغانستان، ترجمه محمد صديق طرزي، کابل، ۱۳۵۷.
- ۴- حبيب، حبيب الرحمن، مجله هنر، شماره اول، سال ششم، ۱۳۶۶.
- ۵- صافي، عبدالحکيم، مجله تحقيقات کوشاني، شماره چهارم، ۱۳۸۳.
- ۶- صداقت، عين الدين، ۴۲ ساله، ليسانس. در مورد آثار بگرام، سرمحقق کتاب خان فيضي، دفتر باستان شناسي، ۱۴۰۴/۱۲/۱۲.
- ۷- عزيزي، نظر محمد، آثار و ساحات باستاني مناطق جنوب و جنوب شرق افغانستان، اکادمي علوم افغانستان، کابل، ۱۳۸۷.
- ۸- ذاکر، مير عبدالرووف، مجله تحقيقات کوشاني شماره اول سال اول، ثور ۱۳۸۱.
- ۹- کامبان، پي یر، گنجينه باختر، امستردام، ۲۰۰۷.
- ۱۰- کهزاد، علي احمد، رسامي بگرام، نشرات انجمن ادبي، کابل، ۱۳۱۷.
- ۱۱- کهزاد، احمد علي، افغانستان در پرتو تاريخ، مطبعه دولتي، ۱۳۴۶.
- ۱۲- کهزاد، احمدعلي. تاريخ افغانستان. جلد دوم. بنگاه انتشارات ميوند، ۱۳۸۷.
- ۱۳- گزارش هيأت اعزامي مرکز بين المللي تحقيقات کوشاني از برخي ساحات باستاني دوره کوشاني ولايت پروان، مجله تحقيقات کوشاني، دور پنجم، شماره دوم، دلو ۱۴۰۴.

په بگرام کې د کوشاني دورې پر آثارود
۱۴ نیکسیر، عبدالغني، «عاج های بگرام و سنگ های هندی» مجله باستانشناسی
افغانستان، شماره دوم، سال چهارم، ارگان نشراتي انستيتوت باستانشناسی، اکادمی علوم،
۱۳۶۱.

سرمحقق فایقه لحظه فیضی

دیدگاه مختصری بر اسمای شاهان کوشانی از نظر یافته های
باستان شناسی

A Brief Perspective on the Names of Kushan Kings from the Viewpoint of Archaeological Findings

By: professor Faiqa Lahza Faizi

Abstract

This article examines the names and titles of the kings of the Kushan dynasty. Many scholars have expressed doubt regarding the indigenous origin of these royal names and epithets. However, recent advances in auxiliary disciplines especially historical linguistics and the study of ancient scripts have made it possible to address this issue more clearly. Through careful analysis conducted

by specialists in language studies and ancient writing systems concerning the languages spoken by the early inhabitants of Bactria and ancient Ariana, the original roots, meanings, and semantic content of the names and titles recorded in inscriptions whether stone carvings, coin legends, or other engraved documents can be identified with greater certainty. This article briefly discusses and highlights these findings.

خلاصه

موضوع این مقاله در مورد اسم‌ها و القاب شاهان سلسله کوشانی تحریر یافته است، بسیاری از دانشمندان در رابطه به منشاء بومی بودن نام و القاب این شاهان در شک و تردید بوده اند. در حالی که با تحقیقات جدید علوم معاونه به ویژه علوم زبان‌شناسی تاریخی و رسم‌الخط‌های باستانی این موضوع قابل حل است. زیرا؛ با تحلیل دقیق که توسط دانشمندان عرصه زبان و رسم‌الخط‌های باستانی در باره زبان‌های رایج باشندگان قدیم باخترزمین و آریانای باستان ارایه گردیده به صراحت میتوان ریشه اصلی، معنی و محتویات اسم‌ها و القابی که از این شاهان در کتیبه‌ها چه در سنگ‌نوشته و چه در مسکوکات و سایر اسناد نقر شده دریافت که در این مقاله به طور مختصر به این موضوع اشاره گردیده است.

مقدمه

از دید تاریخی و فرهنگی امپراتوری کوشانی یک سلسله بزرگ سیاسی افغانستان باستان به شمار رفته و عظمت تاریخی آن ریشه در ساختارهای تمدنی آریانای باستان دارد. یکی از دست‌آویزهای عمده در راستای شناخت اصلیت کوشانی‌ها کاربرد اسم‌های شاهان این دودمان می‌باشد که در ورای سنگ‌نوشته‌ها، سکه‌ها و سایر اسناد معتبر کتبی به جا مانده است، دانشمندان با در نظر داشت جو سیاسی و فرهنگی نظریاتی را در این خصوص پیشکش نموده اند، گاهی به دلایل عدم تحقیقات علوم معاونه به دور از واقعیت‌ها بوده، انجام آخری که در رابطه به شناخت اصلیت این شاهان را نهایی سازد مسیر خود را به احتمالات تغییر داده است.

شناخت اصلیت تباری این سلسله نه‌تنها در شناخت افغانستان کنونی، تمدن آریانای باستان؛ بلکه آسیای مرکزی و هندباستان مبنی بر روابط بدون مرز تاریخی و فرهنگی که در آن زمان در جریان بوده، قابل‌اهمیت است. زیرا؛ با در نظر داشت جو فرهنگی و

مناسبات سیاسی بسیاری از دانشمندان برداشت‌های متفاوتی را در این زمینه ارایه نموده اند، گویا نام‌ها و القاب شاهان کوشانی که در سکه و سایر اسناد درج گردیده واژه‌های است خارج از مرزهای افغانستان کنونی یا آریانای باستان که معناهای گوناگون فرهنگی و مذهبی را بیان می نماید؛ در حالی که اگر با دید ژرفتر و به کمک علوم معاونه مطالعات همه جانبه انجام یابد بسیاری از اسم‌ها در سرزمین های مربوط به آریانای باستان با معناهای محلی کاربرد داشته و سابقه بس طولانی دارد.

بناءً نیاز است تا با در نظر داشت مطالعات جدید در خصوص این امر ژرفتر بحث گردد؛ چنانچه دانشمندان واژه کوشانی که دلالت به یک امپراتوری بزرگ مینماید و در اسناد کتبی مانند سکه‌ها و کتیبه‌ها به اشکال متفاوت درج گردیده مانند: کوشا، کهوشانا، کیوشانا، معمولاً این کلمات در لهجه های محلی آریانا وجود داشت که شکل تلفظ یونانی آن کورسونو، کورونو، کورانو، کورسانو و خورانو بوده که در خاک آریانا استفاده میشد.

ستین کونو (P.S.kuno 1867-1948) نارویژی استاد تاریخ و فرهنگ هند در پوهنتون اوسلو اظهار نموده که واژه کوشی در اصل کلمه سیتی است کوشی شکل مفرد و جمع آن کوشانا می باشد. و کلمه کوشانو به مسکن کوشی یا کوشانی دلالت میکند. به این ترتیب کلمه کوشی یا کلمه یوجی یا یوچی که در اسناد چینی به کار برده اند مطابقت دارد. به همین گونه کوشی که شکل جمع آن کوشانا است به نام های (آریانا، ساکستانا، بکتریانا) هماهنگ بوده در قانون السنه های قدیم به محل رهایش دودمان کوشانی دلالت مینماید، زیرا (نا) در اخیر اسم‌ها به معنی جای یا محل رهایش بوده؛ بناءً ترکیب آنرا میتوان (کوشی + نا) جای کوشی یا کوشانی‌ها تعبیر کرد.

بالاخره کونو اظهار میدارد، اسم این دودمان که امپراتوری آن توسط کجولاکدفیزس پایه گذاری گردید، کوشانا است نه کوشی و نه کوشا. (خلیلی، ۱۳۶۴، ص. ۱). معمولاً به نظر دانشمندان واژه کوشانی در مطالعات تاریخ افغانستان دلالت به چهار فکتور مینماید:

۱- نام یک قبیله یا طایفه؛

۲- نام یک سلسله سیاسی؛

۳- نام یک قلمرو؛

۴- نام شخص یا فرمانروای یک سلسله.

نویسنده های ارمنی آنرا Kacán (کوشانی) نوشته و اسم تمام باختریان را به آن نسبت داده اند. شاید همان اسمی است که در دوره اسلام به کشانیه، کشانی یا کشان تبدیل شده است. (معیری، ۱۳۷۷، ص. ۱۲۱)

در حالی که نمیتوان این چهار فکتور را به گونه حدس و گمان پنداشت؛ طور قطع می توان گفت که کوشی نام یک قبیله بود که سلسله کوشانی از آن منشاء گرفته، کوشانی نام یک سلسله سیاسی که از قرن اول تا سه قرن میلادی در اوج قدرت سیاسی قرار داشتند و کوشانا نام قلمرو سیاسی و جغرافیای سلسله کوشانی می باشد. به همین ترتیب کوشانی، کوشی و کوشانا نام فرمانروا نبوده؛ بلکه فرمانروایان این دودمان نام جداگانه داشته اند که در اسناد کتبی مانند کتیبه ها و سکه ها ضرب گردیده است و با معنا های مختلف در نواحی آریانا کاربرد داشته اند و با استفاده از لقب نسبیتی خود در بسیاری از اسناد به خصوص در مسکوکات کوشانی ضرب اند. طور مثال در یکی از سکه ها نام امپراتور کنشکا چنین ضرب یافته است «نانو شایو کانیشکی کوشانو» یا «کانیشکو کوشانو» به معنی شاه شاهان کنشکای کوشانی؛ البته صورت نوشتن کوشانو نیز در اسناد کتبی با املاهای متفاوت ملاحظه شده است. چنانچه در یکی از سکه های واسودیوا که در صفحات شمال کشور ضرب گردیده، شاه در حالت ایستاده با دست راست به طرف آتشگاه اشاره میکند، نام شاه به خط یونانی «شاهونانو شاهو وزدیو کوشانو» خوانده شده و در عقب سکه رب النوع های نانا و اردکشو نقش بسته است و یا در سکه های هویشکا نیز اسم و لقب «شاهونانوشاو وایشکی کوشانو» درج گردیده است که تمام این جزئیات نماینده گی از فرهنگی بومی افغانستان باستان را مینماید؛ همچنان با توجه به اسناد چینایی کوشانی ها شاخه از اقوام یوئه چی بودند که یکی از پنج قبیله یوئه چی (Quishuang) نام داشت که در بازسازی آوایی به کوشان (Kushan/ Kušan) که (Kushan) صورت آریایی باختری آن است یعنی کوشانی برگرفته از کتله قومی کیوشنگ (Quishuang) است که یک واژه غیر چینایی بوده نشان دهنده یکی از قدیم ترین و مقتدرترین دولت باستانی در آسیای مرکزی، افغانستان و هند باستان است؛ احتمالاً این واژه تخاری /سکایی بوده در زبان ترکی کلمه کوشان صحراگرد ترجمه شده است.

بناءً نیاز است تا در مورد نام‌ها و القاب شاهان این سلسله با دید عمیق تر و دلایلی علمی بحثی داشته باشیم تا اصلیت این اسم‌ها مورد بررسی قرار گیرد.

مبرمیت موضوع

چون در اکثر اسناد کتبی دوره کوشانی به خصوص سکه‌ها و کتیبه‌های که از این دوره به دست آمده اسم‌ها و القاب شاهان این سلسله با اندکی تغییرات نوشتاری ملاحظه می‌شود از جهت دیگر واژه‌های که در اسناد به کار رفته به محتویات عمومی آن توجه گردیده؛ از نظر زبان‌شناسی و تحولات زبانی کمتر مورد توجه قرار گرفته است که با کمک و استفاده از تحقیقات سایر دانشمندان به خصوص عرصه زبان‌شناسی و تحولات زبانی و کاربرد رسم‌الخط میتوان بُعد معنایی و از دید زبان‌شناسی تاریخی قدامت و اصلت تباری بسیاری از نام‌ها و القاب را دریافت که از نظر اصالت تباری، تاریخی، فرهنگی و اهمیت سیاسی در خور توجه بوده و بایست در مورد آن تحقیقات بیشتر انجام یابد.

هدف از تحقیق

هدف از پیشکش این نوشته ثابت ساختن اصالت نام‌ها، القاب و موقف اجتماعی و فرهنگی شاهان دودمان کوشانی از ورای تحقیقات جدید دانشمندان سایر علوم به خصوص زبان‌شناسی تاریخی می باشد.

سوال تحقیق

- ۱- آیا اسم‌ها و القابی که در کتیبه‌های دوره کوشانی نقر یا ضرب گردیده، ریشه در زبان‌های باستانی آسیای مرکزی دارد یا نه؟
- ۲- چگونه میتوان این موضوع را ثابت نمود؟

روش تحقیق

در تکمیل این مقاله از پژوهش کتابخانه‌یی و روش تاریخی و توصیفی استفاده به عمل آمده است.

متن مقاله

قبل از آن که به اصل موضوع پرداخته شود بایست اشاره گردد که بزرگترین سند کتبی دوره کوشانی کتیبه رباطک سمندگان است که در سال ۱۹۹۳ م چهره از نقاب خاک برآورد که

با خوانش آن نه تنها اصل و نژاد کوشانی ها، بلکه بسیاری از سوالات دیگر در مورد این خاندان شاهی حل گردید.

دانشمندان داخلی و خارجی در رابطه به کتیبه رباطک تحقیقات زیادی انجام داده اند و نظریاتی در مورد کروئولوژی، شجره فامیلی، زبان، ادبیات چگونگی رسم الخط، اسمای شاهان کوشانی و ارباب الانواع ذکر شده در این کتیبه را ارایه نموده اند. بناءً با در نظر داشت هدفمندی این مقاله که در مورد شناخت اسمای شاهان دودمان کوشانی است، در کتیبه رباطک از آن ها نام گرفته شده است که به ترتیب کجولا کدفیزس (جد)، ویماتکتو (پدرکلان) و ویماکدفیزس (پدر) امپراتور کنشکا نفر گردیده است.

با در نظر داشت سایر اسناد نیز سلسله کوشانی ها که از اوایل قرن اول میلادی با اقتدار کجولا کدفیزس آغاز میگردد، بعد از کجولا کدفیزس ضرب سکه ها ثابت میسازد که ویماتکتو اریکه قدرت را گرفته بود و سومین شاه این دودمان ویماکدفیزس شناخته شده است که با بسیار احتیاط و از نظر مورفولوژی اندکی در مورد اسم این شاهان اشاره میگردد: کجولا کدفیزس: در مورد واژه کجولا، ستین کونو (S.kanow) اظهار میدارد که یاووگا و کجولا از لحاظ ایتمولوژی و مطالعه اشتقاق کلمات در ماهیت خود آریایی بوده در اصل این کلمه ها از ساکاها گرفته شده غالباً معادل کلمه زاوا (Zauva) [گروه جنگ آور و گاهی به معنی همراهان یا پیروان] بکار برده شده و کلمه کجولا [نیرومند و بزرگ] واژه آریایی است . (پوری، ۱۳۵۷، ص. ۱۲) در ردیف این واژه ها، واژه های یاووگا و (Yavagaw) [بزرگ قوم یا فرمانده قوم]، کجولا (Kujul) [نیرومند و بزرگ]، ارتونا (Erthana) [وابسته به قوم]، مورودا (Muhadu) [جنگجو] و مجهاکا (Majhaka) [کسی که مسوول منطقه میانی بوده] که در کتیبه زیدا هند نیز این اسم ها ملاحظه شده است، معنی می دهد*. کتیبه مزبور فعلاً در موزیم لاهور حفظ گردیده، دارای رسم الخط خروشتی مربوط به دوره کنشکا است. (حبیبی، ۱۳۵۰، ص. ۴۸) همچنان این واژه در سکه های کنشکا و جانشینان او به کار رفته به عقیده دانشمندان واژه یاووگا و کجولا مربوط زبان خالص ختنی - ساکی بوده که با رسم الخط

*- واژه های یاد شده از جمله نام ها و اصطلاحاتی اند که در متون باستانی ختنی/ساکایی Khotanese-Saka و منابع مربوط به اقوام آریایی شرقی دیده شده این زبان ها آریایی شرقی در نواحی ختن، بدخشان و حوزه جاده ابریشم رایج بود.

یونانی در سکه‌ها ضرب گردیده است. (اورمر، ۱۳۹۵، ص. ۲۶۵) یاووگاو صورت متأخر یا محلی شدهٔ زبان فارسی/ دری است در لاتین این کلمه (Yabguo) در متون یونانو-باختری (Yovugu) در اصل یک عنوان سیاسی و اداری است و ریشه سکایی دارد.

این نام همچنان در کتاب تاریخ تمدن آسیای مرکزی kusulaka- kuzula. Ka واژه های اصیل ساکایی ختنی گفته شده که معنی آن پرتوان، جوان، جاطلب می باشد. (هارماتا، ۱۹۹۷، ص. ۲۶۵)

بناءً تحلیلی که توسط دانشمندان در مورد این اسم صورت گرفته از لحاظ شکلی کجولا کدفیزس واژه ختنی ساکایی بوده و نیز کجولا کدفیزس که در بعضی مسکوکات خود را دیندار یعنی دراماتی تاسا گفته از لحاظ فرهنگی و عقیدتی به معنی زاهد و عابد آمده است پس اسم اصلی این شاه کجولا بوده واضحاً اصل آریایی بودن مؤسس این سلسله را ثابت میسازد و واژه کدفیزس لقب فامیلی این سلسله است که در سطور بعدی به آن اشاره خواهد گردید.

ویما تکتو: دومین نامی است که در کتیبه رباطک نقر گردیده است، گزارشی که از نیکولاس سیمز ویلیام (Nicholas Sims Williams) در سال ۱۹۹۵ میلادی نشر گردیده با ترجمه و نقل از متن کتیبه رباطک و یما تکتو پدر بزرگ شاهنشاه کنشکا گزارش گردیده و در مسکوکات خود این شاه به نام سوترمیگاس یا منجی بزرگ، لقب یونانی را به کار برده است.

به نظر من تفاوت نام در بین مسکوکات این شاه و کتیبه رباطک دلیلش این است که لقب سوتر میگاس شکل یونانی شده است و کنشکا این لقب را که از فرهنگ یونانی منشاء می گرفت در کتیبه رباطک حذف نموده و با استفاده از زبان قدیم آریانای باستان و تقلید آبا و اجداد خود نام اصلی این شاه را نقر نموده، قابل گفتن است که کنشکا بعد از سال اول جلوس زبان باختری را رسمیت داده و به اساس آن در کتیبه رباطک زبان باختری را نقر نموده است.

ویما تکشاه که در هند به خصوص حوزه مرکزی آن به حیث نائب السلطنه از طرف کجولا کدفیزس تعیین شده بود و معبد دیواکولای مت (Math) را اعمار نموده با حفظ واژه

باختری شاه (شاو) ذکر گردیده که هر گاه حرف موصول را *، از جمله ارتباطیه حذف نمائیم، کلمه شاه (Šha) در مسکوکات با عین فونیم ضرب یافته است، از جانبی هم (Tkaešh) در زبان اوستایی کیش و مذهب معنی میدهد چون ویماتکتو بیشتر در حوزه هندی در کنار فعالیت‌های سیاسی به فعالیت های مذهبی هم پرداخته به این لقب یاد گردیده، احتمالاً از نظر عقیدتی میتوان معنی آنرا شاه مذهبی تعبیر نمود.

ویماتکتو= ویماتکشاه= سوترمیگاس (Soter megas) که سکه های آن در سراسر قلمرو این سلسله به دست آمده، از جمله شاهان مقتدر کوشانی‌ها بود، این روند تاریخی را امضای خانواده‌گی، تامگاه و سایر علایم که در سکه‌ها به کار رفته نیز صحه می‌گذارد. زیرا؛ علاماتی که در سکه‌های او مورد استفاده قرار گرفته با علامت سلطنتی سایر شاهان این خانواده خیلی شباهت دارد از جانبی هم از نظر کاربرد واژه‌ها، از بُعد فرهنگی و فورم ظاهری نام ویماتکتو هم ردیف اسم کجولاکدفیزس و ویماکدفیزس میباشد که بیانگر پیوند خانوادگی بوده می‌تواند.

ویماکدفیزس: ویماکدفیزس سومین شاه این دودمان است که آثار زیادی از او باقی مانده است در رابطه به موضوع مورد بحث ما کلمات imo, emo, eimo, ieimo علایم صفت و ضمیر بوده واژه های آریایی اند. زیرا؛ در کتاب اوستا واژه Imo مشاهده شده. (اورمر، ۱۳۹۵، ص. ۲۶۵) از نظر فورم میتواند با پیشوند ویماکدفیزس پیوند داشته باشد. از جانبی هم یم (جمشید) در تاریخ افغانستان نخستین پادشاه آریانا و در کتاب اوستا به کرات تذکر گردیده که با ارباب الانواع پرسه به گفتگو پرداخته و سرزمین های هفت کشور را در قلمرو زنده گی جاویدان (بی مرگی)، بیدار، بی پیری، جوان، زنده و سرفراز بگرداند. از لحاظ نشانه لفظی که از ویماکدفیزس در کتیبه رباطک ذکر گردیده اند، بی ارتباط بوده نمی‌تواند. (مرادی، ۱۳۸۵، ص. ۶۱)

همچنان کتیبه‌های دشت ناوَر غزنی یکی از اسناد دیگری است که در طی سال های ۱۹۶۵ الی ۱۹۶۷م در اثر سروی و حفریاتی که توسط تیم های باستان شناسی

* - از نظر دستور زبان کلمه است که قسمتی از یک جمله را به قسمت دیگر آن پیوند میدهد.

امریکایی، ایتالوی، هندی و افغانی صورت گرفته، کشف گردیده و تاریخ آن به حاکمیت کوشانی‌ها منجمله ویماکدفیزس میرسد. (فیضی، ۲۰۱۳، ص. ۵۲)

کتیبه دشت ناور غزنی از شماره ۱ تا ۳ نامگذاری گردیده است. خطوط آن بعضاً با هم شباهت دارد. محتویات آن در رابطه به فتوحات ویماکدفیزس در کوه پایه های غزنی و پیروزی آنها در این مناطق است. متون آن را دانشمندان به زبان باختری پنداشته اند، به نظر پروفیسور هارماتا، زبان کتیبه دشت ناور سکایی ختنی بوده و به دوره کوشانی متعلق می باشد.

در کتیبه اول نام شاه یعنی ویماکدفیزس به شکل (اوموتاکیپیسوی کبیر) ذکر شده؛ همچنان کتیبه سوم دشت ناور غزنی به افتخار پیروزی ویماکدفیزس که از اندوز (کندوز) از طریق سانیس به غزنی فرود آمده مطالب جالبی را بیان میدارد. (مسعودی، ۱۳۸۷، ص. ۱۰۲)

متن کتیبه اول دشت ناور غزنی که دارای ۱۳ سطر و دارای ۲۴۶ حرف است و در ارتفاع ۴۵۲۰ متری کوهستان غزنه مربوط به کناره های دشت ناور در روی صخره های هموار حک گردیده بود، ترجمه آن قرار آتی می باشد:

«در پانزدهم ماه گور پیایوس سال ۲۷۹ شاه شاهان بزرگوار ایموتاکیپیسوی کبیر برای رب النوع ماه که بانی کوشانی هاست، اعلیحضرت این نوشته را هدایت نمود او (ایموتاکیپیسوی) که بانی خیر و صلاح و رفاه است به این جا آمد از آندوز (کندوز) و سانیکوس «احتمالاً بلخ و سمنگان» که هر دو جا توسط او فتح و گشوده شد. او فرمان داد؛ تا مالیات که از کندوز به دست میاید سهم خودش و نیایشگاه باشد تا باشد رب النوعان جنگ برای همیشه آن را دوست بدارد به این لحاظ آنها را به این جا فرا خوانده بود». (هارماتا، ۱۹۹۷، ص. ۲۷۰)

کتیبه سوم باوجود اینکه صدمه دیده ترجمه آن چنین است:

«ما شاه شاهان، شریف کاتویسای بزرگ کوشانا فرمان میدهم، جهت رفاه مردم نوشته شود او {اتویسا} که بر فراز کوه ها و از مناطق مرتفع عبور کرد و کاپیسی (کاپیسا)، نفت و با پیشروی و ظفرمندی جهت آرامش رعایا جنگ کرد و از این سرزمین عبور کرد. ساناس را اسیر نمود و از بین برد جهت پیروزی به تمام نوکران و پاس داران خود با مهربانی عمل کرد و هدایا و ضیافت ها برای رب النوع برپا کرد، جشنی پس از آن برای افسران و جنگ جویانش

که آنها مهربان و وفادار بودند درست نمود. این را فرمان داد تا روی سنگ این گزارش را بنویسند، مالیات تحایف به نیایشگاه ابر رب النوع «رب النوع بزرگ» برگرفته شود.» (هارماتا، ۱۹۹۷، ص. ۲۷۰)

کاتویسای بزرگ احتمالاً کجولاکدفیزس است که در غزنه از طریق کاپیسا نه؛ بلکه از مجاری دیگری وارد غزنی گردیده و این مناطق را تحت فرمان روایی خود قرار داده است. محتویات کتیبه به مناسبت یادبود شاهی نوشته شده که حمله یا لشکر کشی دوم توسط وی صورت گرفته؛ شاید این مناطق از فرمانبرداری کاتویسا سر زده باشد.

از سوی دیگر اگر نام کاتویسا را به کدفیزس انطباق دهیم کدفیزو پسوند نام و تبار خانوادگی است. پس نام‌های مانند کوزلو، و یما تکتو، ویماکدفیزو و کنیشکو نام‌های همگون با تغییرات کمی بوده و یا شاید هم کوچولو و ویما نام، کدفیزو که پسوند نام آنها است به نام خانواده و تبار تعلق گیرد و به حیث لقب بایست پذیرفته شود همانند کیزارا که لقب یونانی بوده و به کسی این لقب منسوب می شد که قدرت آن منشأ آئینی داشت یا اگوستوس که با دلالت به قدرت با شکوه مینماید و این لقب در دروه کوشانی نیز از نظر سیاسی و اجتماعی موقف بلند شاهان را بیان می نماید معنی آن زاهد و عابد آمده است، نظر به متن این سنگ نوشته نخستین کتیبه زبان باختری را میتوان متعلق به عهد ویما کدفیزس دانست.

از نظر تقویمی، میان کتیبه‌های دشت ناور اختلافات زمانی مشهود است. بر این اساس، احتمال میرود که ویما کدفیزس کتیبه شماره سوم را به منظور گرامی‌داشت سلسله کدفیزس و در یادبود پدرش، ویما تکتو، یا جدش کجولاکدفیزس به نگارش درآورده باشد.

اگر از نظر کاربرد زبان اندکی به متن کتیبه اشاره گردد، دیده میشود که آندوز، کندوز یا کهندش یا کهندژ در سرزمین آریانا ریشه بسیار قدیمی دارد سانس کاملاً اسم آریایی ختنی است، سمنگوس یا سمنگان نام‌های بومی است که ساحات مختلف کشور قبل از کوشانی‌ها نام‌های محلی و بومی داشتند که کوشانی‌ها در نبشت‌های خود از آنها استفاده نموده اند. (لحظه فیضی، ۱۳۹۴، ص. ---) رب النوع ماه همانند کتیبه سرخ کوتل، دلبرژین و رباطک به بزرگی یاد گردیده که از نظر فرهنگ آریایی قابل دقت است، نکته مهمی که قابل ارزش و مطالعه است این است که در کتیبه‌های سلطنتی کوشانی یعنی کتیبه‌های که

هدایت شاهان این سلسله نقر گردیده از بودا هیچ یاد آوری نگردیده یا به عبارۀ دیگر کتیبه های که به فرمان شاهان این سلسله نقر شده کلمۀ از بودا به نظر نمیرسد، دلالت به آن دارد که نام بردن ارباب الانواع آریایی، کاربرد زبان بومی، آبا و اجداد از اهمیت ویژه تاریخی در این دوره برخوردار بوده و در بخش شجره نسب ایشان مشکلی را در میان نمی گذارد.

همچنان نظر به ترجمۀ که توسط نظر محمد عزیزی صورت گرفته است، ایموتاکیسوی کبیر (کدفیزس زاده معنی گردیده) یعنی فرزند کدفیزس که رب النوع ماه حامی او پنداشته شده، همانند کتیبه رباطک. (عزیزی، ۱۳۹۶، ص. ---) از سوی دیگر اگر نام کاتویسا را به کدفیزس انطباق دهیم کدفیزو پسوند نام و تبار خانواده گی است از لحاظ معانی با کاتوزی زبان فعلی دری که مادر آن زبان اوستایی است یک معنی و مفهوم را میرساند که معنی آن زاهد و عابد آمده است.

بعد از پادشاهی ویما کدفیزس در ترکیب اسم شاهان این خانواده پسوند ایشکا به کار رفته، تفاوت صرف در القاب پدید آمده است. از نظر نسب و نژاد کدام تغییر اساسی وجود ندارد. زیرا؛ به استناد متن کتیبه رباطک کنشکا فرزند ویما کدفیزس است پسوند ایشکاها هم پیوند دارد با نام کنشکا این واژه ترکیبی بوده اصل اوستایی دارند بناءً ایشکاها ادامه سلسله کدفیزس ها و اولادۀ آنها اند.

همین گونه پسوند ایشکا (Iška)، کنشکا (Kaneška)، هویشگاه (ooeška) و وازیشکا (vazeška) در اسم این شاهان صفت تفضلی است که از واژه «Šataka» آریایی باستان تکامل نموده است. یعنی پسوند این سه اسم از طریق تحول آوایی زبان باختری قابل فهم و معنی است. که به شکل ذیل ترجمه گردیده است:

کنشکا Kaneška > آریانی Kaništaka جوان ترین- قوی ترین؛

هویشکا ooeška > آریانی Huvaištak کالانتترین بهترین؛

وازشکا Vazeška > آریانی vazištaka فعال و کار کن.

این موضوع را یکی از دانشمندان شوروی سابق پروفیسور ایوان استبلین کامینسکی (Ivan Stablein Kaminsky) زبان شناس زبان های پامیری و بدخشانی و مترجم کتاب اوستا، تأیید نموده و تکامل صفت تفصیلی «Štak» آریانی باستان را در زبان واخی مستند نشان داده است. (اورمپ، ۱۳۹۵، ص. ۶۳)

در اغلب کتیبه های برهمایی هند این نام با «ن» و «آ» بلند (کانیسکا) ضبط گردیده، نزد اقوام مختلف به اشکال و حروف ذیل ذکر گردیده است:

کانیسکا kanaiška (ختنی)، کانیکا ka-ni-ka (تبتی) کانیکیا kanikia کنیچا kinich کانیک kanikh، کانیتی kaniti کانیتا kanita و در منابع چینی به گونه کانیک = کانیک kaniti در زبان سانسکریت نام برده شده است. (معیری، ۱۳۷۷، ص. ۱۳۶) در کتیبه رباطک به شکل کنشکا ترجمه گردیده است.

قابل ذکر است که واژه کنشکا پر نشاط هم ترجمه شده و کلمه «کن» که در ترکیب کلمه کنشکا آمده جوان یعنی مفهوم کم سن را میدهد، ستین کونواظهار نموده که به اساس یک سند تبتی کنشکا از اهل ختن بود. (روزنفیلد، ۱۳۵۸، ص. ۹۱)

نیکلاس سیمز ویلیام باور دارد که ŠK از بقایای زبانی است که تخاریان آن را با خود به سرزمین بلخ آورده اند. (خلیلی، ۱۳۶۴، ص. ۱)

همین گونه شواهد سکه شناسی بعد از هویشکا شاهی موسوم به واسودیوا را معرفی می نماید که در مورد سکه جلوس آن دقیق معلومات نیست در عهد وی قسمت های از خاک آریانا کم کم از امپراتوری کوشانی جدا شده است، مسکوکات زیادی از وی نشر شده که بیشتر شیوا و نانا در آنها حک گردیده و از تراکم ارباب انواع شاهان قبلی کاسته شده است. در سکه ها لقب این شاه، شاه شاهان واسودای کوشانی ضرب گردیده به عقیده تعدادی از دانشمندان نام واسودیوا کاملاً هندی است. زیرا؛ واسو را مترادف ویشنو گفته اند، این واژه در هند باستان مفاهمی غلیظ مذهبی را بیان می نمود. معنای پدر کرشنا را داشت که در شکل انسانی از ویشنو ظهور کرده است.

در حالیکه واسو در ریگویدا به معنی بسیار خوب و نیکوکار بوده و به لقب رب النوع های خوب مانند آدیتیا (Adityas)، ماروت ها، اشوین ها رودرا، ویشنو و غیره مورد استفاده قرار می گرفت. به نظر من این نام گذاری ناشی از باور مذهبی نه؛ بلکه از علایق شخصی این خانواده بوده. زیرا؛ واسودیوا از دو کلمه مشتق شده که شکل اوستایی آن به معنی عالی، خوب و نورانی است و در ریگویدا از مؤکلان ویژه (دسته) از رب النوع هائیکه عدد آنها هشت است (مانند آدیتیا، ماروت، اشوین ها و غیره بوده اند و ترکیب دوم واسودیوا یعنی دیوا هم (Daiva) آسمانی، نورانی معنی میدهد. (رضا، ۱۳۹۵، صص. ۶۹۹-۷۰۸)

قابل گفتن است که کلمه «دیو» که در زبان سانسکریت تلفظ آن «Deva» با تلفظ اوستایی آن دایو (Daeva) و فرس قدیم دیوه (Diava) است در بیدها یا ودا به معنی رب النوع است؛ ولی در ایران قدیم آن موجود شریر، بدخواه و دشمن آدمی می پنداشتند؛ شاید یکی از دلایل جدایی دو قوم آریایی ایران و هند همین اختلاف مذهبی بوده که یکی دیو را شریر و دیگری آنرا موجود نورانی، آسمانی و نیک خواه انسان می دانستند.*

پس گفته می‌توانیم چون این نام به اساس معنای خاص آن که در بین آریایی‌ها مورد پسند بوده، کنشکا یا هویشکا نام فرزند خود را واسودیوا گذاشته اند، نه به اساس عقاید هندی بودن آنها، چنانچه کوشانی‌ها در بخش معنویات و آئین دوران باستان خود را حفظ نموده و انکشاف داده اند.

بناءً نام واسودیوا هندی نه بلکه از سرود های اوستایی منشأ گرفته است و ادامه آن تا فعلاً در زبان به معنی پشتو چراغ می باشد.

چهره کجولاکدفیژس در سکه اش و چهره ویما کدفیژس در مسکوکات طلایی او برگرفته از کتاب (تاریخ امپراتوری کوشانی، جلد دوم، آلمان، ۲۰۲۳م)

نتیجه

در نتیجه می‌توان اظهار نمود که کوشانی‌ها شاخه‌ای از ساکه‌ها بوده، این ملت همان سیت های آسیای مرکزی شناخته شده اند نام شاهان این سلسله نیز منشأ ساکی دارد رهبران این دودمان به نام ییغو که شکل فارسی شده و دری آن Yabguo /Yavugu که در اصل یک عنوان سیاسی و اداری که ریشه سکایی دارد یاد می شدند واژه‌ای است نسبت به

* این موضوع در ماندالای اول سرود چهاردهم ریگویدا ذکر گردیده است.

کوشانی با سابقه قدیمی معنی آن فرمانده، شهزاده، والی نیمه مستقل را میرساند؛ البته قبل از سلطنت رهبران این سلسله به نام ییغو یاد میشدند که یکی از این رهبران کجولا کدفیزس بود. که بعداً امپراتوری بزرگی را پیریزی نمود در منابع چینی نیز به نام ییغو یاد گردیده است، کلمه کجولا [نیرومند و بزرگ] واژه آریایی است.

بعد از کجولا کدفیزس و یما تکتو = یما تکشاه = سوتر میگاس (Soter megas) که سکه های آنها در سراسر قلمرو این سلسله به دست آمده، از جمله شاهان مقتدر کوشانی ها بود. ویماتکشاه که در هند به خصوص حوزه مرکزی آن به حیث نائب السلطنه از طرف کجولا کدفیزس تعیین شده بود و معبد دیواکولای مت (Math) را اعمار نموده با حفظ واژه باختری شاه (شاو) ذکر گردیده کلمه شاه (Sha) در مسکوکات ویماتکتو با عین فونیم ضرب یافته است، از جانبی هم «Tkaesh» در زبان اوستایی کیش و مذهب معنی میدهد چون ویماتکتو بیشتر در حوزه هندی فعالیت های سیاسی و مذهبی انجام داده به این لقب یاد گردیده که از نظر عقیدتی احتمالاً میتوان معنی آنرا شاه مذهبی تعبیر نمود و سوتر میگاس شکل هلینز شده این اسم است.

ویما کدفیزس سومین شاه این دودمان است که آثار زیادی از او باقی مانده است در رابطه به موضوع مورد بحث ما کلمات imo, emo, eimo, ieimo علایم صفت و ضمیر بوده واژه های آریایی اند؛ زیرا در کتاب اوستا کلمه Imo مشاهده شده. همچنان در کتیبه های دشت ناور غزنی از این شاهان به شکل ذیل ذکر به عمل آمده است.

در کتیبه اول دشت ناور نام شاه یعنی ویما کدفیزس به شکل (اوموتاکیپسوی کبیر) ذکر شده؛ همچنان کتیبه سوم دشت ناور غزنی به افتخار پیروزی ویما کدفیزس که از اندوز (کندوز) از طریق سانیس به غزنی فرود آمده است.

از کجولا کدفیزس در کتیبه دشت ناور غزنی کاتویسای بزرگ کوشانا یاد گردیده کاتویسای بزرگ احتمالاً کوجولو کدفیزس است که در غزنه از طریق کاپیسا نه؛ بلکه از مجاری دیگری وارد غزنی گردیده و این مناطق را تحت فرمان روایی خود قرار داده است. محتویات کتیبه به مناسبت یادبود شاهی نوشته شده که حمله یا لشکر کشی دوم توسط وی صورت گرفته؛ شاید این مناطق از فرمانبرداری کاتویسا سر زده باشد.

از سوی دیگر اگر نام کاتویسا را به کدفیزس انطباق دهیم کدفیزو پسوند نام و تبار خانواده گی است. پس نام‌های مانند کوزلو، و یما تکتو، و یما و کنیشکو نام‌های همگون با تغییرات کمی بوده و یا شاید هم کوجولو و ویما نام، کدفیزو که پسوند نام آن‌ها است به نام خانواده و تبار تعلق گیرد. از لحاظ معانی با کاتوزی زبان فعلی دری که مادر آن زبان اوستایی است یک معنی و مفهوم را میرساند که معنی آن زاهد و عابد آمده است.

به همین گونه پسوند ایشکا Iška، کنشکا Kameška، هویشکا ooeška و وازیشکا vazeška در اسم این شاهان صفت تفضلی است که از واژه Šataka آریایی باستان تکامل نموده است. یعنی پسوند این سه اسم از طریق تحول آوایی زبان باختری قابل فهم و معنی است. که به شکل ذیل ترجمه گردیده است:

کنشکا Kaneška > آریانی Kaništaka جوان ترین- قوی ترین؛

هویشکا ooeška > آریانی Huvaištak کالانترین بهترین؛

وازیشکا Vazeška > آریانی vazištaka فعال و کار کن.

به همین گونه شواهد سکه شناسی بعد از هویشکا شاهی موسوم به واسودیوا را معرفی می نماید واسودیوا از دو کلمه مشتق شده که شکل اوستایی آن به معنی عالی، خوب و نورانی است و در ریگویدا از مؤکلان ویژه (دسته از رب النوع هائیکه عدد آنها هشت است) مانند آدیتیا، ماروت، اشوین‌ها و غیره بوده اند و ترکیب دوم واسودیوا یعنی دیوا (Daiva) هم آسمانی، نورانی معنی میدهد.

بناءً نام واسودیوا هندی نه بلکه از سرود های اوستایی منشأ گرفته است و ادامه آن تا فعلاً در زبان به معنی پشتو چراغ می باشد.

مآخذ

- ۱- اورمر، خلیل الله. مقدمه بر زبان باختری، چاپ دوم، اکادمی علوم: مرکز بین المللی تحقیقات کوشانی، مطبعه شمشاد، کابل، ۱۳۹۵.
- ۲- پوری، ب، ن. هند در تحت تسلط کوشانی، مترجم، ضمیر صافی، کابل: وزارت اطلاعات و کلتور، مطبعه دولتی، ۱۳۵۷.
- ۳- حبیبی، عبدالحی، تاریخ خط نوشته های کهن افغانستان از عصر قبل التاريخ تا کنون، کابل: انجمن تاریخ و ادب افغانستان، ۱۳۵۰.

- ۴- خلیلی، معتصم بالله. «تحقیقات کوشانی در افغانستان و جهان»، مجله تحقیقات کوشانی، دور (---) شماره اول و دوم سال هشتم، مسلسل (- - -)، اکادمی علوم: مرکز بین المللی تحقیقات کوشانی، ۱۳۶۴.
- ۵- روزنفیلد، ج، م. هنر دوره کوشانی. مترجم سرور همایون، کابل: وزارت اطلاعات و کلتور، مرکز بین المللی تحقیقات کوشانی، ۱۳۵۸.
- ۶- رضا، سید محمد، نائینی، جلال. گزیده سرودهای ریگویدا- قدیم ترین سند زنده مذاهب جامعه هندو، تهران: وزارت ارشاد و فرهنگ اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۹۵.
- ۷- عزیزی، نظر محمد. «کتیبه های دشت ناور غزنی» در کورس آموزش زبان و رسم الخط های باستانی، اکادمی علوم افغانستان، سال ۱۳۹۶.
- ۸- فیضی، کتاب خان. «ساحات باستانی و کاوش های باستان شناسی در غزنی» گاهنامه غزنی، شماره ۴، کمیسیون غزنی مرکز ثقافت اسلامی ۲۰۱۳، ۱۳۶۰.
- ۹- فیضی، فایقه لحظه،. «ایالت های قدیم باختر و گندهارا در کتیبه دشت ناور غزنی»، به مناسبت سمینار ارزشمندی تاریخی کتیبه ها از دوره یونانو- باختری الی کابل شاهان، اکادمی علوم افغانستان، ۱۳۹۴ (اثرناچاپ).
- ۱۰- مسعودی، عمرخان،. «اهمیت کتیبه های باختری» مجموعه مقالات سمینار بین المللی زبان های باختری و گندهاری در دوره کوشانی، اکادمی علوم: مرکز بین المللی تحقیقات کوشانی، ۱۳۸۷.
- ۱۱- مرادی، صاحب نظر. «گاهنامه زبان بدخشان باستان»، مجله باستان شناسی، دور سوم، شماره سوم، چهارم، مسلسل ۱۹-۲۰، ۱۳۸۵.
- ۱۲- معیری، هاید. باختر به روایت تاریخ، چاپ اول؛ تهران: پژوهش گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۷.
- ۱۳- ی، هارماتا. «زبان بلخی به خط یونانی» در کتاب تاریخ و تمدن آسیای مرکزی، مترجم، صادق ملک شهمیرزادی، در کتاب تاریخ تمدن آسیای مرکزی، تهران: یونسکو، ۱۹۹۷م.
- ۱۴- ی، هارماتا. «زبانها و ادبیات در امپراتوری کوشانی»، مترجم صادق ملک شهمیرزادی، در کتاب تاریخ تمدن آسیای مرکزی، یونسکو: تهران، ۱۹۹۷.

پوهاند مجتبی عارفی

ستوپه‌های اولیه و نقش کوشانی‌ها در تحول معماری آن

Early Stupas and the Role of the Kushans in Their Architectural Evolution

By: Professor Mujtaba Arify

Abstract

Stupa in Sanskrit means hill or mound, which is a sacred building in Buddhism, which was built to house the relics of Buddha and some sacred beings. Yadgar or Dhātu is expressed in Sanskrit. Any work assigned to Buddha is considered a relic. These relics include a tooth, a bowl, a cloth or a tent, or a part of a tree under which he attained enlightenment. Relics may also be related to other Buddhist figures. Later, with the spread of Buddhism, the sacred texts of this religion were also included. The stupa building is the most prominent Buddhist building and architecture and its age is greater than other buildings. Although the Buddhist stupas of Ashoka in India are more numerous and older. But the stupas of

Afghanistan, especially the Gandhara region on the route of the Kabul River, are not the least of them. Both sides of the Kabul Sea have nurtured a great Greco-Buddhist civilization, and stupas have risen along this route. From Bagram to Kabul, Logar, Nangarhar, and its suburbs, stupas in various forms have attracted Buddhist pilgrims.

Keywords: Stupa, Kushans, architecture, early, Sanskrit and symbols

خلاصه

ستوپه در زبان سانسکریت به معنی تپه و پشته معنی می‌دهد، که بنایی با ارزش در آئین بودای است که آن را به هدف جا دادن یادگارهای بودا و برخی راهبان بزرگ ساخته اند. یادگار یا دهاتو در زبان سانسکریت بیان شده است. که هر اثر منصوب به بودا را یاد می‌کنند. این یادگارها از قبیل دندان، کاسه، پارچه لباس و یا چادر، یا بخشی از درختی که بودا در زیر آن به ریاضت می‌پرداخت. همچنان یادگار ممکن است به دیگر شخصیت‌های بودایی نیز مربوط باشد. بعداً با انتشار آئین بودایی متون ارزشمند این آئین را نیز شامل گردید. بناء ستوپه بارزترین بناء و معماری بودایی است و قدامت آن بیشتر از سایر بناها می‌باشد. با وجودیکه ستوپه‌های بودایی آشوکا در هند بیشتر و قدیم‌تر است. اما ستوپه‌های افغانستان مخصوصاً حوزه گندهارا در مسیر دریای کابل؛ دست کم از آنها ندارند. دو طرف دریای کابل مدنیت بزرگی یونانو- بودایی یا گریک- بودیک را در خویش پرورش داده و ده‌ها ستوپه در این مسیر قد افراشته است. از بگرام تا کابل و لوگر و نگرهار و حومه آن ستوپه‌ها به اشکال مختلف زایران بودایی را به خود می‌کشاندند.

مقدمه

ستوپه یکی از کهن‌ترین و نمادین‌ترین بناءهای معماری در دنیای باستان است که از یک پشته خاکی ساده برای مقاصد آئینی، به بنایی پیچیده و سرشار از نمادها تبدیل شده است. در معماری بودایی، ستوپه تنها یک بنای یادبود نیست، بلکه بازنمایی هنر و معماری هر یکی از دوره‌های است که آئین بودایی نقش خود را در آن ایام باز کرده است، از جمله میتوان دوران درخشان کوشانی را در افغانستان قدیم مثال داد. این بناء که معمولاً به شکل نیم دایره، مستطیل و مربع ساخته می‌شد، بر روی یک یا گاهی چندین پایه مربع شکل بناء

یافته است. ستوپه در تحلیل هندسی به عنوان یک محور شناخته می شود، که تعیین کننده ای ارتباط میان رهروان، پیروان و شخص بودا است. در تحلیل ساختاری ستوپه ها برخلاف اکثر بناهای معماری، فضای داخلی قابل استفاده ندارد و یک حجم پر است، که از سنگ، خشت و گاهی ملات های پیشرفته (ترکیبی از آهک، ماسه و خاک رس) برای جلوگیری از نفوذ رطوبت ساخته شده است. طلایی ترین دوره تمدن در سرزمین آریانا دوره کوشانی ها است. مردم مستعد آن دوره فقط تنها مردان جنگی نبودند، بلکه به گواهی باستان شناسان و مؤرخان در میان کوشانی ها هزاران عالم، دانشمند، پهلوانان، هنرمندان، نقاشان، مجسمه سازان، معماران، مهندسان و غیره وجود داشت که گرد و غبار روزگار و فشارهای دور و دراز تاریخ تا هنوز نتوانسته است که آثار تاریخی آن دوره را از انظار پنهان کند. یکی از این میراث فرهنگی به جا مانده از دوره کوشانی ستوپه های است که به اساس تحقیقات باستان - شناسان از نقاط مختلف کشور به دست آمده و هر کدام بازگو کننده ای هنر، معماری و بازتاب شیوه های منحصر به فرد همان زمان می باشد.

مبرمیت تحقیق

دوره ای کوشانی در تاریخ ما یکی از باشکوه ترین دوره در هنر، معماری، تجسمات هنری و داشته های تاریخی این خطه زیبا می باشد، اما تحقیقات ژرف و هدف مند به منظور شناسایی بخش، بخش از بازمانده های دوره کوشانی توسط محققان و قلم به دستان در دوره های مختلف نوشته و در نشرات ملی و بین المللی زیور چاپ یافته است، اما آنچه این مقاله را نسبت به تحقیقات گذشته مبرمیت می دهد، نوع نگاه محقق به کشفیات و دست آورد های باستان شناسان در داخل کشور و نوشته های محققان خارجی به منظور شناخت از ساختار، معماری و هنر ستوپه سازی در دوره های مختلف می باشد.

هدف تحقیق

هدف از نگارش این مقاله تحلیل، تحقیق و در مورد ساختار، معماری و هنر کاربرد شده در ستوپه های کوشانی می باشد که نقش ستوپه سازی تا چه اندازه در شناخت هنر و فرهنگ این دوره مؤثر است. تحقیق در این مورد می تواند در شناخت معماری ما کمک نماید.

روش تحقیق

روش کتابخانه‌ای با یک رویکرد سیستماتیک برای جمع‌آوری اطلاعات از منابع موجود می‌باشد. این روش در حقیقت پایه‌ای برای تحقیقات علمی است و در بسیاری از رشته‌ها کاربرد فراوان دارد. هدف اصلی این روش بررسی پیشینه تحقیق، مبانی نظری موضوع مورد مطالعه و جمع‌آوری یافته‌ها (مستند) است.

ستوپه‌های اولیه

ستوپه نوعی نماد نیمه شمایی در هنر بودایی است که پیش از اینکه صبغه معماری داشته باشد، نشانی از تجسم تندیس‌وار یک بناء در آئین بودا را دارد. که بیشتر بناءهای هندی یک کارایی یا وظیفه دارد، این بناءها برای نگهداری از خاکستر مردگان، نمادمرگ یا نشانه در آئین بودا است. واژه ستوپه از ریشه سانسکریت (STUP) به معنای «جمع آوری و مجتمع کردن» اولین بار در کتب ودا به کار رفته است. این واژه به معنای «گره و برجستگی موه‌ای جمع شده در بالای سر» و «قله» نیز هست؛ اما به معنای کنونی اولین بار در فرهنگ بودایی به منزله اسم خاص، برای قبرهای کومه‌ای یا تپه مانند منتسب به بودا به کار رفته است. واژه سانسکریت ستوپه و معادل آن (THUPA) در زبان پالی با واژه فارسی تپه، هم به معنای پشته زمین و هم کلاه و زینت آلات برجسته سر زنان، مرتبط است.

پس از مرگ بودا و رسیدن او به نیروانا، جسم او را سوزاندند و خاکستر او را در هشت ستوپه در حوالی لومبینی و کاپیلاواستو در کشور نیپال امروزی (بخشی از هند قدیم) جای دادند که از آنها فقط دو یا سه ستوپه باقی مانده است. حدود دو قرن پس از مرگ بودا (۳۳۰ ق.م)، آشوکا، امپراتور نامدار سلسله موریایی با پذیرش آئین بودا، دستور داد تا درون اکثر ستوپه‌های هشت‌گانه اولیه بودایی را که فقط پشته‌ای سرسبز از آنها باقی مانده بود، گشودند و به مناسبت مرگ بودا، هشتاد و چهار هزار ستوپه ساختند. از این دوره به بعد شکل‌های متنوعی از ستوپه پدید آمد که پلان دایره و حجم نیم‌کره‌ای، وجه مشترک همه آنهاست. در این سیر تطور، با جلوه‌های جدیدی از رشد فیزیکی و تزئینی ستوپه مواجه هستیم؛ از جمله ساخت پله، ایوان و سر دروازه مشبک که تا حد زیادی شکل این نوع معماری را به معبدی با معماری متعارف نزدیک کرده است. زیرا؛ تا پیش از این به دلیل ضخیم بودن این بناء محققین در قرار دادن این محل در زمره آثار معماری، تردید داشتند؛

زیرا از ضرورت‌های هر اثر معماری، وجود فضای درونی است که به معماری هویت می‌دهد (Jay, 2010:26).

منشأ صورت ستوپه را باید در عرصه غیر مادی آن جستجو کرد، نه در بروز ابتکاری فردی؛ این اصل کلی است که باید آن را به همه بناهایی از اهرام مصر و معابد اینکا و زیگورات‌های بین‌النهرین گرفته تا ستوپه‌ها، تعمیم داد.

ستوپه در آئین باستان منزل‌گاه ابدی انسان به بصیرت بوده است. در مرحله روشن بینی یا تنویر، سالک از احوال متلون تردید و تشویش که در سایه روشنایی زندگی با آنها دست به گریبان است، رها می‌شود و به مرحله‌رهایی مطلق می‌رسد. (گاردنر، ۱۳۸۷: ۳۱). ستوپه در آئین بودایی، تجلی بی‌کرانگی نیروانا در قالب عینیت است. ستوپه توده حجم‌دار و شکل‌داری است که بی‌شکل و بی‌بعدی را به ظهور رسانده است.

اجزای ستوپه

آندا

پلان ستوپه دایره است و نیم کره‌ای ضخیم بر روی این دایره قرار دارد. آندا در زبان سانسکریت به معنای تخم است. بدنه مدور ستوپه را به تخم مرغ تشبیه کرده‌اند، و اشاره به پوسته‌ای برای نگهداری خاکستر بودا دارد که مثال نیروانا است. اما دایره کهن‌ترین نماد تاریخ بشر و کامل‌ترین شکل هندسی است. هندیان برای دایره، منزلت بزرگ قائل اند. که دو نمونه بارز این فکر عبارت است از: ماندالا به معنای دایره، مدور، کره، مدار، حلقه، خط سیر و هاله دور ماه و خورشید است، چاکرا به معنای چرخ در متون قدیمی هندباستان به کار برده می‌شد (Wasfi, 2024:49).

هارمیکا

برفراز پیکره نیم کره ضخیم تمام ستوپه‌ها غیر از مواردی بسیار نادر است که ساختمان مکعب شکل قرار دارد که پلان ستوپه را به ترکیبی از مربع و دایره تبدیل می‌کند. هارمیکا، اشاره به جهان مادی دارد و نماد چهار جهت اصلی است. هارمیکا نماد بُعد است. در آئین بودیزم، چشمانی که احتمالاً نماد چشمان بودا است و بر زمینه‌ای طلایی خودنمایی می‌کند، بر روی این مکعب ترسیم می‌گردد که «لوکه پاله» نام دارد و وظیفه این چشمان تیزبین، محافظت و مراقبت از حضور شیاطین و شرور در بنای معبد است. این چشمان نمادی از

آگاهی اند. این مجموعه، یعنی «مکعب و چشمان»، نمادی از ریاضت بودا که در زیر درخت آن را انجام داد هستند (موسوی، ۱۳۹۶: بیتا).

ودیکا/ تورانا

ودیکا حصاری که چهار دروازه دارد و بسان محدوده‌ای مشخص، حریم را معین می‌کند، با این تفاوت که به محیط چسبیده است. درست بسان شکل ماندالا که دایره‌ای در مربعی با چهار قسمت بریده شده، محصور گردیده است. در اصل پلان ستوپه بر اساس نقشه ماندالا تهیه می‌گردد. ویکا دارای چهار دروازه است که به سمت چهار جهت اصلی باز می‌شوند و هر دروازه دارای سردری مشبک است جمعاً با دروازه، با نام تورانا مشخص می‌گردد. اولین نقوش سردرها در ستوپه سانچی همچون نمای بیرونی بناء در معماری هندوئیسم با نقوش نقش برجسته مارها (ناگاها) و یاکشی‌ها و یاکشاها برای محافظت از ورود شر تزئین می‌شود. دومین نقشه‌هایی که برای محافظت بکار می‌روند، نقوش ملازمان هستند و سومین آنها، نقوش حیواناتی چون شیر می‌باشند. هم‌چنین سیزده پله معبد سواپامبونات (Swayambunath) که نام دیگر ستوپه کاتماندو در نیپال است (موسوی، ۱۳۹۶: بیتا).

میل

ستی یا میل، یک میخ طویل است که از بالای بناء وارد زمین می‌شود. یا ستی در اندیشه بودایی بیانگر پیوند زمین و آسمان است. این محور، تا بنیان ستوپه، یعنی جایی که خاکستر بودا را در آن نهاده‌اند، امتداد می‌یابد. ستون یا محور مرکزی، نماد مار اساطیری نیز هست. نام این مار «آنانتا» یا «ششا» به معنی بی انتهاست (Wasfi, 2014:9).

چتراولی

بر فراز برخی از ستوپه‌ها چتری چند طبقه قرار دارد که از سطوح مدور متعددی بین سه تا هفت حلقه تشکیل شده است. این چتر که مانند درخت سرو مطبق است، از یک سو به شهزادگی بودا اشاره دارد و از سوی دیگر معرف لایه‌های مختلف و متعدد حیات و مظهر مراتب مختلف جهان است. سه چتر چاتر «چاتراولی» به ترتیب از پائین به بالا، نماد گوهر «سونگا»، «دارما» و نهایتاً «بودا» است، که سونگا مترادف با روش، دارما مطابق با تفکر بودا است. هر چه چترها بالاتر می‌روند، ابعاد آنها کوچک‌تر می‌شود و این نشان از بریده شدن از ابعاد مادی و پیوستن به نیرواناست (<https://parimanart.ir/>).

ستوپه

این ساختمان (ستوپه) از دیوار رواق ها توسط دهلیزی به عرض دو متر مجزا گردیده است. ستوپه قدیمی ترین بنای مذهبی بودایی است. در دوران ماقبل التاریخ، ستوپه ها صرفاً تپه هایی از خاک و سنگ (تومولی) بودند. مکان هایی برای دفن پادشاهان مهم دور از روستا. دو هزار و پنج صد سال پیش، در زمان مرگ ساکیامونی بودا، تغییری در نحوه نگرش به ستوپه ها ایجاد شد.

از نظر فیلولوژی یا زبان شناسی ستوپه در عصر ویدی معمول و مروج بوده چنانچه در کتاب های ریگویدا، اترویدا، واجاسانی و سمیت ها و سپاترها برهمنای کلمه ستوپه ذکر شده است، که معنی (کته، غنچه، پشم، برجستگی موی) را می رساند، ستوپه در زبان پالی توپه (topa) آمده است که شاید همان کلمه نزدیک به ستوپه باشد، که به معنی دسته، کپه و توده یا مقبره ای دارای گنبد می باشد. جای که آثار خجسته دفن باشد، اما به باور برخی از دانشمندان باستان شناسی و تاریخ قدیم لباس، روی سر، کچکول، اعصاب، کاسه (جعبه تبرکات) و... در آن جابجا می گردد، همچنان بر علاوه همچو آثار دیگر از قبیل پای بودا، یا جای بودا، و یا راهبین معروف در آن نشسته که از نقطه نظر مناسک بودایی با ارزش شمرده می شود ستوپه گفته می شود (Jay, 2010: 11-13).

سرجان مارشال یکی از باستان شناسان که بیشترین تحقیقات خویش را در حوزه ای هند قدیم انجام داده است به این نظر است که پیروان بودایی معمولاً سه مرتبه به دور ستوپه گردش می کردند، اما آنانی که نذر قبول کرده بودند، از هفت تا چهارده و نیز هژده مرتبه از چپ به راست به دور ستوپه ها گردش را انجام می دادند، با گذشت زمان و پخش شدن آئین بودایی به سرزمین های دیگر طرز و تشکیل ستوپه ها تغییر کرده و نیز مراسم گرامی داشت آن با این دید دیگرگون گردید، البته آن عده از ستوپه های که در یک چند مرحله تحت تأثیر یا وابستگی به سمت و سوی دیگر سوق داده شد، مثلاً ستوپه های قرن دوم نیمه اول میلادی در هند باستان و ستوپه های قرن دوم و چهارم گندهارا و ستوپه های قرن نهم و دهم جنوب شرق آسیا و شمال غربی گندهارا تا دره های کابل در برخی موارد از ویژگی های متفاوت برخوردار بودند (Marshall, -----: 23=24).

ستوپه های قرن اول و دوم میلادی که بیشتر حالات ساختاری حدود را دارا است از بهترین ستوپه های هنری دوره کوشانی می باشد (عزیزی، ۱۳۸۸: ۵۴). اما ستوپه های که

ستوپه های اولیه و نقش کوشانی ها..

دارای روکش بیرونی در آن استفاده شده است، از سنگ های هموار کم عرض بوده که به وسیله هنرمندان در همان پارچه ها صحنه های ایکونوگرافی بودایی تبلور یافته است.

نظر محمد عزیزی به استناد از نوشته ای هیرمن گویتس می نویسد که در شمال نخستین ستوپه یا معبد ستوپه یا ویهارای کنده شده در دل کوه در اییک سمنگان است در حالیکه قدیم ترین آن امکان دارد توپ رستم در مسیر راه بین بلخ و مزار بوده باشد که از خشت های خام کار شده ولی به مرور زمان اصالت ظاهری خود را از دست داده است (عزیزی، ۱۳۸۸: ۶۲). هم چنان ادامه می دهد که دومین ساختار در حلقه های متعدد مناطق جنوب هندوکش همانا گندهارا می باشد، اما ساختارهای بودایی قبل از به وجود آمدن کوشانی ها از جمله کنشکا حدود ۸۰۰۰۰ ستوپه بودایی را در هند و ساحات اطراف آن توسط امپراتوری موریایی آشوکا اعمار شده بود، که تا سرحدات کاپیسا نیز دربر می گرفت.

دیدگاه ها و نظریات وجود دارد، که در قرن اول میلادی ساختمان های بودایی آغاز یافته که شامل بخش های متفاوت بوده ولی با اصول و ساختارهای ستوپه های بودایی حوزه ای گندهارا تفاوت ها بیشتر داشته است، این نوع ساختمان های بودایی هندی غیر از ساختارهای گندهاری از ۲۵۰ ق.م یعنی دوره آشوکا آغاز یافته و تا دورترین نقاط آن نیز توسعه پیدا نموده بود. چنین طرز ساختاری در هندباستان تا قرن دوازدهم میلادی در انکشاف و توسعه بود. اما بعداً دیدگاه دیگر نیز در زمینه ستوپه های بودایی شکل گرفت که یک بخشی آن را ستوپه انحنای دامنه دار و نیم قوس یاد کردند که از یک طبقه باز و چتری سنگی با داشتن تاج مانند بالای نیم قوس اعمار می گردد (عزیزی، ۱۳۸۸: ۶۵-۶۷).

طبق نظر اچ ولسون، اولین ستوپه که نظر محققان انگلیسی را در منطقه جلب کرد در سارنات هند بود، که در آن یک کوزه و یک مجسمه بودا توسط مردم محل در سال ۱۷۷۳ م کشف شده بود. این گنبد در ۱۸۱۴ م گشوده شد. ولسون همچنان در مورد اکتشافات در سیلون (سريلانكا) که داستان آن در ۱۸۷۸ م انتشار یافت، متذکر می شود. در مورد ستوپه های افغانستان ولسون می گوید: «کاربرد و استفاده اصطلاح توپ (گنبد) در رابطه به بناهای تاریخی از این شکل برای اولین بار هنگام کشف ساختمان بعدی این دسته بناها در (Upper India) هند شمالی که شامل پاکستان قبل از جدا شدن آن از هند می گردد، اقتباس گردید. در سال ۱۸۸۷ م سفارت کابل به رهبری الفینستون، هنگام

بازگشت به هند، به بخشی از کشور بین هند و جیهلم (در پنجاب پاکستان) رسید، که در آن، نظر به باور دگروال ویلفورد، مرکز تکسایل (در پاکستان امروزی بنام تکسیلا شناخته می شود)، از متحدان سکندر مقدونی، واقع شده بود. برای تأیید این نظر، گروهی اردوگاه را برای کاوش محل بخاطر آثار عتیقه از دوران باستان ترک کرد. آنها با این بناء روبرو شدند، قله مانیک یالا، یک ساختمان دایره ای مستحکم از سنگ تراشیده شده بر فراز یک گنبد روی یک تپه مصنوعی قرار گرفته است

(<https://www.afghanistan-analysts.org/dari>).

ساختار ستوپه در دوره کوشانی

بدون شک ستوپه توپ دره در نیمه قرن دوم میلادی به عصر هوویشکا دومین شاه کوشانی اعمار گردیده است. برخی عقیده دارند که این معابد و ستوپه های بودایی احتمالاً نمونه یی از معابد بودایی هند اقتباس شده است. در حالیکه ستوپه گلدره از نظر ساختمان و شکل متمایز از اکثر ستوپه های بودایی هند زمان اشوکا میباشد و نکاتی را با هنر معماری یونانی توأم نموده است. عنصر بارز ستوپه ها موجودیت جعبه ارزشمند مذهبی است که در آن بعضی اشیاء با ارزش بودا را در داخل مواد ساختمانی معبد می گذاشتند (محمود، ۱۳۹۶: ۳).

اما با گذشت زمان و سیر تحول هنری در سرزمین های تحت حاکمیت آئین بودایی آهسته، آهسته ساختار ستوپه تغییر شکل داده چنانچه برخی از ستوپه دارای پایه های مربع شکل بوده، که بالای پایه پودیوم مربع قرار دارد. در قسمت های بعدی آن یک تا چند زینه تعمیر گردیده است؛ بالای سکوی آن ساختمان استوانه یی که دومی آن کوچکتر بود، آباد گردیده است. از گنبدی که بالای استوانه دومی تعمیر گردیده بود در برخی از ستوپه ها قابل مشاهده نیز می باشد. تزئینات پایه ستوپه و استوانه به سبک ستون های کورنتین می باشد، که بالای سرستون آن فاقد مسند مضاعف گیلویی است. استوانه دومی مزین به یک سلسله طاق های کاذب است، که متناوباً به طور نیم دایره و ذوزنقه یی اند: در وسط سرجدار پایه (پودیوم) رواق های همجوار نیز در برخی از ستوپه ها مشاهده و دیده می شود که زمانی در آن مجسمه قرار داشت. قسمت داخل ستوپه کاملاً از یک توته سنگ های تهداب یا پخسه تعمیر و تشکیل شده است. در جدارها پارچه های سنگ ورقه (شیست) که دو الی چهار سانتی متر ضخامت دارد به کار رفته است. هم چنان در این جدارها سنگ ها از قسم سنگ

تهداب که رخ برهنه آنها تراشی بافته به‌طور متناوب کار شده است که این را باستان شناسان ساختمان رنگارنگ یا [سنگتراش گلدار] (macomerie diapre) نام گذاشته اند. ارتفاع آبدۀ الی راس گنبد (به استثنای دیرک آن) مساوی بود به عرض مجموعی قاعده اندازه آن از سطح زمین ۱۵،۶۵ متر در حدود معادل ۵۰ فوت می‌باشد. موسیوالفردفوشه از لحاظ شکل؛ بین ستوپه سانچی هند و موسهی لوگر فرق زیادی قایل است. ستوپه سانچی مربوط عصر آشوکا بروی یک سکوی وسیع تعمیر می‌گردید که سکوی مذکور به غرض گردش دورادور گنبد ساخته می‌شد. در تمام آبدات هنری گندهارا اختلاطی دیده می‌شود یعنی از لحاظ شکل از هند و از لحاظ موتیف از هنر یونانی ریشه گرفته است (لیزین، ۱۳۴۲: ۲۸-۳۰).

چنانچه سرمحقق کتاب‌خان فیضی یکی از ساختارهای ستوپه بودایی مس عینک لوگر را چنین شرح می‌دهد "در اعمار ستوپه های معبد مرکزی و ستوپه های تپه کافری مس عینک ابتدا از تهداب به صورت مربعی یا مسطیل شکل عموماً از ورقه های سنگ پرچال (شیست) استفاده صورت گرفته است، پس از ورود به داخل ستوپه شکل اسکلیت داخلی به شکل مورد نظر از لایه های سنگ، پارچه های سنگ ریزه دریایی و یا کوهی تا ارتفاعات مورد نظر به مهارت سازندۀ آن بافت خورده و ارتباط میان یک‌دیگر را تنظیم نموده تا زوایای انکساری ستوپه ها به‌وسیله پایه های چند ضلعی به‌صورت منظم و پرچال های سنگ شیست که در نواحی مس عینک موجود بوده استفاده شده است، اما کاربرد این مصالح چنان به مهارت بوده است که زمینه استفاده از پلاستر را نیز در آن مساعد ساخته بود" (فیضی، ۱۳۹۰: ۲۷-۲۸).

سرمحقق نظرمحمد عزیزی در زمینه ساخت ستوپه‌ها در حوزه گندهارا چنین بیان داشته است که: "اعمار ستوپه‌ها دارای رواق های بیزانسی گونه، پلاسترها یا ستون پایه های چسپیده به دیوار با داشتن سرستون های کورنتی و برگ های اکانتوس با برگ‌ها و تبعیه بعضی از تجسمات مانند یکسی می‌باشد، بقیه فریز یک ساختمان یونانی در یک ستوپه بودایی نمایش هیكل های کریاتید با سپر و شمشیر و گاهی تبعیه تجسم شیر افسانوی بوده است، تبعیه برخی از تزئینات دیگر در سطح خارجی ستوپه‌ها بودایی به‌صورت دایروی که بعدها در دوره رنسانس معمول گردید" (عزیزی، ۱۳۹۰: ۷۴-۷۵).

مهم‌ترین محلات که در آن ستوپه سلندریک قرن اول و دوم میلادی با ساخت و شیوه هنری معماری دوره اول معابد بودایی و مناطق‌ای که با ساخت معماری دوره دوم معماری بودایی از عصر امپراتوری موریایی، ساکی و کوشانی وجود دارد، که در برخی از ساحات حوزه گندهارا به دست آمده است (عزیزی، ۱۳۸۸: ۸۳-۸۷).

معماری و ساختار ستوپه‌ها

معماری و ساختار ستوپه‌ها در هر دوره و زعامت متفاوت است. زیرا؛ این معماری بستگی به هنرمندان و سازندگان آنان ارتباط دارد، اما قرار تحقیقات باستان شناسان و کشف آثار مربوط به بودا خصوصاً ستوپه‌های بودایی منحصر به فرد و ساختار آن در بخش‌های مختلف آن وجود دارد، متفاوت می‌باشد. ستوپه مرکزی، ستوپه‌های ساحه باستانی مس عینک به شیوه معماری پوشه‌یی از سنگ شیبست ورقه به دست آمده، که قسمت سلندر آن شدیداً صدمه دیده و زمینه ستوپه نیز تخریب گردیده و احتمالاً در یک تهاجم قرون یازدهم و دوازدهم میلادی ممکن بیشترین صدمه را متقبل شده باشد. تعداد از رواق‌ها با ساخت ویژه، که به منظور تعبیه تجسمات بودائی ساخته می‌شده در این محل کشف گردیده که موجودیت یک معبد طریق سرواستی وادا را نماینده گی می‌نماید. از پارچه‌های ظروف سفالی و تزیینات هندسی شانه‌یی و ستامپ‌ها (مهرهای تزیینی) هویدا است، که رابطه مستقیم با دوره کوشانی دارد (عزیزی، ۱۳۸۸: ۱۰۹).

سرستونی‌ها و پایه‌های که جزء تزیینات آبد به شمار می‌رود، متأسفانه امروز اثری از آن‌ها باقی نمانده است. طوری که در بالا نیز تذکر داده شد، بعد از تخریبات اواخر قرن نهم میلادی و انقراض بودیزم در منطقه و نیز از بین رفتن پوشش دیوار محافظتی در جناح غرب آبد، برف و باران‌های موسمی، همه و همه باعث از بین رفتن قسمت فوقانی دیوارها و طبقات مدور ستوپه گردیده است.

آنچه به تزیینات مدور ستوپه استوانه‌یی ارتباط می‌گیرد باید علاوه نمود، که به استثنای یک قسمت کمی از ستون پایه‌ها که در جناح شمال و شمال غربی آن سالم مانده، بقیه آن همه کاملاً از بین رفته‌اند. قابل تذکر است که ستون پایه‌های متذکره مشابه ستون‌های دیوارهای قسمت تحتانی ستوپه بوده، طبعاً به اندازه کوچکتر و فاصله نزدیکتر بوده است. باید خاطر نشان ساخت، که طبقات بالای ستوپه به استثنای اولین طبقه مدور، بقیه به شمول گنبدی که بالای آن باید هفت یا نه طبقه چتر (chattravali) نصب بوده باشد،

ستوپه های اولیه و نقش کوشانی‌ها..

میتوان حدس زد، که باید تحت ضربات شاهان متعصب بعد از آمدن دین مبین اسلام در جنوب هندوکش و بالاخره به اثر فشار و باران های موسومی همه از بین رفته باشند (پیمان، ۱۳۸۴: ۷۲).

سیستم مهندسی ستوپه تپه نارنج قسمی است، که در این آبدۀ از سنگ پارچه های نازک و سنگ های بزرگ، قسمی که اشاره شد، سنگ های ضخیم تر نه تنها به دیوارها شکل تزئینی می دهد بلکه در عین حال معمار خواسته است تا به این وسیله جدار بیرونی دیوار خویش را مستحکم تر ساخته باشد. این نوع معماری در ساختمان معابد تقریباً از قرن اول میلادی در افغانستان رایج بوده است. مواد به کار رفته برای مستحکم نمودن سنگ ها یکی بالای دیگر گذاشته شده و نیز از گلی استفاده به عمل آمده، که امروز هم در سراسر افغانستان ما آنرا مشاهده می نماییم. همچنان باید اضافه نمود، که جدار های ستوپه اولاً با قشر از گل و مخلوط از گاه که بعداً بالای آن از یک نوع قشر سرخ نشانه بر آن شده می تواند. فرضیه خویش را مبنی بر تزئین قشر استوکی دیوار های ستوپه با رنگ سرخ (گل سرشوی) تزئین گردیده است. اطراف ستوپه به خاطر سهولت گردش راهبین و عبادت کننده گان به عرض اضافه تر از یک متر با تخته سنگ های بزرگ بین (۹۳ - ۱۰۵) سانتی متر فرش گردیده است. یک کنار این راهرو با دیوار ستوپه وصل بوده برخلاف کنار دیگر آن با پارچه سنگ های عمودی محدود گردیده است. این نوع سنگ کاری در اطراف ستوپه های گلدره و تپه مرنجان به استثنای سنگ های عمودی نیز به کار رفته است (نوری، ۱۳۸۸: ۱۱۶).

تزئینات ستوپه محدود شده است بر ستون پایه های در اطراف دیوارهای آبدۀ، که قسمت فوقانی یا سرستونی آنها از بین رفته است. آبدۀ در ابتداء ساختمان با قشر پلستر گچی، که با رنگ گل سر شوی باید تزئین گردیده بوده باشد، از این تزئینات به استثنای چند پارچه کوچک در کنار ستون پایه های دیوار شمالی و شرقی کشف و بقیه همه از بین رفته است (ایضاً، ۸۸).

ساختار تمامی ستوپه‌ها با در نظر داشت مواد و طرز معماری به دنبال معماری ستوپه سازی گندهارا مراحل بعدی قرن پنجم و ششم میلادی را به شیوه مهندسی پوشه‌ای از سنگ های ضخیم هموار و نازک با تیپ های تقلیدی ستوپه های چند سلیندریک هده ترتیب

نموده بودند، اما این سیستم خشن بوده، ستوپه‌ها با کاربرد مصالحی ساختمانی و ترمیماتی بعدی اصلاح گردیده است، ستوپه‌های مرحله بعدی به تیپ و شیوه برخی از ساحات مانند تپه مرنجان، تپه سردارغزنی و ستوپه‌های دیگر متفاوت و هم‌نوائی را به وجود آورده است.

محقق محترم کتاب‌خان فیضی در کتاب خویش تحت عنوان خصوصیات معماری ساختمان‌های بودایی شرق افغانستان و مقایسه آن با معابد بودایی کابل به قول دکتر شاه‌ی بای مستمندی چنین می‌نگارد مرحله اول ساختمان ستوپه‌های داخل معبد تپه شتر هده به صورت عموم فاقد مجسمه بوده و در عوض تجسم پیکره‌های بودایی در آن قسمت‌های که پیکره‌ها به نمایش و به منظور ارزش بارومندی قرار می‌گرفت، از تصاویر استفاده می‌شد که در آن نشانه‌ها و سمبول‌ها را مانند لوتوس، گل نیلوفر، سواسیکا و علامت خوشبختی یا چکره یا دایره قانون بود، که در این بخش فیضی صاحب نیز استناد از نظرمحمد عزیز نموده و چنین دیدگاه را تأیید می‌نماید. بناءً این مرحله را یک دوره رنسانس هنری خوانده و در دوره‌های بعدی به جای سمبول‌ها و نشانه‌های از پیکره‌ها نیز استفاده صورت گرفته است (فیضی، ۱۳۸۸: ۹۹).

اما عمدتاً مواد و مصالح ساختمانی در ستوپه‌ها از گل، سنگ دریایی و قروتک، کاه‌گل، سیم‌گل و رنگ بوده و همه دارای تهداب و در بسیاری از مواقع از سنگ دیوار اعمار می‌نمودند، شیوه و یا سیستم معماری در برخی موارد از سنگ چینی پلیتی و یا پوشه‌ای استفاده صورت می‌گرفت، که جهت استحکام بخشی از دیوار به کار می‌رفت (عزیزی، ۱۳۹۶: ۳۲).

معماری معابد و ستوپه‌های که از نظر شکل و شیوه هنری با هم تفاوت دارند و می‌توان این نوع معماری را مخلوطی از هنر اصیل بودایی گندهاری و هند خوانده اند، دلیل آن را بعد از قرن اول ق.م با گسترش معماری ساختاری مذهبی نسبت به هر جای دیگر هم در هند مرکزی و نیز در ساحات متعدد گندهارا به شیوه معماری هندو-یونانی نمایان گردیده بود (فیضی، ۱۳۸۸: ۴۷).

فرم معماری ستوپه‌ها همیشه دچار تغییر و تحول بوده و به مرور زمان ساختارهای آن به اشکال مختلف به وجود آمده است، مانند این که ساختار مدور مانند به روی چهار ستون شکل گرفت، گنبد‌های ساختمان اشکال متفاوت را پیدا کرد و نیز دروازه و حصار دور تا دور آن با بنای سنگی شکل دیگر را گرفت و سایبان یا مسیری که منحصرأ برای گردش و گشتن

ستوپه های اولیه و نقش کوشانی‌ها..

به دور ستوپه کشیده شد، با این وجود اگر چه ستوپه به نشانه پیروزی بودا بر پندار، یعنی نیروانا به مثابه یک شمایل مؤثر باقی ماند (فیشر، ۱۳۸۴: ۲۱). اما ساختارهای که نسبت به این که نقش یک مقبره را داشته باشد یا تنها همچون نماد برای نیایش آئین بودایی باشد. لذا به این هدف دو گونه ساختمان شکل گرفت که یکی به منظور تسهیلات گوناگون، نشان دادن ستایش و اقامتگاه رهروان ساخته شده که برای بقای آئین بودایی لازم بود و از پنج قسمت اصلی شکل یافت، به نحوه که انسان می‌توانست ضمن گردش به دور گنبد ریاضت خویش را نثار ستوپه کند (ابراهیمی، ۱۴۰۳: ۱۴).

ویژگی های ساختارمند ستوپه

ستوپه های بودایی دارای یک سلسله مشخصات متمایز خاص می‌باشد که امتزاج چندین فرهنگ و مدنیت تحولات عظیم را در نوع نظام‌مندی آن به وجود آورده است که می‌توان برخی از این ساختار ستوپه‌ها را چنین برشمرد:

جایگاه بودا: در محل نگهداری خاکستر بودا، شمایل نشسته‌ای از بودا ریاضت‌کش بدون رنگ و به رنگ طبیعی دیده می‌شود، که تقریباً همانند شیوه بیان هنری سایر مجسمه های بودایی است، وی با بدن اغراق شده و اسکلتی که تنها بافت نازکی از پوست بر استخوان دارد، به حالت یوگای نشسته، صورت استخوانی با چشمانی بسته و چهره‌ای آرام با گوش‌های بلند، کشیده و موهایی دو تکه جمع شده در بالای سر می‌نماید. پشت سرش هاله‌ای پاکی با نقش و علایم گیاهی بسیار پرکار و ظرف تجسم یافته است (هوهنه، ۱۳۷۶: ۳۱).

جایگاه اساطیری: در محلات و جاهایی که قطعات چلیپایی و تکیه‌گاه‌هایی انبوه از گیاهان، اشکال گوناگون اسطوره‌ای ترسیم شده است. که در آن مراحل زندگی و قانون مندی دوران آن وقت را تمثیل کند، که امروز فعالیت باستان شناسان در حوزه‌ای تحقیقات علمی این موضوع را خوبتر و بهتر نشان داده است، همه‌ای این سمبول‌ها و نشانه‌ها به مفهوم جایگاه اساطیر مسمی می‌گردد (ابراهیمی، ۱۴۰۳: ۱۴-۱۵).

نمادهای ساختاری: با تغییرات و تحولات که در ساختار معماری ستوپه‌ها به وجود آمده و فرهنگ های مختلف با این سیستم جدید آشنایی پیدا کردند بناءً برداشت از ساختار و کاربرد برخی از نشانه‌ها و سمبول‌های بودایی در ساختار این ستوپه‌ها تفاوت را به وجود

آورد و هر کی به زعم خویش را آنرا تحلیل و تجزیه نمود و اصطلاح هرمنوتیک را به آن به کار برده اند یکی دو مثال آنرا چنین بیان میدارم. در بالای گنبد فضای مربع شکل به نام هارمیکا قرار دارد که در وسط آن یاستی یا چند پر نصب شده است اینجا است که هارمیکا نماد و سمبول خاص بوده می‌تواند، یا چتر سه طبقه‌ای به مثابه درخت پاک به کار رفته است، که ارتباط آن را به زمین حاصل خیز پیوند می‌دهند (کریون، ۱۳۸۸: ۸۰).

نتیجه

بعد از مطالعه منابع و تنظیم برخی مواد مرتبط به موضوع به این نتیجه دست پیدا نمودم که ستوپه های بودایی دارای ساختار متفاوت بوده و در طول تاریخ با گسترش آن به سایر نقاط جهان و آشنایی با فرهنگ و ملت های دیگر توانسته برخی از ممیزات بومی و اصیل یک سرزمین در آن انعکاس پیدا نماید، ابتدا ساختار ستوپه ها نظر به منابع و مقالات تحریر شده دریافت گردید که نوع ساختار و اشکال ستوپه در هندباستان از قدیم الایم وجود داشته است، اما نوع کاربرد آن متفاوت به نظر می‌رسید، با آنکه برخی از محققان به این نظر بودند که سازنده ای اصلی ستوپه با تفکر بودا به وجود آمده است، اما در افغانستان قدیم با گسترش آئین بودایی و پذیرش آن توسط مردمان وقت و نیز ساخت و ساز با هنر معماری متفاوت که در این خطه وجود داشت، نوع معماری و ساختاری ستوپه های بودایی تغییر شکل داده و به اشکال متفاوت درست می‌شد که نمونه های آن توسط باستان شناسان داخلی و خارجی از بیشتر نقاط باستانی به دست آمده است، اما نوع تغییر و ساختار مهم که در ستوپه های بودایی در افغانستان قدیم شکل گرفته است، دوران کوشانیان بوده است. زیرا؛ باورها و اعتقادات شاهان کوشانی به آئین بودایی بیشتر بوده و از طرف دیگر کوشانی ها بیشتر به هنر، معماری و ساخت ساز آن زمان تلاش های زیاد به خرچ داده بودند که امروز یادگاری هایشان در افغانستان به اساس زحمات و تلاش باستان شناسان مشخص و هویدا گشته است.

منابع

ابراهیمی، مریم، منصور مهرنگار و همکاران (۱۴۰۳). « مطالعه تطبیقی جایگاه انسان در مکان های مقدس ایران و هندباستان مطالعه موردی: آتشکده و استوپا» در مطالعه فرهنگ و هنر آسیا. تهران: نشر مطالعات فرهنگی. سال، سوم شماره اول.

- پیمان، ظفرالله (۱۳۸۴). "گزارش علمی اولین دوره حفريات ساحه باستانی تپه نازج". در مجله باستان‌شناسی افغانستان. کابل: ارگان نشراتی مرکز تحقیقات باستان‌شناسی اکادمی علوم افغانستان، مطبعه آزادی. دوره دوم، شماره اول.
- عزیزی، نظرمحمد (۱۳۹۶). "هنرمعماری و آثار ظریفه مس عینک از نظر کرونولوجی". در مجموعه مقالات سیمینار علمی- تحقیقی دست‌آوردهای باستان‌شناسی یک دهه اخیر در افغانستان (۱۳۸۲-۱۳۹۲). کابل: نشرات اکادمی علوم افغانستان، مطبعه شمشاد.
- عزیزی، نظرمحمد (۱۳۸۸). هنر دوره امپراتوری کوشانی‌ها در حوزه گندهارا. کابل: ریاست نشرات اکادمی علوم افغانستان، مطبعه طباعتی شعیب.
- عزیزی، نظرمحمد (۱۳۸۸). "هنرمعماری مذهبی عصر کوشانی در حوزه گندهارا". در مجله تحقیقات کوشانی. کابل: ریاست نشرات اکادمی علوم افغانستان، شرکت طباعتی شعیب. دور سوم، شماره دوازدهم.
- عزیزی، نظرمحمد (۱۳۹۰). بررسی تاریخی مکتب هنری گریکو-بودیک و گریکو-باختری. کابل: ریاست نشرات اکادمی علوم، مطبعه بهیر.
- فیشر، رابرت ایی (۱۳۸۳). نگارگری و معماری بودایی. (ترجمه علی پادشاهی). تهران: نشر فرهنگستان.
- فیضی، کتاب‌خان (۱۳۹۰). "تأثیر هنر هلنستیک بالای آثار مکشوفه ساحه باستانی مس عینک ولایت لوگر". در مجله باستان‌شناسی افغانستان. کابل: ارگان نشراتی مرکز تحقیقات باستان‌شناسی اکادمی علوم افغانستان. مطبعه بهیر. دوره سوم، شماره نهم.
- فیضی، کتاب‌خان (۱۳۸۸). خصوصیات معماری ساختمان‌های بودائی شرق افغانستان و مقایسه آن با معابد و بودائی کابل. کابل: ریاست نشرات اکادمی علوم افغانستان، مطبعه شعیب.
- کریون، روی سی (۱۳۸۸). تاریخ مختصر هنر هند. (ترجمه فرزانه سجودی و کاوه سجودی). تهران: فرهنگستان هنر.
- گاردنر، هلن (۱۳۸۷). هنر در گذر زمان. (ترجمه محمد تقی فرامرزی). تهران: نشرنگاه.
- لیزین - الکساندر (۱۳۴۲). "ستوپه‌های اطراف کابل" در مجله آریانا. کابل: اکادمی علوم افغانستان. شماره ۲۴۳.

محمود، شاه محمود (۱۳۹۶). "ستوپه گلدره لوگر" در سایت
<https://www.kabulnath.de>

موسوی، سیدمحسن (۱۳۹۶). «اجزاء و مبانی رمزی معماری استوپا». در مجله الکترونیکی
پیمان، در سایت <https://parimanart.ir/>

نوری، فریدالله (۱۳۸۸). بررسی برخی از ساحات باستانی مکشوفه کابل. کابل: ارگان
نشراتی اکادمی علوم افغانستان، مطبعة شعيب.
هوهنه، آلفرد (۱۳۷۶). نمادها و نشانه‌ها. (ترجمه علی صلح‌جو). تهران: وزارت فرهنگ و
ارشاد اسلامی.

Jay, G. Williams (2010). The Stupa Buddhism in Symbolic Form. United States
of America Hamilton College, Gwenfrewi Santes Press. ISBN 0-9629662-6-6.

Marshall, Sir John (1979). A Guide to Sanchi. India: Central Archaeological
Library.

Marshall, Sir John & Alfred Foucher (-----). The Monuments Of Sanchi.
India: Central Archaeological central

Wasfi, Fatima (2024). «Architectural History Of stupa» International Journal
Of Creative Research Thoughts. www.ijcrt.org. ISSN: 2320-2882.

نویسنده: فرانتس گرنت
مترجم: معاون سرمحقق علی احمد جعفری

عامل کوچ نشینی در امپراتوری کوشانی
(قرن اول تا سوم میلادی)

**The Nomadic Element in the Kushan Empire
(1st–3rd Century AD)**

By: Frantz Grenet

Translated by: Associate Professor Ali Ahmad Jafari

Translator's Abstract

The present article, entitled “The Nomadic Element in the Kushan Empire from the First to Third Century CE” by Franz Grenet, is regarded as one of the valuable studies in the field of historical and civilizational research on the Kushan Empire, originally published in English. In this work, the author, drawing upon historical evidence and data, examines the position and role of nomadic elements in

the formation, development, and continuity of the political and social structure of the Kushan Empire.

The significance of this research lies in the fact that nomadism and its influence on the historical transformations of the Kushans constitute one of the fundamental subjects in studies related to the history of Central Asia and the cultural sphere of ancient Bactria. Therefore, the present article can serve as a reliable and useful source for researchers, professors, students, and other individuals interested in Kushan studies.

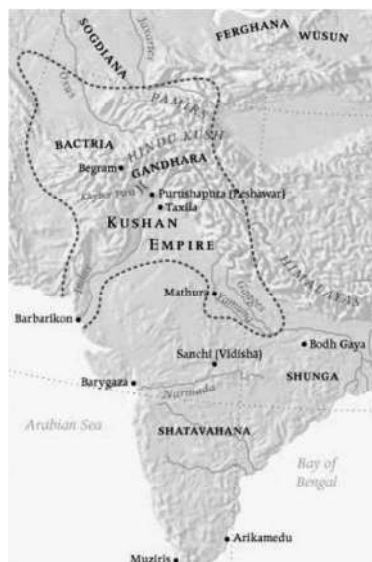
Considering the scholarly value of this work, its translation into Dari was entrusted to me by the International Center for Kushan Studies. It is hoped that the publication of this translation will provide greater opportunities for researchers and interested readers to benefit from the scientific findings of this study and will represent, however modestly, a step toward the expansion of Kushan studies in the Dari language.

چکیده مترجم

مقاله حاضر تحت عنوان «عنصر کوچ نشینی در امپراتوری کوشانی از قرن اول تا سوم میلادی» اثر فرانکس گرنت، از جمله پژوهش های ارزشمند در بخش مطالعات تاریخی و تمدنی امپراتوری کوشانی به شمار می رود که به زبان انگلیسی منتشر گردیده است. نویسنده در این اثر، با بهره گیری از شواهد و اطلاعات تاریخی به بررسی جایگاه و نقش عناصر کوچ نشین در شکل گیری توسعه و تداوم ساختار سیاسی و اجتماعی امپراتوری کوشانی پرداخته است. اهمیت این پژوهش از آن جهت است که موضوع کوچ نشینی و تأثیر آن بر تحولات تاریخی کوشانیان یکی از مباحث بنیادین در مطالعات مربوط به تاریخ آسیای مرکزی و حوزه فرهنگی باختر باستان محسوب می شود. از این رو، مقاله حاضر می تواند به عنوان منبع معتبر و سودمند برای محققان، استادان، محصلان و سایر علاقه مندان به مطالعات کوشانی مورد استفاده قرار گیرد. با توجه به ارزش علمی این اثر ترجمه آن به زبان دری از سوی مرکز بین المللی تحقیقات کوشانی به اینجانب (مترجم) واگذار شد. امید است انتشار این ترجمه بتواند زمینه بهره مندی بیشتر پژوهش گران و علاقه مندان را از یافته های علمی این تحقیق فراهم سازد و گامی هر چند کوچک در راستای گسترش مطالعات کوشانی در زبان دری باشد.

۱. منشأ

در اواسط قرن دوم و اول قبل از میلاد، تمام متصرفات یونانیان در آسیای مرکزی، از سغدیان در شمال تا دره سند در جنوب، به تدریج توسط مردمان کوچ نشینی که به گفته جغرافیه نگار یونانی استرابون (۱۱۰.۸.۲)، «از سرزمین های آن سوی یاکسارت»، که امروزه سیردریا نامیده می شود، حرکت کرده بودند، مورد تاخت و تاز قرار گرفت. در نیمه اول قرن اول میلادی، این اقوام مختلف تحت سلطه یکی از آنها، به نام یوئه چی ها قرار گرفتند که از نظر منشأ شرقی ترین آنها بودند و سرزمین مادری آنها در کانسو قرار داشت. سلسله کوشانی ها، طایفه اصلی یوئه چی ها، جنوب آسیای مرکزی را با شمال هند متحد ساخت (شکل ۱) و به نظر می رسد که برای نزدیک به دو قرن، یک دستگاه دولتی واحد را بر تمامی این پهنه سرزمین اعمال می کردند. این دستگاه جنبه های مختلفی داشت که بسیاری از آنها تا حد زیادی از یونانیان به ارث رسیده بود. نویسندگان مقاله فقط به برخی از آنها اشاره دارد. ضرب سکه های امپراتوری که پیام سیاسی و مذهبی یگانه ای را در همه جا پخش می کرد؛ انتقال قدرت برتر از پدر به پسر، با حوادث جزئی، به مدت شش نسل، از کوجولا کدفیزس به ویما تکتو، سپس ویما کدفیزس، کنشکا، هوویشکا و واسودیوا؛ یک دفتر دولتی با استفاده از دو زبان، زبان باختری

تصویر ۱. نقشه امپراتوری کوشانی

نوشته شده به خط یونانی و گندهاری نوشته شده به خط خروشتی، اما همچنین فرمول‌هایی که از هخامنشیان اقتباس شده است؛ استفاده از تقویم مقدونی در اسناد رسمی و شبکه‌ای از معابد امپراتوری که به محافظان ارباب انواع این سلسله اختصاص داده شده بود، جایی که مجسمه‌های اجداد سلطنتی نیز در آنجا برپا شده بودند. (۱) در بررسی این حقایق، طبیعتاً این سؤال پیش می‌آید که امپراتوری کوشانی چه چیزی را از گذشته کوچ نشینی خود حفظ کرده بود؟ اگر اصلاً چیزی را حفظ کرده باشد.

باید به خاطر داشته باشیم که مهاجمان کوچ نشین از مکان‌های بسیار مختلفی آمده بودند، اگرچه نویسندگان یونانی و لاتین تمایل داشتند همه آنها را تحت نام «سکاها» تقسیم بندی کنند، که در آن زمان به یک اصطلاح عمومی برای همه کوچ‌نشینان استپ‌های اروپایی و آسیایی تبدیل شده بود و نویسندگان قرون وسطی هنوز هم گاهی اوقات آن را برای مردم ترک به کار می‌بردند. طبق گفته هان‌شوی چینی، (۲) اولین موج مهاجمان سای* بوده‌اند. از اسقرار گاه خود در سمیرچی که امروزه شمال قرقیزستان و جنوب شرقی قزاقستان است، رانده شدند. بر اساس همین منبع، پادشاه آنها «به فاصله قابل توجهی به سمت جنوب نقل مکان کرد». جای تردید است که این شواهد متنی اندک را به دو کشف کتیبه‌ای قابل توجه، یعنی دو کتیبه رمزگشای شده به خط رونی*، ربط دهیم. یک نمونه روی یک پیاله نقره‌ای یافت شده در مقبره سلطنتی ایسیک در سمیرچی بود که قدمت آن به قرن سوم یا دوم قبل از میلاد برمی‌گردد. دیگر آن بر روی شمش نقره‌ای که بدون شک توسط یک مقام اداری، در هنگام اولین اشغال شهر یونانی آی‌خانم در شرق باختر، اندکی پس از ۱۴۵ قبل از میلاد، ذوب و حک شده است. (۳) به نظر می‌رسد این اسناد منحصر به فرد، شاهی بر یک بوروکراسی ابتدایی سکاها بوده باشند که به همراه پادشاه خود به سمت جنوب مهاجرت می‌کردند و باید به عنوان هشدار برای عدم تمایز خودکار بین شیوه زندگی کوچ نشینی و توانایی استقرار یک اداره باشند.

مهاجمان دیگری که در منابع کلاسیک از آنها نام برده شده است، شامل گروه‌های سکای دیگری مانند ساکارائوس‌ها هستند که به نظر می‌رسد از جهت مخالف حرکت کرده

*- (در چینی باستان ساک، یعنی سکاها، اصطلاحی که سکاها به کار می‌بردند) مورد استفاده قرار داشته است.

*- رونها الفبای هستند که توسط اقوام ژرمنی برای نوشتن زبان‌های ژرمنی از حدود سده دوم میلادی به بعد مورد استفاده قرار گرفتند.

باشند. در واقع، آثار مکشوفه در قبرهایی که باستان‌شناسان به آنها نسبت می‌دهند، آنها را بیشتر به مناطق اورال و پونتیک مرتبط می‌کند. در طول قرن اول قبل از میلاد، طبق یک عبارت رمزی در پمپئیوس تروگوس، (۴) به نظر می‌رسد که قدرت در منطقه باختر به طور موقت به یک قوم سکایی دیگر، آسیانی‌ها رسیده است که نام آنها امروزه (به شکل جمع) در اوستی‌های قفقاز باقی مانده است. برخی از باستان‌شناسان تمایل دارند آنها یا «آلان‌های اولیه» فرضی مرتبط با آنها را به عنوان اولین حاملان سبک به اصطلاح «چندرنگ» بشناسند که این موضوع در جواهرات یافت شده در مقبره‌های غنی شاهزاده نشین در منطقه‌ای که از آلتای تا باختر و دن امتداد دارد، تأیید شده است. بنابراین یک مسیر مهاجرت اصلی شرقی - غربی را با انشعابات به سمت جنوب مستند می‌سازد. (۵) قبر های سلطنتی بسیار غنی مکشوفه در طلاتپه در غرب باختر را می‌توان به حدود اواسط قرن اول میلادی نسبت داد و به طور آزمایشی به یکی از طوایف سلطنتی آنها نسبت داده شده است. (۶) با این حال، جدیدترین نشریات، (۷) بر عدم امکان تعریف یک قوم اصرار دارند و استدلال می‌کنند که یک التقاط عمدی در انتخاب لباس‌های سلطنتی و اعمال آئینی وجود دارد که در طیف وسیعی از سنت‌ها مشابهت‌هایی پیدا می‌کنند. آلتایی، ساکا (منشأ نهایی آس‌ها، طبق فرضیه «آلانیک»)، شیونگ‌نو (به ویژه، زنانی که در اطراف ... به قتل رسیده و دفن شده‌اند)، مرد، و مجموعه اسب و استخوان‌های کوچک بُز که روی تابوت چوبی قرار گرفته‌اند)، یوئه‌چی (احتمالاً منشأ «ملکه» اصلی)، هندو-پارتی (به ویژه ترکه‌ای که پادشاه می‌پوشید، مشابه ترکه‌ای که پادشاه هندو-پارتی، گندوفارس، می‌پوشید)، و یونانو-باختری می‌باشد.

پیکرنگاری استادانه‌ای که توسط زیورآلات به نمایش گذاشته شده است، ترکیبی پیچیده از نقوش متعلق به گذشته ساکاها (به عنوان مثال، رب النوع رودخانه اجدادی) را نشان می‌دهد، که جواهرسازان محلی آن را با عناصر هلنیستی که اغلب دوباره تفسیر شده‌اند (آفرودیت، آتنا، دیونیسوس و آریادنه) ترکیب کرده‌اند. چند تصویر حتی خود را به مقایسه‌های دور با پانتئون زردشتی وامی‌دارند: رب النوع که دو ماهی را از دم‌شان گرفته، ممکن است به آناهیتا یا معادل سکایی او، آیی، اشاره داشته باشد که مظهر باران است.

در یک مجسمه تصویر یک شخص با زره یونانی و دیادم سلطنتی، که در دو طرف آن دو درخت کیهانی قرار داشته و هر کدام بر روی یک اژدهای آبی جا داده شده و در بالای آن

یک پرنده قرار دارد، می‌تواند به عنوان تصویری نمادین از قدرت (خشثره) توضیح شود، که از ظاهر حاکمان یونانی گذشته تقلید شده است، به نظر می‌رسد. می‌توان مجموعه‌ای از سکه‌های نقره‌ای ضرب شده در باختر غربی در همان دوره (تصویر ۲) را به همین گروه نسبت داد. (۸) این سکه‌ها حاوی افسانه‌های یونانی هستند و درست مانند سگک مجسمه ذکر شده، حاکم به عنوان یک پادشاه یونانی با کلاه خود نشان داده شده است. در پشت سکه، نمادی نجومی بر فراز یک شیر دیده می‌شود که به صراحت به عنوان رب النوع نانا (نانایا) شناخته می‌شود. در طلائی، حاکم گردنبندی با نقش برجسته‌ای دارد که دوباره ... را نشان می‌دهد.

تصویر ۲. بالا سمت چپ، سکه ساپادییز، بالا سمت راست، نقش برجسته متصل به تاج پادشاه؛ پایین سمت چپ مدال طلای کمر بند او با تصویری از آرتمیس - نانا؛ پائین سمت راست، نانا (نانایا) بروی سکه طلائی کنشکا (کاتسومی تانا به « اولین جنبه‌های ایدئولوژی مذهبی کنشکا اول »، در کتاب "سرزمین گریفون‌ها"، ویرایش آنتونیو اینورنتیزی (Firenze: Le Lettere, 1995)، شکل ۱:۲)

حاکم یونانی با کلاه خود و کمر بند طلائی با مدال‌هایی که آرتمیس را بر روی یک شیر نشان می‌دهد، احتمالاً نسخه‌ای هلنی از نانا است (در اولین سکه‌های کنشکا، نانا همان ویژگی‌ها را دارد: کیسو، گلدان و شیر، در اینجا به عنوان یک شکل کوچک بالای عصا). (۹) انتخاب نماد‌های یکسان برای سکه‌ها و برای زیورآلات نمادین که توسط پادشاه

به قبر حمل می‌شدند، می‌تواند به عنوان تقریباً اثبات قطعی هویت سلسله‌ای در نظر گرفته شود. بنابراین به نظر می‌رسد که این رؤسای کوچ نشین می‌توانستند با توجه به مخاطبان مختلفی که پیام‌های شان به آنها ارسال می‌شد، از واژه‌های نمادین متنوعی استفاده کنند. گروه دیگری، یوئه‌چی‌ها که چینی‌ها و نویسندگان غربی توخاری می‌نامند، آینده‌ای درخشان‌تر در انتظارشان بود. بر اساس منابع چینی، کوشانی‌ها در اصل طایفه‌ای از قوم یوئه‌چی بودند که پس از شکست‌های مکرر از شیونگ‌نوها بین سال‌های ۲۰۸ تا ۱۶۰ قبل از میلاد، به سمت غرب مهاجرت کردند. در آغاز قرن اول میلادی، زمانی که آنها سرانجام به عنوان یک قدرت سیاسی متمایز در شرق باختر ظهور کردند، از گذشته‌ای تاریخی طولانی و پیچیده برخوردار بودند. این واقعیت که، به گفته چینی‌ها، آنها از کانسو، در مرز شمال غربی چین، سرچشمه گرفته‌اند و نام تخاریان متعاقباً به زبان هندو اروپایی اما غیر آریایی تورفان و کوچا اطلاق شده است، برخی از محققان را بر آن داشته است که فرض کنند یوئه‌چی‌ها در اصل به این زبان صحبت می‌کردند نه به یک زبان سکایی ایرانی. (۱۰) اما تلاش‌ها برای شناسایی ردپای آن در نام‌شناسی اشرافی کوشانی قانع‌کننده نبوده است. به احتمال زیاد کلماتی که اساس این فرضیه را تشکیل می‌دهند، به پسوند رایج -esk که در نام چندین پادشاه کوشانی یافت می‌شود، متعلق به زبان سکاها هستند. (۱۱)

اولین استقرار یوئه‌چی‌ها در شمال جیحون، در دره‌های جنوب شرقی سغد و شرق باختر، جایی که آنها از طریق فرغانه حرکت کرده بودند، توسط ژانگ چیان، فرستاده چینی که در سال ۱۲۸ قبل از میلاد با آنها ملاقات کرد، تأیید شده است. حتی در همان اوایل، آنها توانایی انجام حملات بزرگ به غرب را داشتند. در روایتی آمده است که پادشاه اشکانی، اردوان اول، در سال‌های ۱۲۲/۱۲۳ به دست آنها کشته شده است (پومپئوس تروگوس به نقل از جاستین ۲.۲.۲)، اما تا زمانی که گسترش خود را به طور کامل آغاز کردند، یک و نیم قرن بعد، به نظر می‌رسد که پایگاه‌های اصلی خود را در مراتع بین رودخانه جیحون و کوه‌های حصار نگه داشته‌اند. نشانه‌هایی که در هان‌شوی چینی نقل شده است به اندازه کافی دقیق هستند که هر یک از پنج طایفه یوئه‌چی را در یک دره خاص قرار دهند (شکل ۳). (۱۲) این مراتع با وجود محدودیت‌شان، به اندازه کافی غنی بودند تا نیروی دائمی از یک تا دو صد هزار کماندار سواره را، همان‌طور که در هان‌شو ذکر شده است، در خود جای

دهند. در همان زمان، پنج ییغو*، حاکمان طایفه یوئه‌چی، ارتباط خود را با سرزمین مادری خود در کانسو حفظ کردند و از طریق آن، سفیرانی را به دربار چین اعزام کردند، همان‌طور که اخیراً توسط اسناد چوبی مکشوفه در دون‌هوانگ ثابت شده است. امپراتوران بعدی کوشانی نیز خاستگاه جغرافیایی خود را فراموش نکردند. برخی از تلاش‌های نظامی آنها به سمت کوچا و احتمالاً جنوب سین‌کیانگ هدایت می‌شد، جایی که سوابق بعدی از پادشاهی شان، میراث اداری امپراتوری کوشانی را نشان می‌دهد.

II. گروه‌های کوچ نشین درون امپراتوری

در اوایل قرن اول میلادی، برخی از ییغوها قلمروهای مربوط به خود را تا کرانه جنوبی جیحون گسترش داده بودند. سرانجام، کجولا کدفیزس، ییغوی خاندان کوشانی، که سلطنتش احتمالاً از دهه ۴۰ تا ۸۰ میلادی ادامه داشت، سایر قبایل را مطیع خود ساخته و در عین حال فتوحات خود را به کاپیسا، منطقه کابل و در نهایت به گندهارا گسترش داد، جایی که او جایگزین سلسله سابق هندو-پارتی شد که ارتباط آنها عمدتاً با اشکانیان ایران بود. سکه‌های او و همچنین سکه‌های اولین جانشینش، نفوذ فرهنگی قوی هند را نشان می‌دهند، بدون هیچ تصویری از ارباب‌الانواع آریایی، بلکه برعکس، اعلامیه‌های ارادت به ارباب‌الانواع شیوا، با تلاش برای به تصویر کشیدن او به عنوان اقتباسی از هراکلس می‌باشد. (۱۳)

این کنشکا (حدود ۱۲۷-۱۵۳ میلادی)، نواده کجولا کدفیزس بود که فتح دشت گنگ را تکمیل کرد و با تحمیل برخی انتخاب‌های فرهنگی تعیین‌کننده، ساختار امپراتوری را تثبیت کرد. این انتخاب‌ها در کتیبه‌ای که یادبود تأسیس معبد بزرگی در رباطک باختر بود، آمده است. (۱۴)

از این کتیبه درمی‌یابیم که در سال ۱۲۸، اولین سال دوران او، تصمیم گرفت زبان یونانی را برای استفاده رسمی کنار بگذارد و آن را با زبان «آریایی» جایگزین کند، که در این

*- طبق روایات هوهانشو چینی زمانیکه یوچی‌ها به باختر آمدند به پنج حصه تقسیم شدند که هر حصه آن توسط یک رئیس که آن را ییغو می‌گفتند اداره می‌شد. که از جمله پنج ییغو یکی آن کجولا کدفیزس است که موسس امپراتوری کوشانی می‌باشد.

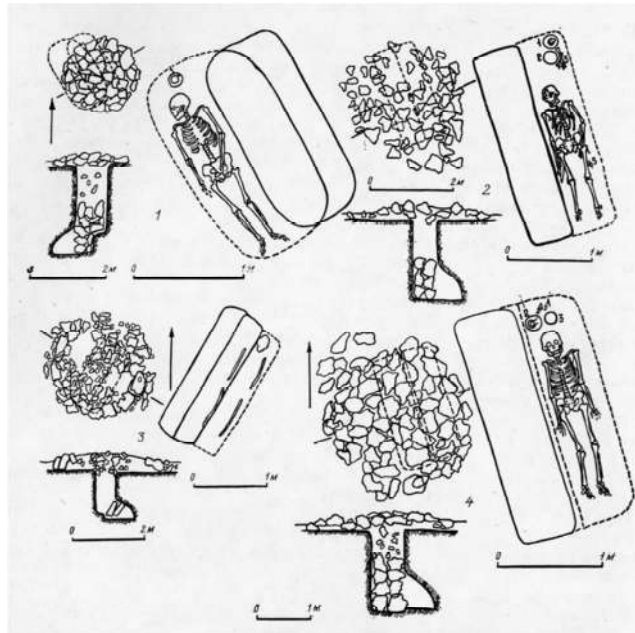
مورد به زبان باختری، زبان محلی آریایی که از طریق الفبای یونانی رو نویسی می شود، اشاره دارد.

مطمئناً، زبان دیگری که تاکنون رمزگشایی نشده است، در کتیبه های رسمی در دوران سلطنت قبلی استفاده شده بود و همچنان به صورت پراکنده مورد استفاده قرار می گرفت. به نظر می رسد این خط (با نشانه های اضافی گرفته شده از خروشتی)، از خط رونی که قبلاً در یک زمینه سکایی (ساکاها) با آن مواجه شده ایم، اقتباس شده است و بنابراین ممکن است زبان اجدادی کوشانی ها را رو نویسی کند. (۱۵)

به هر حال، این زبانی نیست که کنشکا برای نیازهای امپراتوری خود انتخاب کرده باشد. دقیقاً در همان زمان، تمام ارباب الانواعی که روی سکه های او به تصویر کشیده شده بودند، توسط کتیبه ها به عنوان ارباب الانواع آریایی شناخته شدند، اگرچه در واقع تصاویر اکثر آنها از ارباب الانواع یونانی یا هندو تقلید شده بود.

بنابراین، در مرحله ای که امپراتوری به اوج خود رسید، به نظر می رسد که پیوندها با گذشته دور عشایری قطع شده و خودشناسی فرهنگی آگاهانه بیشتر با سنت های یکجانشینی باختر، اولین کشوری که کوشانی ها در آن ساکن شدند، بوده است. کوشانیان همچنین نقش مدافعان باختر را در برابر تهاجم کوچ نشینان شمالی تر بر عهده گرفتند و به طور قابل توجهی سیستم دفاعی «دروازه های آهنین» را که یونانیان در کوه های هم مرز با سغد ساخته بودند، تقویت کردند. (۱۶) این دروازه ها در دوره کوشانیان توسط یک کنفدراسیون مستقل مستقر در منطقه سیردریا و استپ های شمالی کنترل می شد. این دروازه ها در منابع چینی با نام کانگجو شناخته می شدند.

شده است که این زبان «در زمان تهاجم ساکاها معرفی شده است.» (۱۸) اتفاقاً، قدیمی ترین اشاره کتبی به «افغان‌ها»، یکی از خود نام های پشتون‌ها، ... است.

تصویر ۴. گورستان بیشکنت، انواع مختلف قبرها (لیتوینسکی، فرهنگ آئینی، شکل ۲۹).

اخیراً در بایگانی (کشفیات) باختر پادشاهی رب در شمال بامیان، سندی مربوط به اواسط قرن پنجم کشف شد. در اینجا از برخی از «افغان‌ها» به عنوان دارندگان اسب های دزدیده شده یاد شده است. (۱۹) کتیبه باختری که یادبود مرمت معبد بزرگ دودمانی در سرخ کوتل، نزدیک به این منطقه، در زمان امپراتور کوشانی هویشکا است، به دوره ای از مشکلات اشاره می کند که در آن پناهگاه به دلیل «ترس از دشمنان» متروک شد. (۲۰) به نظر می رسد که این «دشمنان» کوچ نشینان هندوکش بودند که در آن زمان توانسته بودند جاده اصلی بین باختر و کاپیسا را تهدید کنند. با این اوصاف، تنها یک بخش از امپراتوری کوشانی وجود دارد که حضور قبایل در آن مورد بررسی های دقیق باستان شناسی قرار گرفته است. این بخش، دره بیشکنت نامیده می شود، در واقع دشتی است که زمانی دریاچه ای در آن وجود داشته که از چشمه های زیادی تغذیه می شد. این «دره» متعلق به یکی از مناطقی است که در ابتدا توسط طوایف یوئه چی اشغال شده بود، احتمالاً منطقه ای

که در هان شو «شیومی» نامیده می‌شود، درست در غرب منطقه‌ای که ابتدا توسط طوایف کوشانی اشغال شده بود (تصویر ۴ را ببینید). در این فضای محدود، تقریباً سی کیلومتر ... در شش محوطه، حدود ۱۳۰۰ دفن‌گاه (سنگ‌چین‌های معمول برای قبرهای قبایل کوچ‌نشین) ثبت شده است و در میان آنها بیش از ۵۰۰ مورد کاوش شده است (تصویر ۴). (۲۱) به استثنای چند قبر ظاهراً اشرافی که در دوران باستان کاملاً غارت شده‌اند، از نظر ساختار و مواد اولیه‌ای که در آنها وجود دارد کاملاً یکنواخت هستند. سلاح‌ها (شمشیر، خنجر و تیر)، حلقه‌ها، گوشواره‌ها، مهره‌ها (برخی از آنها از امپراتوری روم وارد شده بودند) و سفال‌های چرخ‌دار که از مردم ساکن محل به دست آمده بودند. ظاهراً همه مردانی که در اینجا دفن شده‌اند جنگجو نبودند و کسانی بودند که در صفوف مشترک سواره‌نظام یوئه‌چی خدمت می‌کردند. نه فرهنگ مادی و نه پارامترهای فیزیکی اسکلت‌ها امکان شناسایی دقیق قومی را فراهم نمی‌کنند و در واقع قیاس‌ها به جهات مختلف در استپ‌های شمالی اشاره دارند. تغییر شکل مصنوعی مجسمه که مشخصه پرتله‌های سلطنتی کوشانی است، با پیشانی و استخوان پس سر بلند و صاف، تنها در برخی از اسکلت‌ها مشاهده می‌شود. برخی دیگر ویژگی‌های مغولی دارند، ویژگی‌ای که برخلاف تصور رایج، در مورد تیپ اشرافی یوئه‌چی که در آیکونوگرافی به تصویر کشیده شده است، صدق نمی‌کند. می‌توان استنباط کرد که یبغو‌های یوئه‌چی فرماندهی سربازانی را بر عهده داشتند که تنها بخشی از آنها به گروه قومی خودشان تعلق داشتند. بحث‌های زیادی در مورد گاه‌شماری این قبرها وجود داشته است. اولین کاوشگر آنها، آناتولی مندلشتام (Anatolii Mandel'shtam)، قدمت آنها را بین دوره اولین حملات در دهه‌های پایانی قرن دوم قبل از میلاد و اوایل قرن اول میلادی، یعنی قبل از ظهور دولت کوشانی، تعیین کرد. در واقع او معتقد بود که این جمعیت کوچ‌نشین پس از فتوحات به جنوب مهاجرت کرده‌اند و در نتیجه اولین کتاب خود را «کوچ نشینان در راه هند» نامید.

متعاقباً بوریس لیتوینسکی (Boris Litvinskii) و الکساندر سدوف (Aleksandr Sedov) کاوش‌ها را از سر گرفتند و گاه‌شماری نسبتاً جدیدتری را از قرن اول تا چهارم میلادی پیشنهاد کردند. به گفته آنها، ورود این جمعیت‌ها مستقیماً با تهاجمات ارتباط نداشت، بلکه نتیجه شرایط مساعدی بود که منطقه برای شیوه زندگی چوپانی فراهم کرده بود. استدلال آنها بر اصول قابل بحثی استوار است، به ویژه یک گاه‌شماری سکه‌شناسی متأخر که دیگر

عامل کوچ نشینی در امپراتوری کوشانی...

پذیرفته شده نیست، (۲۲) اما می‌توان پذیرفت که این مؤلفه کوچ نشینی کمتر از آنچه مندلشتام فرض کرده بود، گذرا بوده است و در برهه‌ای از زمان با جمعیت ساکن در روستاهایی که در همان دشت ساخته شده بودند، همزیستی داشته است. به نظر می‌رسد که تعیین تاریخ نهایی تا قرن دوم میلادی برای خود قبرستان امکان‌پذیر باشد، در حالی که برخی از مقبره‌های پراکنده در واقع متعلق به موج دوم تهاجمات کوچ نشینانی هستند که در قرن چهارم به باختر هجوم آوردند.

تصویر (۵). چپ سکه طلایی کنشکا اول، راست سکه طلایی واسودوا (O. courtesy of Bopearachchi).

III. نماد های کوچ نشینی در هنر کوشانی

در بالاترین سطح ساختار اجتماعی، نشانه‌هایی وجود دارد که نشان می‌دهد حاکمان کوشانی و اطرافیان‌شان پیشینه کوچ‌نشینی خود را رد نکرده‌اند. (۲۳) در تصاویر رسمی (شکل ۸) آنها خفتان‌های سنگین و کلاه‌های نمدی می‌پوشند که با آب و هوای استپ سازگار است اما به هیچ وجه با آب و هوای هند سازگار نیست و تنها در زمان هویشکا این روش اجدادی با زره فلس‌دار متعلق به تجهیزات نظامی واقعی در باختر و هند جایگزین شد.

عناصر نمادین ناشی از گذشته را می‌توان در چندین قطعه تبلیغات بصری که در دوره‌های مختلف توسط پادشاهان یا اشراف کوشانی سفارش داده شده است، مشاهده کرد. یکی از این قطعات قابل توجه، چرخه نقش برجسته‌های گلی است که ساختمانی را در

خلجایان، دوباره در منطقه‌ای که در ابتدا توسط یوئه‌چی‌ها اشغال شده بود، زینت داده است.

مشخص نیست که آیا این ساختمان یک معبد بوده یا فقط یک غرفه تشریفاتی. این نقش برجسته‌ها به صورت تکه‌تکه به دست ما رسیده‌اند و تمام بازسازی‌هایی که تاکنون پیشنهاد شده‌اند (از جمله بازسازی‌هایی که در اینجا ارائه شده‌اند) بسیار فرضی هستند، اما بدیهی است که تزئینات آن به طور کلی برای بزرگداشت خانواده سلطنتی کوشانی در مراحل اولیه سلسله در نظر گرفته شده است. دو صحنه ثابت هستند و گروه‌های چهره نگاری از خاندان سلطنتی را نشان می‌دهند که شامل یک پادشاه اشکانی (صحنه بالا، شخصیت چهارم از سمت چپ) می‌شود. نویسنده مقاله به طور آزمایشی پیشنهاد کرده که او را به عنوان واردانس اول شناسایی کنند، که گفته می‌شود در سال ۴۶ میلادی به «دشت‌های» باختر پناه برده است (سالنامه تاسیتوس ۱۰-۱۱/۸). (۲۴) صحنه سوم یک کاروان سواره نظام را نشان می‌دهد که شامل فرمانداران یوئه‌چی با همان ویژگی‌ها و تغییر شکل مجمله مانند خانواده کوشانی است و بدون زره می‌تازند. آنها ... هستند.

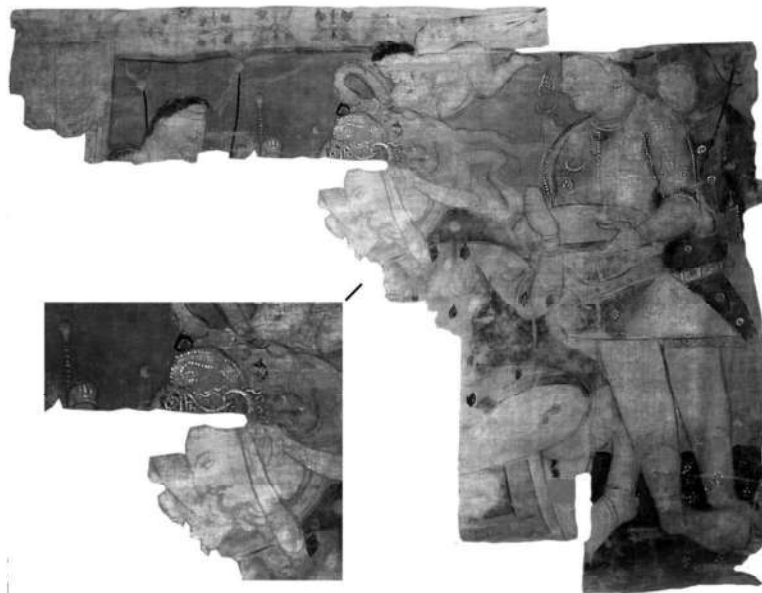
همراه با سواران زره‌پوش سنگین که چهره‌های ریش دار شان به یک نوع سکایی کلاسیک‌تر تعلق دارد. این دو گروه به صورت‌های مختلفی تفسیر شده‌اند، یا به عنوان بازگشت پیروزمندانه با هم، (۲۵) یا به عنوان درگیر شدن در نبرد علیه یکدیگر. (۲۶) در هر صورت، نمادهای پیروزی از منابع مختلف گرفته شده‌اند: نیکه و آتنا متعلق به حوزه یونانی هستند و رب النوع استاده در ارا به احتمالاً یکی از محافظان آریایی خانواده سلطنتی است. و در عین حال، یک سر بریده که به احتمال زیاد از زین اسب آویزان است. (۲۷) شباهت‌های نزدیکی با آداب و رسوم جنگی کوچ نشینان دارد. می‌توان به طور خاص به صحنه نبردی در یک نقش برجسته سنگی قرن چهارم پیش از میلاد از شبه‌جزیره تمان (در دریای سیاه) اشاره کرد که سکاها را در حال نبرد نشان می‌دهد. نزدیک‌تر به حوزه ما، صحنه‌ای حکاکی شده بر روی یک پلاک استخوانی است که در یک قبر کوچ‌نشین در اورلات نزدیک سمرقند یافت شده است و قدمت آن به قرن اول یا دوم میلادی برمی‌گردد (۲۸) و بنابراین همزمان با نقش‌برجسته‌های خلجایان یا کمی بعد از آن است، اما متعلق به کانگجو، دشمنان شمالی کوشانی‌ها، است. می‌توان متوجه شد که جنگجویان به نوبت از چندین نوع سلاح استفاده می‌کنند تا اینکه در نهایت پیاده می‌جنگند. دقیقاً همین مفکوره، که

عامل کوچ نشینی در امپراتوری کوشانی...

اغلب در داستان های حماسی استپ دیده می شود، توسط یک پلاک برنزی که در نزدیکی پیشاور یافت شده است (اکنون در یک مجموعه خصوصی در لندن است؛ تصویر ۶) بیان شده است. (۲۹)

تصویر ۶. فالرا (مدال) برنزی مکشوفه از پیشاور، موزیم لندن (courtesy of O. Bopearachchi).

تصویر ۷. نقاشی روی پارچه نخی (با احترام از ب. مارشاک)؛ پائین سمت چپ، جزئیات صورت، کمان و تیر دان پادشاه نوشته بوریس مارشاک.

دو شخصیت اصلی پیاده هستند و با شمشیر می‌جنگند، اما اسب‌هایی که پشت سر گذاشته‌اند و تیردان‌های به ظاهر خالی که جلوی کمان‌های‌شان قرار دارد، نشان می‌دهد که آنها ابتدا سعی کرده‌اند از فاصله دور به یکدیگر شلیک کنند. (۳۰) با قضاوت از روی ویژگی‌های آنها، جنگجویان آشکارا یوئه‌چی هستند، اما درخت نخل نشان می‌دهد که واقعه حقیقی یا حماسی که این شیء نشان می‌دهد، در طول یا پس از فتوحات در هند رخ داده است.

یکی دیگر از مظاهر قدرتی که رؤسای عشایر با پادشاهان آریایی به اشتراک می‌گذاشتند، شکار بود که به وضوح بر روی یک پلاک عاجی که در میان اشیای نذری ذخیره‌شده در معبد رب‌النوع آمودریا در تخت سنگین یافت شده است، به تصویر کشیده شده است. (۳۱) در اینجا نیز چهره و مدل موی یوئه‌چی به وضوح نشان داده شده است. توجه کنید که یک شکارچی به سمت عقب شلیک می‌کند، تکنیکی که یوئه‌چی‌ها با پارتیان به اشتراک گذاشته بودند. نمادهای به ارث رسیده از گذشته قبیله‌ای هنوز در دوره بسیار بعدی، بر روی نقاشی روی پارچه نخی که پادشاه هویشکا (حدود ۱۵۳-۱۹۱ میلادی) را نشان می‌دهد، وجود دارد. این نقاشی که بنا به گزارش‌ها در جنوب سین کیانگ یافت شده است، اکنون در یک مجموعه خصوصی در بانکوک قرار دارد. نویسنده مقاله، مقاله دیگری را در مورد آن به طور مشترک با ... منتشر کرده است. (۳۲) موضوع تقریباً به طور قطع مراسم اعطای مقام ولیعهد است، اگرچه چهره دوم که در مقابل پدرش زانو زده است، اکنون مفقود است. لباس‌هایی که پادشاه و هر دو ملازم سمت راست پوشیده‌اند، هنوز برخی از جزئیات منشأ کوچ‌نشینی را حفظ کرده‌اند: کلاه‌های نمدی، پلاک‌های طلایی دوخته‌شده روی تونیک‌ها و کلاه خود دار پادشاه. کماندار سمت راست، که آشکارا مظهر جنگجو است، معمولاً ویژگی‌های یوئه‌چی‌ها را دارد، برخلاف حامل چاقو و حامل ظرف در جلوی او که مظهر عملکرد اقتصادی است. نمادهای قدرت در واقع بسیار التقاطی هستند. پوتوی بالدار که تاج گلی را برای پادشاه می‌آورد، از دوره هلنیستی به ارث رسیده است، در حالی که دو شخصیت سمت چپ، کاهنان زردشتی هستند که از معبدی بیرون می‌آیند. ظاهراً قدبلندتر، پادام، دهان‌پوش آئینی، را به سر دارد. اما جوهره این مراسم، اگر نویسنده مقاله و مارشاک آن را به درستی از آنچه باقی مانده تفسیر کرده باشند، مستقیماً از نمادهای مشروعیت سلطنتی سکابی می‌آید. به نظر می‌رسد که پادشاه یک کمان و یک تیردان را

تحويل می‌دهد و طبق روایت هرودوت از ریشه های سلطنت سکایی (۴/۱۰)، توانایی کشیدن کمان پدری، وارث قانونی را مشخص می‌کند.

IV. ارباب‌الانواع اجدادی؟

همان‌طور که قبلاً نویسنده اشاره کرده بود، ارباب‌الانواع نشان داده‌شده روی سکه‌های کوشانی تقریباً کاملاً متعلق به آئین زرتشتی است، که آئین مردم محلی باختر حداقل از دوره هخامنشیان بود، اگرچه انواع ایکونوگرافی آنها عمدتاً از یونان و هند تقلید شده است. با این حال، تعداد کمی از ارباب‌الانواع نام‌ها یا ویژگی‌های عجیبی دارند و می‌توان این احتمال را در نظر گرفت که آنها از گذشته های دور قبیله‌ای یوئه‌چی‌ها به ارث رسیده باشند. در میان این ارباب‌الانواع، دو مورد توسط شاه کنشکا در ابتدای کتیبه معبد رباطک، در فهرستی از کسانی که «شاه از آنها پادشاهی را به دست آورده است» ذکر شده است. پنج رب‌النوع در این فهرست متعلق به ارباب‌الانواع زرتشتی هستند، اما این مورد درباره مزدوان و اوما صدق نمی‌کند. نام «مزدوان» باختری است و می‌توان آن را به عنوان لقبی به معنای «بخشنده» تفسیر کرد که به معنای رب النوع شیوا نیز هست. در واقع، تصویر مزدوان بر روی سکه های نادر کوشانی ظاهراً به نوعی همانندسازی ثانویه با رب النوع شیوا اشاره دارد، همان‌طور که نیزه سه‌شاخه و احتمالاً اسب دوسر نشان داده شده است، که ممکن است به شخصیت دو پهلوی رب النوع شیوا اشاره داشته باشد. (۳۳) اما در مجموع، این رب‌النوع به عنوان یک سوارکار یوئه‌چی با کلاه نقاب‌دار معمول سکایی به تصویر کشیده شده است و منطقی به نظر می‌رسد که فرض کنیم کنشکا این محافظ شخصی را از ارباب‌الانواع خانوادگی خود گرفته است. (۳۴) مجسمه های سفالی سوارکاران با شمشیرهای نوک‌تیز به تعداد زیاد در ساحات باختری این دوره یافته شده‌اند و باستان‌شناسان تمایل دارند آنها را به همان دسته از ارباب‌الانواع سوارکار یا «اجداد قهرمان» نسبت دهند. (۳۵)

شکل ۸. سمت چپ، سکه طلای کنشکا اول که ارباب الانواع مزدوان را نشان می‌دهد (تانابه، «کهن‌ترین جنبه‌ها»، شکل ۲، ۴)؛ سمت راست، پیکره سفالی از ساکسانوخور، شمال شرقی باکتریا، قرن اول تا سوم میلادی (آکسوس، شماره ۲۴).

ارباب الانواع‌ای به نام اوما نیز در کتیبه رباطک ذکر شده است و به عنوان ارباب الانواع‌ای توصیف شده است که در حضور خود از همه ارباب‌الانواع دیگر نامبرده شده در اینجا استقبال می‌کند. با وجود شباهت ظاهری نام‌ها، او را نباید با ارباب الانواع هندی اوما که در برخی سکه‌های بعدی نشان داده شده است، اشتباه گرفت. نام او در واقع آریایی است و به معنای «والاترین» یا «برترین» است. در میان ارباب الانواع‌های سکایی که از هرودوت برای ما روایت شده‌اند، تابیتی ممکن است این عنوان را داشته باشد. هرودوت (۴، ۵۹) او را هستیا معرفی می‌کند که با لقب اوما «اوفار»، «درخشان» و «باشکوه» مطابقت دارد. تابیتی همچنین توسط خود پادشاهان سکاها «ملکه سکاها» نامیده می‌شد (هرودوت ۴، ۱۲۷) و بنابراین احتمالاً محافظ آتشدان پادشاه بوده، که می‌تواند نقش او را به عنوان میزبان ارباب‌الانواع دیگر در رباطک به خوبی توضیح دهد.

دو شکل مختلف ایکونوگرافی از تابیتی به‌طور آزمایشی در هنر سکا‌های منطقه دریای سیاه شناسایی شده است: یکی او را در حالی نشان می‌دهد که آینه‌ای در دست دارد و دیگری شیپوری برای نوشیدن (۳۶) در هر دو مورد، او در نقش اعطاکننده قدرت ظاهر می‌شود. همانند رب‌النوع سوارکار، سفالینه‌هایی شناخته شده‌اند که ممکن است با مفهوم اوما مطابقت داشته باشند. زیرا؛ همان ویژگی‌های همتای سکایی او، تابیتی، را نشان می‌دهند: آینه‌ای که به سمت بیننده چرخیده است (برخلاف آینه آفرودیت‌ها)، (۳۷) و یک شاخ نوشیدنی. (۳۸) این تصویر آخر، که دوباره در یکی از سرزمین‌هایی که یوئه‌چی‌ها برای

اولین بار در آن ساکن شدند یافته شده است، ویژگی‌های چهره یوئه‌چی‌ها را به طرز چشمگیری نشان می‌دهد، که دلیل دیگری برای در نظر گرفتن او به عنوان نماینده یک رب‌النوع قومی است.

بنابراین، به نظر می‌رسد کوشانیان آگاهانه مسئولیت‌های خود را به عنوان دولتمردان و همچنین جایگاه خود را به عنوان وارثان یک سلسله طولانی از قدرت‌های امپراتوری بر عهده گرفته‌اند. با این حال، آنها به‌طور قطع به تبار کوچ نشینی خود افتخار می‌کردند و در عین حال بخش‌های قابل توجهی از جمعیت، به‌ویژه در امتداد مرز شمالی، شیوه زندگی سابق و احتمالاً برخی از باورهای اجدادی خود را حفظ کردند.

Bibliography

1 Nicholas Sims-Williams and Joe Cribb, "A New Bactrian Inscription of Kanishka the Great," *Silk Road Art and Archaeology* 4 (1995/96): 75–142; Gerard Fussman, "L'inscription de Rabatak et l'origine de l'ère Śaka," *Journal Asiatique* 286 (1998): 571–651, see esp. 582–90.

2 See A. F. P. Hulsewe and M. A. N. Loewe, *China in Central Asia: The Early Stage, 125 BC–AD*

23; An Annotated Translation of Chapters 61 and 96 of the *History of the Former Han Dynasty* (Leiden: Brill, 1979); Francois Thierry, "Yuezhi et Kouchans: pieges et dangers des sources chinoises," in *Afghanistan, ancien carrefour entre l'Est et l'Ouest*, ed. Osmund Bopearachchi and Marie-Francoise Boussac (Turnhout: Brepols, 2005), 421–529.

3 Claude Rapin, "Nomads and the Shaping of Central Asia: From the Early Iron Age to the Kushan Period," in *After Alexander: Central Asia before Islam*, ed. Georgina Herrmann and Joe Cribb (Oxford: Oxford University Press, 2007), 29–72, see esp. 49–50, fig. 8.

4 Prolegomena to Book 42: *Reges Tocharorum Asiani*, which can be understood either as "the Asiani (became) kings over the Tocharians [i.e., Yuezhi]," or as "Tocharian kings (and) Asiani."

5 Rapin, "Nomads," 59–61.

6 Rapin, "Nomads"; Veronique Schiltz, "Tillia tepe, la 'Colline de l'or', une necropole nomade," in *Afghanistan: Les tresors retrouves; Collections du Musee national de Kaboul*, ed. Pierre Cambon

(Paris: Musee National des Arts Asiatiques—Guimet, 2007), 68–79; “Tillia tepe, catalogue desoeuvres exposees,” *ibid.*, 270–83.

7 Karen S. Robinson, “Tillya Tepe: Aspects of Gender and Cultural Identity,” in *Are All Warriors Male? Gender Roles on the Ancient Eurasian Steppe*, ed. Katheryn M. Linduff and Karen S. Robinson (Lanham, MD: AltaMira Press, 2008), 51–63; Henri-Paul Francfort, “Tillya Tepe (Afghanistan): la sepulture d’un roi oublie de la Bactriane du 1er siecle pC,” in *Les Parthes d’Est en Ouest: actualite de la recherche sur les Parthes [Topoi 17]*, ed. Charlotte Baratin (Lyon, forthcoming 2012).

8 Edvar V. Rtveladze, *Drevnie i rannesrednevekovye monetny istoriko-kul’turnykh oblastei Uzbekistana*, vol. 1 (Tashkent: “Media Land,” 2003), 145–62, see 161–62 for the proposed identification of the Tillia-tepe ruler (also contemplated as a possibility by Francfort). The rulers are named Sapadbizes (or Sapalbizes), Arseiles, Pulages, and Pabes, all Iranian names (Sapadbizes

< *spāda-pati-ča- “army commander,” Arseiles < *arša(n)-ila- or *r.ša- ila-, hypocoristic of arša(n)-“male, warrior” or of r.ša- “bear”; Pabes < *pāpa- “father”). The hypocoristic suffix -ila- is a rareformation also met with in the Indo-Scythian ruler Azilises (“little Azes”). I thank Pavel Lurje and Nicholas Sims-Williams whom I consulted on this point.

9 Madhuvanti Ghose, “Nana: The ‘Original’ Goddess on the Lion,” *Journal of Inner Asian Art and Archaeology* 1 (2006): 97–112.

10 See, for example, Werner Winter, *Studia Tocharica* (Posnań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1984), 29.

11 Xavier Tremblay, *Pour une histoire de la Serinde* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001), 138; Nicholas Sims-Williams, “Ancient Afghanistan and its Invaders: Linguistic Evidence from the Bactrian Documents and Inscriptions,” in *Indo-Iranian Languages and Peoples*, ed. Nicholas Sims-Williams (Oxford: Oxford University Press, 2002), 225–42, see esp. 229–30, 236–40.

12 Frantz Grenet, “Nouvelles donnees sur la localisation des cinq yabghus des Yuezhi,” *Journal Asiatique* 294 (2006): 325–41.

13 For a recent assessment of the evidence see Osmund Bopearachchi, “Les premiers souverains kouchans: chronologie et iconographie monetaire,” *Journal des Savants* (2008): 3–56.

14 Sims-Williams and Cribb, "A New Bactrian Inscription"; Nicholas Sims-Williams, "The Bactrian Inscription of Rabatak: A New Reading," *Bulletin of the Asia Institute* 18 (2004 [2008]): 53–68.

15 Gerard Fussman is less committed on this point; see his *Le bouddhisme a Termez* (Paris: Collège de France, 2011), 133.

16 Claude Rapin, Aymon Baud, Frantz Grenet, and Shoimardan A. Rakhmanov, "Les recherches sur la région des Portes de Fer de Sogdiane: bref état des questions en 2005," *Istorija Material'noj Kul'tury Uzbekistana* 35 (2006): 91–112.

17 Frantz Grenet, "An Archaeologist's Approach to Avestan Geography," in *Birth of the Persian Empire*, ed. Vesta Sarkoosh Curtis and Sarah Stewart (London: I. B. Tauris, 2005), 29–51, see esp. 40–41 and fig. 5.

18 Georg Morgenstierne, "The Linguistic Stratification of Afghanistan," *Afghan Studies* 2 (1979): 23–33.

19 Nicholas Sims-Williams, *Bactrian Documents from Northern Afghanistan, II: Letters and Buddhist texts* (London: Corpus Inscriptionum Iranicarum, 2007), 90–91 (document cm).

20 Gilbert Lazard, Frantz Grenet, and Charles de Lamberterie, "Notes bactriennes," *Studia Iranica* 13 (1984): 199–232, see 228n3.

21 Anatolii M. Mandel'shtam, *Kochevniki na puti v Indii* (Moskva: "Nauka," 1966); idem, *Pamiatniki kochevnikov Kushanskogo vremeni v severnoi Baktrii* (Moskva: "Nauka," 1975); Boris A. Litvinskii and Aleksandr Sedov, *Kul'ty i ritualy kushanskoi Baktrii* (Moskva: "Nauka," 1984). Other cemeteries have been excavated in the territories first occupied by the Yuezhi, but not so extensively. For a recent survey of the literature, see Kazim Abdullaev, "Nomad Migration in

Central Asia," in Herrmann and Cribb, *After Alexander*, 73–98.

22 They accepted the impossibly late date for the era of Kanishka I proposed by E. V. Zeimal'—278, instead of 127–28 which has since been convincingly established: see Harry Falk, "The Yuga of Sphujiddhvaja and the Era of the Kus.

an.as," *Silk Road Art and Archaeology* 7 (2001): 121–36; idem, "Ancient Indian Eras: An Overview," *Bulletin of the Asia Institute* 21 (2007 [2012]): 131–45. Bertille Lyonnet has reexamined the pottery types from the Bishkent cemeteries and concluded that

there was a broad chronological span: see Bertille Lyonnet, *Prospections archéologiques en Bactriane orientale* (1974–1978), vol. 2: *Céramique et peuplement du Chalcolithique à la conquête arabe* (Paris: Editions Recherches sur les Civilisations, 1997), *passim*, see the index s.v. “Bishkent.”

23 Some interesting information, though to be used cautiously, is transmitted in the Chinese version of the Buddhist treatise *Sampradāya-nidāna*, according to which Kanishka was suffocated under a blanket by his own generals during a hazardous campaign in the north: see Silvain Levy, “Notes sur les indo-scythes,” *Journal Asiatique* 8 (1896): 482–83. Should this be authentic, it would hint at a taboo against shedding the royal blood, not characteristic of Iranian conceptions so far as we know them, but attested to much later with the Turks, Khazars, and Mongols.

24 F. Grene [Frantz Grenet], “Novaia gipoteza o datirovke rel'efov Khalchaiana,” *Vestnik Drevnei Istorii* (2000: 2): 130–35. According to this hypothesis, the main ruler, an aging man (see fig. 8 in this paper, top scene, in the middle), would be Heraos, the Kushan yabghu who preceded Kujula Kadphises and was probably his father. A possible alternative is to identify the Parthian king as Vologeses I (51–79), in which case the aging ruler would be Kujula. The facial features of both Parthian kings are very compatible with those of the Khalchayan portrait, but contrary to Vardanes there is no record of Vologeses having allied himself with the “Bactrians” nor having campaigned against the Sakas in the territories in between.

25 Galina A. Pugachenkova, *Skul'ptura Khalchaiana* (Moskva: “Iskusstvo,” 1971); eadem, “Eshcheraz o khalchaianskoi skul'pture,” in *Tsentral'naia Aziia: Novye pamiatniki pis'mennosti i iskusstva*, ed. Boris B. Piotrovskii and Grigorii M. Bongard-Levin (Moskva: “Nauka,” 1987), 253–67, figs. 347–51.

26 Paul Bernard, “Les nomades conquérants de l'empire greco-bactrien: Reflexions sur leur identité ethnique et culturelle,” *Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres* (1987): 758–68.

27 This detail was first understood by Paul Bernard: see his review of “Eshche raz o khalchaianskoi skul'pture,” by Galina A. Pugachenkova, *Abstracta Iranica* 11, no. 222 (1988).

28 Jangar Ya. Ilyasov and Dmitriy V. Rusanov, "A Study on the Bone Plates from Orlat," *Silk Road Art and Archaeology* 5 (1997/98): 107–59. On this point at least, one can hardly accept the graphic reconstruction recently proposed by Markus Mode, where the severed head is being brandished by the rider; see "Khaltchayan, portraits des Kouchans", *Dossiers d'archeologie* 341 (September–

October 2010): 43.

29 My thanks to Osmund Bopearachchi, who is currently studying this object and authorized me to publish my own remarks here. 30 Cf. the Sogdian plate from Kulagysh (Perm region), 7th c.: Boris Marschak, *Silberschatze des Orients* (Leipzig: VEB E. A. Seemann Verlag, 1986), 285–90, plate 198. Another depiction of duels on foot involving several Yuezhi warriors has recently come to light on a wool carpet found in a Xiongnu grave at Noin-Ula in Mongolia, obviously imported from Bactria and dating from the first century AD. At the moment I know it only from an article by the excavator in a popular journal (Natalia V. Polosmak, "My vypili Somu, my stali bessmertnymi . . .," *Nauka iz pervykh ruk* (Novosibirsk), no. 33 (2010): 50–59) and from the website <http://kolyvanski.livejournal.com/35095>.html. The war scene ends up in a cult scene of strikingly Zoroastrian character: the ruler stands in front of a fire altar of Zoroastrian type and holds a libation vessel, a cup on a high stem resting on an annular foot or tripod; such objects are known in ceramic versions in Kushan Bactria, and by their shape and function they seem to correspond to the vessels that modern Iranian Zoroastrians call *āfrīnāgān* ("thanksgiving"). In the article it is misinterpreted as a mushroom (fly agaric, supposedly used to produce the intoxicating drink *haoma*).

31 Boris A. Litvinsky detects Sasanian influence and consequently proposes a date as late as the 3rd c. AD; see his "The Bactrian Ivory Plate with a Hunting Scene from the Temple of the Oxus," *Silk Road Art and Archaeology* 7 (2001): 137–66. This late dating appears questionable.

32 Boris Marshak and Frantz Grenet, "Une peinture kouchane sur toile," *Comptes Rendus de l'Academie des Inscriptions et Belles-lettres* 2006 [2008]: 947–60.

33 Nicholas Sims-Williams, "A Bactrian God," BSOAS 60 (1997): 336–38.

34 For an elaboration of this hypothesis, see Martha Carter, "Kanis.

ka's Bactrian Pantheon in the Rabatak Inscription: The Numismatic Evidence," in Proceedings of the 5th Conference of the Societas Iranologica Europaea held in Ravenna, 6–11 October 2003, vol. I: Ancient and Middle Iranian Studies, ed. Antonio Panaino and Andrea Piras (Milano: Mimesis, 2006), 351–57, see 353–54, plates 37–38.

35 Galina A. Pugachenkova, "The Terra-cotta Horses of Bactria-Tokharistan: Semantics and Image," Bulletin of the Asia Institute 3 (1989): 15–19.

36 On this identification see, for example, Veronique Schiltz, *Les Scythes et les nomades des steppes* (Paris: Gallimard, 1994), 184–86, figs. 134, 135, 137, 138.

37 Frantz Grenet, "L'Athena de Dil'berzdžin," in *Cultes et monuments religieux dans l'Asie centrale preislamique*, ed. Frantz Grenet (Paris: Editions du CNRS, 1987), 41–55, plates 24–25.

38 Koshelenko, *Drevneishie*, 401, plate 114: 17 (from Zartepe near Termez).

عصمت الله سروری^۱

چگونگی ترمیم آثار سفالی
The restoration of pottery

By: Esmatullah Sarwari

Abstract:

Ancient Ariana, yesterday's Khorasan and today's Afghanistan, as one of the cradles of ancient civilizations, with its rich and diverse cultural heritage in various fields, stands out; among which the art of pottery is considered a significant legacy. Pottery artifacts discovered in different parts of the country including Balkh, Jowzjan, Samangan, Herat, Kandahar, Ghazni, Bamiyan, Kapisa, Kabul, Nangarhar, and especially Mes Aynak in Logar can serve as clear evidence of this fact. As is evident, pottery vessels in the past were among the most commonly used human tools, and as a result, they are abundantly unearthed during archaeological excavations. Over the course of time, as well as due to natural and human-induced incidents, pottery objects become fractured; therefore, it is

^۱. باستانشناس مسلکی انستیتوت باستانشناسی وزارت اطلاعات و فرهنگ.

necessary that the broken artifacts be cleaned and restored through scientific methods.

This article examines the scientific methods of pottery restoration, analyzes the current condition of artifacts, evaluates the challenges faced in the process of conservation and restoration, and presents approaches based on international standards for pottery conservation. Moreover, the study also explores successful restoration experiences at the national and regional levels, and considers the use of modern technologies alongside traditional restoration knowledge.

چکیده

آریانای کهن، خراسان دیروز و افغانستان امروز به عنوان یکی از خاستگاه های تمدن های باستانی، با داشتن میراث های فرهنگی غنی و گوناگون در زمینه های مختلف می باشد؛ که صنعت سفالگری یکی از این میراث ها به شمار می رود. آثار سفالی کشف شده در نقاط مختلف کشور از جمله: بلخ، جوزجان، سمنگان، هرات، قندهار، غزنی، بامیان، کاپیسا، کابل، ننگرهار بخصوص مس عینک لوگر، گواه این مدعا بوده می تواند. چنانچه میرهن است وسایل سفالی در گذشته پر کاربردترین ابزار بشر به شمار رفته و در نتیجه کاوش های باستان شناسی به فراوانی کشف می گردند. گذشت زمان، حوادث طبیعی و انسانی باعث شکستن آثار سفالی می گردد. ایجاب می نماید تا آثار شکسته با استفاده از روش های علمی مورد پاک کاری و ترمیم قرار گیرند. این مقاله به بررسی روش های علمی ترمیم آثار سفالی، تحلیل وضعیت فعلی اثر، ارزیابی چالش های پیش رو در فرآیند حفاظت و ترمیم و ارائه روش های مبتنی بر معیار های بین المللی در رابطه به ترمیم آثار سفالی می پردازد. همچنین تجربیات موفق برخی پروژه های مرمتی در سطح ملی و منطقه ای؛ استفاده از فناوری های نوین در کنار دانش سنتی مرمت، نیز مورد بررسی و پژوهش قرار گرفته است.

مقدمه

آثار باستانی به مثابه ی بزرگترین افتخار بشریت طی ادوار گذشته و یکی از میراث های معتبر برای نسل های آینده از اهمیت خاصی برخوردار می باشد. با توجه به این ارزش معنوی، حفاظت و حراست از چنین گنجینه ها نیز قابل اهمیت بوده می تواند. بناءً آثار

باستانی که قرن‌ها در زیر لایه های گل و خاک قرار داشته؛ حینی که به وسیله باستان شناسان از زیر انبار های خاک بیرون می‌آید، از نگاه پاک کاری، ترمیم، وقایه و حفاظت توجه جدی ضرورت داشته؛ لازم است پروسه فوق توسط اشخاص مسلکی و با تجربه، با در نظر داشت خاصیت، مواد و ساختار هر اثر باستانی اجرا گردد. از همین سبب دیپارتمنت ترمیم آثار در تشکیل ریاست باستان شناسی ایجاد و در زمینه مصروف فعالیت می‌باشد.

سفال از جمله مهم‌ترین داده‌های است که به فراوانی از محوطه‌های باستانی به دست می‌آید و جایگاه ویژه‌ی در مطالعات باستان شناسی دارد. یکی از آثار مهم دست ساخت انسان ظروف و ابزار سفالی است که بشر پیش از تاریخ (دوره سنگ جدید) تا دوره معاصر در طی هزارها سال تولید و استفاده کرده است. استفاده از سفال مدیون آشنایی بیشتر انسان با خواص خاک رس به عنوان ماده اصلی صنعت سفال‌گری است. (حیدریان، ۱۳۹۵: ۴ و ۵۴). واژه یا اصطلاحات سفال و تیکر در زبان دری، کودپی در زبان پشتو و سیرامیک (Ceramic) و پاتری (pottery) در زبان انگلیسی برای بیان و معرفی آن به کار می‌رود. دانشمندان در رابطه به سفال تعریف‌های متعدد ارائه کرده اند که بعضی از آن‌ها را یاد آور می‌شویم. ساده‌ترین تعریف عبارت از حالت دادن به گل و به شکل چیزی در آوردن آن است. واژه سفال بر می‌گردد به اشیاء ساخته شده از گل که به نحوی پخته شده باشند و این تعریف نه تنها شامل ظروف بلکه در برگیرنده کلیه پخته شده به شمول پیکره‌ها، بازیچه‌ها و غیره می‌باشد. (ولتر، ۲۰۰۶: ۸) و (باوری، ۱۳۹۵: ۱۰۶).

«سفالگری ساده‌ترین و در عین حال دشوارترین هنرها است، ساده‌ترین از این جهت که بدوی‌ترین (ابتدائی‌ترین) هنرها و دشوارترین از آن جهت که انتزاعی‌ترین هنرهاست.» به دلیل نقش درخشان و مؤثر سفال در زندگی بشر، حفظ و مرمت آن امر ضروری می‌باشد. با توجه به پیشرفت علم حفاظت و مرمت، جمع‌آوری دانش نوین ترمیم به‌منظور ارتقای این علم و استفاده از روش مناسب امروزی برای حفاظت و ترمیم آثار سفالی، جهت انتقال ارزش های هنری و تاریخی این آثار به آینده ضروری می‌باشد. (حدادی، ۱۳۸۷: ۲).

مبرمیت

ترمیم آثار باستانی از جمله مسایل بسی مهم و حیاتی به شمار رفته؛ از جانب دیگر در نهاد های تحصیلی کشور کدام بخشی به نام رشته ترمیم آثار وجود ندارد؛ در رابطه به ترمیم

آثار باستانی مطالب پراکنده وجود دارد و تا کنون پژوهش گسترده در این مورد صورت نگرفته؛ ایجاب می نماید تا با بیان مواد، وسایل و چگونگی ترمیم آثار باستانی مقاله تحریر گردد.

سوالات تحقیق

۱. کدام مواد کیمیاوی در پاک کاری ظروف سفالی مهم و ضروری می باشد؟
۲. چی موادی در ترمیم و وقایه آثار سفالی مهم و ضروری می باشد؟
۳. در فرایند پاک کاری و ترمیم آثار سفالی از چه وسایل و ابزارهایی استفاده می شود؟

هدف تحقیق

هدف از نوشتن این مقاله، معرفی چگونگی پاک کاری، ترمیم، پرکاری، وقایه و محافظت آثار سفالی می باشد.

روش تحقیق

در تحقیق این مقاله، از روش های تحلیلی، توصیفی و کتابخانه ای برای گردآوری و بررسی اطلاعات استفاده شده است. همچنین، به منظور معرفی مواد کیمیاوی و نحوه کاربرد آن ها، از امکانات لابراتواری جهت استفاده سیستماتیک از مواد مورد نیاز بهره گرفته شده است. افزون بر این، برای غنای هرچه بیشتر مقاله، ضمن استفاده از تجارب شخصی، با کارشناسان مربوط در این بخش نیز مصاحبه هایی انجام شده است.

مرمت یا ترمیم

مرمت علم تجربی است که به درمان و اقدام پیشگیرانه موضوعات آثار تاریخی در برابر تهدیدات طبیعی و اجتماعی می پردازد. راجع به مرمت دانشمندان تعریف های متعدد ارائه نموده اند، که بعضی از آن ها یاد آوری می گردد. مرمت: در لغت به معنای تعمیر و اصلاح چیزی را گویند و در اصطلاح عبارت از فرایندی است که در طی آن بناهای تخریب شده تعمیر می شوند. یا به عباره دیگر کلیه اعمالی که برای اصلاح مواد موجود و ساختار یک اثر باستانی، فرهنگی انجام می یابد. (دهخدا، ۱۳۴۵: ج ۱۴) و (سلیمانی: ۵-۶)، در قوانین مرمت ایتالیا سال ۱۹۷۲ م در تعریف مرمت چنین آمده است: مرمت عبارت از نجات آثار هنری به منظور حفظ و نگهداری آن ها یا هر گونه دخالت معمارانه در زمینه قابل استفاده یا قابل درک کردن آثار و تحویل آن ها به نسل آینده. مفهوم واژه مرمت در دایرة المعارف ایتالیا

عبارت از: مداخله‌های فنی و عملیه‌ی که به منظور تضمین تداوم زمانی یک اثر هنری صورت می‌گیرد. (صبا، ۲۰۱۹: ۴).

ترمیم آثار سفالی دارای اصول و معیارهای خاصی بوده، در یکی از منابع، اصول لازم الاجرای مرمت سفال‌های تاریخی تحت عنوان ملاحظات اخلاقی چنین ذکر شده است: آزمایش و مستند سازی، نمونه برداری، درمان، پاک سازی، مواد و روش‌ها، باز سازی و حفظ اصالت تاریخی اثر.

با در نظر داشت موارد فوق پروسه مرمت آثار سفالی در برگیرند مراحل ذیل اند:

الف- آسیب شناسی؛ ب- پاک کاری؛ ج- طبقه بندی پاره‌ها و اتصال آن‌ها؛ د- نمایش. لازم است قبل از ورود به بحث پاک کاری و ترمیم آثار باستانی به مواد و وسایلی که به طور معمول توسط مرمت کاران آثار باستانی مورد استفاده قرار می‌گیرد آشنا شویم.

مواد مورد استفاده در پروسه ترمیم آثار سفالی

الف: مواد پاک کننده

ب: مواد چسپاننده

ج: مواد قالب گیری و نگهدارنده

د: پرکننده‌ها

هـ: مواد بازسازی رنگ‌ها

الف: مواد پاک کننده (Detergent)

آب، انواع صابون‌ها و پاک کننده، پودرهای شوینده بیولوژیکی (Biological washing Powders)، مواد سفید کننده (Bleaches)، اسیدها (Organic Acids and in Organic Acids)، قلیاها (Alkalies)، حلال‌های عضوی (Organic Solvents) مانند گزین، تولوئن، اتانول (الکول طبی)، متانول (الکول صنعتی) و اسیتون، مواد کی لیت ساز (Chelating Agent) که شامل پلی فسفات‌ها، اسیدهای هایدرو کاربوکسیلیک، امینو کاربوکسیلیک که یکی از آن‌ها ترلان بی (EDTA-Na₂) بوده که برای زدودن نمک‌های حل ناپذیر و آهک‌های روی سفال مؤثر می‌باشند. (حدادی، ۱۳۸۷: ۸)

تصاویر ۱-۵: نمونه مواد کیمیاوی پاک کننده، عکاس: ع.ا. سروری، ۱۴۰۴.

ب: مواد چسپاننده: این مواد شامل چند گروه می شود که ذیلاً یاد آوری می گردد:

۱- رزین های طبیعی مانند چسب حیوانی (Animal glue) که محلول در آب می باشد.
۲- پلی وینل ها (Vinyl Polymers) که شامل پلی وینل استات (PVAC) و پلی وینل الکل (PVAL) جسم قابل حل در آب می باشد، با الکل، تولوئن و اسیتون به آسانی قابل برگشت هستند.

۳- پلیمرهای اکریلیک (Acrylic Polymers) شامل پارالوئید بی ۷۲ (Paraloid B-72) و پارالوئید بی ۴۴ (Paraloid B-44) بوده، که قابل حل در اسیتون، ایتایل استات، تولوئن و گزین می باشد. استفاده از پارالوئید در اتصال پاره سفال بستگی به درجه آب و هوا داشته یعنی پارالوئید B-72 با شرایط محیطی کشور نظیر افغانستان که تا ۴۰ درجه سانتی گراد می باشد، کارایی بهتر داشته است.

۴- چسپ‌های سلولزی: از میان مشتقات سلولز، نیترات سلولز که نام تجاری آن (UHU) بوده کاربرد وسیعی جهت استحکام بخشی و مرمت سفال دارد. (حدادی، ۱۳۸۷: ۹) و (پی کوپ، (---): ۲-۸).

تصاویر ۶-۱۰: نمونه مواد چسپنده، عکاس: ع.ا. سروری، ۱۴۰۴.

ج- مواد قالب گیری و نگهدارنده: عبارت از انواع چسپ کاغذی، موم (Wax)، رابر لاتکس، رابر سیلیکون و گل رس می باشد؛ که از چسپ‌های کاغذی برای نگهداری مؤقت و مواد دیگر به منظور قالب گیری استفاده می شود.

تصاویر ۱۱-۱۳: نمونه مواد قالب گیری، برگرفته شده از سایت: <https://www.google.com>، تاریخ مراجعه: ۱۴۰۴/۴/۳.

د- پرکننده ها: عبارت از گل رس، پلاستر پاریس و انواع گچ می باشد؛ برای پرکاری زیاد تر از گچ استفاده می شود، زیرا در بسیار جاها قابل دسترس، ارزان و از لحاظ بافت و خواص مشابه با سفال بوده؛ در صورت امکان بهتر است که از گچ های دندان پزشکی که حجم کمتر دارند، استفاده گردد. (حدادی، ۱۳۸۷: ۸)

هـ مواد بازسازی رنگ ها (Coloring pigments): برای رنگ کردن قسمت های پرکاری می توان از رنگ های اکریلیک یا رنگ های دیگر استفاده نمود، همچنان رنگدانه ها توانایی رنگ کردن چسپ ها و استحکام بخشی، مواد بازسازی فرم و پوشش دهنده ها را دارا بوده، دارای خواص و منابع مختلف هستند.

وسایل و ابزار کار: وسایل و ابزاری که در پروسه پاک کاری، مرمت، وقایه و حفاظت آثار باستانی مورد استفاده قرار می گیرد، شامل بخش های مختلف بوده از جمله وسایل ایمنی و محافظتی، وسایل پاک کاری و ترمیماتی، و وسایل پژوهشی و مستند سازی؛ هر یک از وسایل نامبرده به نوبه خود از اهمیت ویژه ی برخوردار می باشند.

وسایل ایمنی: رعایت ایمنی باعث سلامتی هر انسان می باشد؛ از اینکه ساحه کاری، ترمیم کار آثار باستانی در لابراتوار و یا ساحه باستانی می باشد؛ از یک جانب محیط لابراتوار بسته بوده و استفاده مواد کیمیاوی مضر صحت می باشد و از جانب دیگر ساحات باستانی اکثراً در محیط های کوهستانی، قرار دارند؛ با در نظر داشت موارد مذکور، لازم است تا مرمت کار در قدم نخست خود را برای کار کردن در چنین شرایطی آماده سازد؛ وسایل ایمنی قرار ذیل اند: ماسک های مختلف النوع (عادی و فلتردار)، عینک های طبی لابراتوار، دستکش های مختلف النوع، بوت های کوهنوردی، چین و لباس کار، کلاه های مختلف النوع (محافظتی و عادی)، محل مناسب با در نظر داشت سیستم تهویه هوا و ... (مصاحبه با سلطان مسعود مرادی آمر ترمیم آثار ریاست باستان شناسی)

وسایل ترمیم: هر یک از پروسه پاک کاری، ترمیم، وقایه، حفاظت و استحکام بخشی با در نظر داشت، وضعیت اثر باستانی (منقول و غیر منقول)، نوع اثر باستانی (سنگی، گلی، چوبی، فلزی، شیشه ای و ...)، موقعیت اثر باستانی (داخل لابراتوار، فضای باز، نقاط هموار و نقاط مرتفع)، اوضاع جوی و امنیتی متفاوت بوده و مستلزم مواد و وسایل مختلف می باشد؛ در این تحقیق به طور مختصر تعدادی از وسایل را ذکر می کنیم که به طور معمول در پروسه ترمیم آثار بیشتر کاربرد دارد. شکاستیپ، گیرایا قیتک (پلاستیکی و فلزی) بنداز، تکه ململ،

برس‌های مختلف السایز، ظرف‌های مختلف السایز، سکیپل، پنس، لیسک، چوبک، پفک، سورنج‌های مختلف السایز، جعبه‌های مختلف السایز، بیکر، کاسه‌های مختلف السایز رابری و پلاستیکی، پنبه طبی، اسفنج، المونیم فایل، قطره چکان، آب پاش، گوش پاک‌کن، کاغذ بسته بندی، کارد، ریسمان، برمه‌های برقی مختلف السایز، لایت (چراغ)، فورکلفت، جرثقیل، چوب، تخته، پلاستیک و .. (آرشیف باستان شناسی سال ۱۴۰۲)

ابزار تحقیق: چنانچه بر همه‌گان هویدا است، هدف از اکتشافات باستان‌شناسی، کشف زوایای تاریک تاریخ و بیان ناگفته‌ها به نسل‌های آینده می‌باشد از همین سبب ترمیم‌کار آثار باستانی نیز مکلف است تا تمام فعالیت‌های ترمیماتی خویش را به صورت فنی و تخصصی با در نظر داشت معیارهای جهانی مستندسازی نموده، سرنخی برای آینده‌گان به یادگار بگذارد؛ به منظور تحقق این هدف به ابزار و وسایلی نیاز است که ذیلاً ذکر می‌گردد: کمره، کمپیوتر، پرینتر، مایکروسکوب، ذره بین، دیجیتال کالیپر، مقیاس، کاغذ، قلم و ... (آرشیف باستان شناسی سال ۱۴۰۲)

تصاویر ۱۴-۲۱: نمونه ابزار کاری و ایمنی، عکاس: ع.ا. سروری، ۱۴۰۴.

آسیب شناسی و بررسی اثر

آسیب شناسی معادل واژه یونانی (Pathos) به معنای آسیب و رنج است؛ آسیب شناسی به معنی شناخت و بررسی عواملی است که باعث آسیب رساندن و در نهایت تخریب آثار گردیده است. بناءً اولین مرحله مرمت آثار آسیب شناسی و بررسی کامل اثر و انجام آزمایش اولیه می باشد که با آن می توان عوامل مخرب، رنگ، بافت، سختی و نرمی، تخلخل، درجه پخت، لعاب، روش ساخت و غیره را مورد بررسی قرار داد. که این موارد با چشم غیر مسلح، ابزار و وسایل مختلف مانند لنزهای دستی، میکروسکوب چشمی، X-RAY و آزمایش های ماوراء بنفش انجام می شود. (صبا، ۲۰۱۹: ۵) و (حدادی، ۱۳۸۷: ۱۴-۱۵).

فورم ترمیم آثار (فورم ثبت اطلاعات): چنانچه اشاره شد، پروسه ترمیم آثار مراحل، ابزار و وسایل خویش را دارا بوده، ثبت و ضبط کلیه جزئیات اثر قبل از هر گونه مداخله ترمیم کار، کار حتمی است؛ بنابر این دیپارتمنت ترمیم آثار ریاست باستان شناسی فورمی را ترتیب نموده، که تا حد امکان جزئیات آثار در آن ذکر و دارای بخش های ذیل اند: تاریخ شروع و ختم کار ترمیم و پاک کاری، نام اثر، محل کشف اثر، نمبر علمی، تشریح اثر قبل از ترمیم، تصویر از (قبل از ترمیم، جریان ترمیم و بعد آن)، مواد و وسایل استفاده شده در جریان ترمیم، تشریح اثر بعد از ترمیم، اسم ترمیم کار و غیره. (مصاحبه با محمد حسن مبارز عضو مسلکی ترمیم آثار ریاست باستان شناسی).

وزارت اطلاعات و فرهنگ

معینیت فرهنگ و هنر

ریاست باستان‌شناسی

دیپارتمنت ترمیم آثار

فورم ترمیم آثار ساحه باستانی ()

تاریخ ختم:	کانتکست:	نمبر علمی:	محل کشف:	تاریخ شروع ترمیم:
محل عکس			تشریح اثر قبل از ترمیم	
بعد از ترمیم	جریان ترمیم	قبل از ترمیم		
مواد کیمیاوی استفاده شده در جریان ترمیم:			مشخصات اثر بعد از ترمیم	
			اسم اثر:	فیصدی سالم بودن:
			تعداد اثر:	قطر:
			نوعیت اثر:	طول:
وسایل تخنیکی استفاده شده در جریان ترمیم:			رنگ اثر:	عرض:
			وزن اثر:	ارتفاع:
			تاریخ کشف اثر:	ضخامت:
تشریح اثر بعد از ترمیم و معلوماتی که در جریان کار ترمیم به دست آمده است:				
اسم و امضاء آمر دیپارتمنت ترمیم آثار:			اسم و امضاء ترمیم کار	

شکل ۱: نمونه فورم ترمیم آثار.

پاک کاری آثار سفالی

چون آثار باستانی طی سالیان متمادی در زیر خاک مدفون بوده، آلوده بودن آن با مواد اضافی (خاک، گل، ریگ، نمک و سایر رسوبات) امر بدیهی به شمار می‌رود. پاک کاری آثار باستانی از موجودیت آلاینده‌ها لازم و ضروری بوده تا اثر آماده تطبیق پروسه‌های بعدی گردد؛ زمانی که ترمیم کار می‌خواهد اثر را پاک کاری نماید، ابتدا اثر را انتخاب، آسیب شناسی و عکاسی نموده، کلیه مراحل پاک کاری از قبیل: شستشو، نمک زدایی و غیره فعالیت‌های انجام شده را مستند و در فورم درج نماید، اولین عملیه که در پروسه پاک کاری بالای اثر باستانی صورت می‌گیرد، عکاسی از تمام جهات اثر می‌باشد، زیرا عکس قبل از پاک کاری نشان دهنده این است که اثر در چه وضعیت قرار داشته و بعد پاک کاری اثر نیز عکاسی می‌شود تا دیده شود که چی تغییراتی مثبت و یا منفی در اثر رونما گردیده است. قابل یاد دهانی است که سفال‌ها و آثار سفالی از لحاظ درجه پخت و درجه حرارت متفاوت اند، بناءً در مراحل پاک کاری باید تثبیت کرد، که کدام نوع آن را شستشو و با استفاده از برس‌های مختلف السایز مواد اضافی کدام نوع سفال را پاک کرد. بعضی از سفال‌های شکننده یا دارای رنگ، جوهر، یا لعاب فراری اند؛ باید از تکنیک‌های خاص استفاده نمود تا به اثر آسیب نرسد. گاهی اوقات پاره‌ها از سفال به شدت با نمک‌های نامحلول یا مخلوطی از خاک و نمک‌های نامحلول پوشیده می‌شوند، که در آب حل نه شده، بلکه نیاز به درمان با اسید دارند. قبل از اینکه سفال را در این روش قرار دهید، ابتداء یک قطعه خورد یا ناچیز آن را آزمایش کنید، تا مطمئن شوید که پاره سفال تحمل تماس با اسید را دارد یاخیر. همه سفال‌ها را نمی‌توان با این روش تداوی کرد. (مصاحبه: محمد حسن، مبارز عضو مسلکی ترمیم آثار ریاست باستان‌شناسی).

آن عده رسوباتی که پس از شستشو به شکل شگوفه سفید در روی سطح اثر ظاهر می‌شوند، احتمالاً حاوی نمک‌های محلول باشد. حذف نمک‌های محلول سفال به طور کلی به فضای قابل توجهی، منبع فراوان آب بدون آلودگی (آب مقطر) و شخص فنی نیاز دارد؛ تا نمکیات را به صورت میکانیکی دور نماید. با انجام روش (خیس) یا غوطه ور کردن یعنی پارچه سفال را چندین ساعت در آب مقطر گذاشتن تا نمکیات و محلول نرم شود تا به صورت

تخنیک حذف و فاسفورس (PH) آن خنثی گردد. (OAKLEY: ۳۰-۳۶) و (ولتر، ۲۰۰۶: ۲۴-۲۱)

۲۲

۲۳

تصاویر ۲۲-۲۳: نمای اثر سفالی قبل از پاک کاری و بعد از آن. عکاس: ا. سروری، ۱۴۰۴.

اتصال و پیوند دادن پاره‌های اثر

بعد از پروسه پاک کاری اثر، مرحله شماره گذاری، اتصال و پیوند دادن آن می‌باشد. قبل از اینکه پاره‌های اثر توسط مواد چسپنده (سرش و رزین) به یکدیگر به طور دائمی وصل شوند، به طور امتحانی به کمک اشکاستیب، گیر و دیگر مواد مورد ضرورت، به صورت آزمایشی به یکدیگر وصل می‌شوند. عملیه قرار دادن یا وصل کردن پاره‌ها بر روی یکدیگر

تحقیقات کوشانی

طور معمول از قسمت تحتانی، پایه و کعب اثر شروع می‌گردد. در وصل پاره دقت شود تا پاره‌ها به روی یکدیگر درست قرار گیرند. بخش‌های از اثر که امکان آن تا حدی مجهول است را می‌توان در آخر کار به اثر پیوند کرد. یک مسئله را نباید فراموش کرد؛ قبل از پیوند نمودن آن عده از سفال‌ها که دارای منفذهای زیاد اند، لبه‌های پاره اثر باید توسط یک لایه رزین اکرولیک (پرا لاید B-72 با فیصدهی کم ۲%-۱۰٪) پوشانده شود تا از نفوذ زیاد سرش‌ها به داخل خود جسم جلوگیری شود. زمانی که اتصال آزمایشی پاره‌ها با موفقیت انجام شد، پاره‌های اثر با استفاده از سرش‌های دائمی محکم به یکدیگر اتصال داده می‌شود؛ در ضمن به خاطر اطمینان، اشکاستیب‌ها و گیر را تا زمانی روی اثر گذاشته شود، تا که اثر خشک شود. همچنان بعد از ختم پروسه می‌توان اثر را در یک تشت پر از ریگ با حالت ثقل گذاشت، تا زمان خشک شدن کامل آن را استوار نگهدارد. (ولتر، ۲۰۰۶: ۲۱-۲۲) و (نور الهی: ۱۵-۱۶)

تصویر شماره ۲۴-۲۵: اثر سفالی قبل و بعد از پروسه ترمیم، عکاس: ضیایی، (---).

قالب‌گیری و پرکاری

به منظور احیا و جاگزین قسمت‌های از میان رفته اثر نیاز به قالب است. مواد قالب‌گیری شامل انواع چسب کاغذی، موم (Wax)، رابر لاتکس، رابر سیلیکان و گل رس می‌باشد. بناءً موم‌های که در دندان سازی استفاده می‌شود، بهترین وسیله قالب‌گیری می‌باشند؛ زیرا می‌توان آن‌را به شکل‌ها یا حالت‌های مختلف مورد نیاز درآورد. پروسه پرکاری اثر نیاز به مواد، وسایل و شخص فنی دارد تا بصورت دقیق و حرفه‌ای آن‌را پرکاری نماید. معمولاً قسمت‌های

مفقود شده یا از میان رفته اثر را می‌توان با پلاستر پاریس یعنی گچ که در دندان پزشکی استفاده می‌شود انجام داد. (ولتر، ۲۰۰۶: ۲۴).

۲۷

۲۶

تصویر ۲۶-۲۷: جریان قالب گیری و بعد آن، عکاس: حدادی، (---).

۲۹

۲۸

تصاویر ۲۸-۲۹: نمای آثار سفالی بعد از پرکاری، عکاس: سلطان مسعود مرادی، (---).

نتیجه

با توجه به اهمیت آثار سفالی در مطالعات باستان شناسی و نقش بنیادین آنها در بازسازی تاریخ و تحلیل های فرهنگی، وقایه، تحکیم، ترمیم و مرمت تکنیکی و علمی آنها جهت حفاظت دوامدار یک امر ضروری پنداشته می شود. از این تحقیق چنین نتیجه بدست می آید که شناسایی دقیق عوامل تخریب فیزیکی، کیمیاوی و محیطی، در کنار انتخاب مواد های معیاری و برگشت پذیر، می تواند به طور معناداری از روند تخریب تدریجی آثار سفالی جلوگیری کند. این روند می تواند برای آثار سفالی حیات دوباره بخشیده و پایداری آنها را

تضمین نماید. و مطابق به روند کاوش های باستان شناسی و کشف آثار سفالی، رعایت اصول حداقل مداخله، حفظ اصالت اثر و مستندسازی مرحله به مرحله فرآیند مرمت، نه تنها موجب افزایش استحکام ساختاری آثار سفالی می گردد، بلکه زمینه حفاظت دوامدار و انتقال مطمئن این میراث فرهنگی ارزشمند را به نسل های آینده نیز فراهم می سازد. جمع آوری پاره های شکسته آثار و تنظیم آنها با دقت تمام می تواند باعث احیای دوباره ظروف سفالی گردد. این روند با استفاده از ابزار و وسایل تخریبی صورت گرفته و ترمیم کار تمام پاره ها را با هم وصل و ترمیم می نماید.

بخش دیگر فعالیت ترمیماتی شامل پرکاری آثار سفالی می باشد که این بخش نیز مطابق معیارهای پذیرفته شده بین المللی به منظور استحکام و پایداری بهتر و بیشتر اثر سفالی اجرا می گردد.

تطبیق عملی روش های پیشنهادی این تحقیق، می تواند وضعیت ساختاری و پایداری آثار سفالی را به گونه ای معنادار بهبود بخشد. اجرای پاک سازی اصولی و نمک زدایی کنترل شده موجب کاهش تنش های داخلی ناشی از تبلور املاح گردیده و از تخریب تدریجی سطح و بافت سفال جلوگیری می کند.

همچنین استفاده از موادهای استاندارد و برگشت پذیر در فرآیند چسباندن و استحکام بخشی، ضمن تقویت انسجام مکانیکی اثر، امکان مداخلات اصلاحی در آینده را نیز محفوظ نگه می دارد. این امر با اصول بین المللی حفاظت میراث فرهنگی مبنی بر حداقل مداخله و حفظ اصالت اثر هم خوانی کامل دارد.

تطبیق روش های لابراتواری همراه با ارزیابی میدانی، زمینه تصمیم گیری مبتنی بر شواهد علمی را فراهم ساخته و از مداخلات غیرعلمی و آسیب زا جلوگیری می نماید. در نتیجه، آثار سفالی نه تنها از نظر فیزیکی تثبیت می شوند، بلکه ارزش پژوهشی، تاریخی و نمایشی آنها نیز حفظ می گردد.

در سطح کلان، اجرای این رویکرد می تواند به ارتقای ظرفیت های تخصصی مرمت در پروژه های باستان شناسی کشور انجامیده و الگویی نظام مند برای حفاظت دوامدار آثار سفالی را در شرایط اقلیمی خشک و نیمه خشک ارائه نماید.

بدین ترتیب، تطبیق این فعالیت ها، سبب افزایش طول عمر آثار، کاهش خطر تخریب ثانویه و تضمین انتقال این میراث فرهنگی به نسل های آینده خواهد شد.

انتظار می رود نتایج این پژوهش بتواند به عنوان یک الگوی عملی برای پروژه های باستان شناسی در شرایط اقلیمی خشک و نیمه خشک مورد استفاده قرار گیرد و به ارتقای معیار های حفاظت آثار فرهنگی در سطح ملی کمک نماید.

منابع

۱. استانلی پرایس، نیکلاس. حفاظت و مرمت در کاوش های باستان شناسی. مترجم: موسوی، انتشارات دانشگاه هنر، ۱۳۷۷.
۲. انستیتیوت باستان شناسی. رهنمود های کارساحوی برای کارکنان باستان شناسی، کابل، ۲۰۲۱.
۳. باوری، محمد رسول. منابع باستان شناسی. کابل: انتشارات یوسفزاد، ۱۳۹۵.
۴. حدادی، محمد. حفظ و مرمت آثار سفالی، نشریه دانش مرمت آثار فرهنگی، ۱۳۸۷.
۵. حیدریان، محمود و دیگران. روش آزمایشگاهی موثر در تحلیل و تجزیه سفال، همایش ملی باستان شناسی و هنر سفال و سفال گری، ۱۳۹۵.
۶. سلیمانی، سعید. آشنایی بامرمت بناهای تاریخی. تهران، ۱۳۸۲.
۷. شیرازی آیت الله زاده، باقر. منشور های بین المللی حفاظت و مرمت بناها و محوطه های تاریخی (۱۹۳۱-۲۰۰۳)، ۲۰۰۶.
۸. دهخدا، علی اکبر (۱۳۴۵) لغت نامه دهخدا. جلد ۱۴. تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۹. مرادی، سلطان مسعود. آمر ترمیم آثار ریاست باستان شناسی، مصاحبه. ۱۴۰۳/۱۰/۱۴.
۱۰. مبارز، محمد حسن. عضو مسلکی آمریت ترمیم آثار ریاست باستان شناسی، مصاحبه. ۱۴۰۳/۰۹/۲۰.
۱۱. نوراللهی، علی. حفاظت از داده های سفال در کاوش ها باستان شناختی، تهران: فرهنگ زنگان، ۱۳۹۱.
۱۲. ولتر، استل اُتن. راهنمای حفاظت از آثار باستانی، مترجم: رضا شریقی، نشریه اسپنج، ۲۰۰۶.

١٣. صبا، اسرائيل.(٢٠١٩). تئورى مرمت منار جام، International congress on

civil engineering, Architecture & recreation of Metropolises.

14. Buys, Susan and Victoria OAKLEY. CONSERVATOIN & RESTORATION OF Ceramics. USA: New York Universite, CONSERVATOIN Center of the Institute of Fine ARTS.

15. ICCROM .Conservation on Archaeological Excavations.Rome.1995.

16. P.Koob, Stephen CONSERVATOIN and care of glass objects, Archetype Publications, 2006.

سلطان مسعود مرادی*

تحقیق ساحوی ساحات باستانی ولایت سرپل

An Archaeological Field Study of the Ancient Sites in Sar-e Pol Province

By: Sultan Massod Moradi

Abstract

Sar-e Pol Province, located in the cultural sphere of Bactria (Bactria), is one of the northern provinces of Afghanistan and lies within one of the oldest centers of urban civilization and intercultural interaction in the ancient world. Despite its historical significance, Sar-e Pol as part of this cultural landscape has so far received limited scholarly attention and has rarely been subjected to systematic archaeological investigation. Nevertheless, recent surveys conducted by the Archaeological Committee have led to the identification, documentation, and delimitation of several archaeological sites and historical monuments, covering a broad chronological range from the pre-Islamic to the Islamic periods. Historically, this province was situated within the territory of ancient Balkh and was formerly considered part of Jowzjan (Guzgan).

*- آمر ترمیم انستیتوت باستان شناسی وزارت اطلاعات و فرهنگ

Similar to other major archaeological regions of ancient Bactria, the area has experienced various historical transformations and fluctuations across different periods. Sar-e Pol Province contains numerous archaeological sites and historical remains, and to date, twenty-one archaeological sites have been discovered in the region. During the present phase of research, eleven archaeological sites and historical monuments were surveyed, recorded, and their protective boundaries were determined.

چکیده

ولایت سرپل در حوزه تمدنی باختر (باکتریا) از جمله ولایات شمالی افغانستان است که در محدوده کهن ترین کانون‌های تمدن شهری و تعامل فرهنگ‌ها در جهان باستان به شمار می‌رود، واقع شده است. ولایت سرپل به عنوان بخشی از این پهنه‌ای فرهنگی تا کنون کمتر مورد بررسی و مطالعات سیستماتیک باستان شناسی قرار گرفته است. با این حال بررسی‌های اخیر از جانب کمیته باستان شناسی منجر به شناسایی و تعیین حریم برخی از ساحات باستانی و آبنده‌های تاریخی گردید؛ که از نظر زمانی دوره‌های قبل از اسلام تا اسلامی را در بر می‌گیرد. ولایت مذکور در محدوده بلخ باستان بوده و در گذشته جزء ولایت جوزجان یا گوزگان به شمار می‌رفت. این منطقه مانند سایر پایگاه‌های باستان قلمرو باختر قدیم، در ادوار مختلف تاریخی فراز و فرودهای را پشت سر گذرانده است. در این ولایت ساحات باستانی و آبنده‌های تاریخی زیادی وجود دارد که تا کنون ۲۱ ساحه باستانی در آن کشف گردیده است. در این دور به تعداد ۱۱ ساحه باستانی و آبنده تاریخی سروی، ثبت و تعیین حریم گردید.

مقدمه

با توجه به بافت فرهنگی ولایت باستانی سرپل که در حوزه جغرافیایی و تمدنی بلخ باستان قرار دارد، طی سروی‌ها و مطالعات باستان شناسی اخیر در این ولایت شماری از ساحات باستانی و آبنده‌های تاریخی بازدید و شناسایی گردید، که در اینجا فشرده آنرا ارائه می‌نماییم.

باختر (بلخ کهن) که به قول مؤلف تاریخ بحرالاسرار فی مناقب‌الاکهار از شهرهای قدیمی است و در خراسان هیچ شهری، قدیمی‌تر از بلخ و توابع آن مانند سمنگان، بغلان، (شبرغان)، اندخوی، فاریاب و جوزگانان نیست (۷: ص ۲۸۲)، به عنوان یکی از کانون‌های

شکل‌گیری شهرنشینی و تعاملات فرهنگی در کشور عزیز ما و سطح منطقه، مانند دیگر ساحات باستانی این حوزه تمدنی از جمله نقاط عطف و قابل توجه از نظر تاریخی و فرهنگی برای باستان‌شناسان بوده می‌تواند. ولایت سرپل در شمال افغانستان واقع شده و به دلیل موقعیت جغرافیایی از توابع باختر قدیم بوده، در امتداد رودخانه سرپل و پیوندگاه کوه‌های هندوکش با دشت‌های حاصلخیز جوزجان، از دیرباز شاهد اسکان و استقرارهای انسانی و تحولات تمدنی از دوره هخامنشی تا عصر تیموری بوده است (۴: ص ۶۲-۶۳).

در این راستا، هیأت کمیته باستان‌شناسی طی دو دور یعنی در سال‌های ۱۴۰۳ و ۱۴۰۴ خورشیدی، اقدام به سروی و مطالعات نظام‌مند در مناطق مختلف این ولایت نمودند. حاصل این تلاش‌ها شناسایی، بازدید و مستندسازی ۱۱ ساحه باستانی شامل قلعه‌های تدافعی، بناها و آبنه‌های تاریخی و محوطه‌های باستانی می‌گردد. از این میان، شماری از ساحات معروض به خطر که در عین حال از ارزش فرهنگی بیشتر برخوردار بودند، به منظور حفاظت قانونی و مدیریت مؤثر تعیین حریم نیز گردید.

علاوه بر این، هیأت پس از بررسی دقیق شاخص‌های تخریب، اقدام به تثبیت و آسیب‌شناسی بناها و محوطه‌های آسیب دیده نمودند. در گام نهایی، تمامی ساحات شناسایی شده در فهرست میراث‌های فرهنگی کشور به ثبت رسید. تحلیل‌های ابتدایی داده‌های سطح‌الارضی و معماری باقی‌مانده، به روشنی نشان می‌دهد که ولایت سرپل از نظر تراکم و تنوع ساحات باستانی نیز از غنای قابل توجه برخوردار است. این یافته‌ها افق جدیدی را برای بازنگری در شبکه ساحات باستانی وابسته به دوره‌های تاریخی قبل از اسلام و اسلامی در حوزه تمدنی باختر می‌گشاید و ضرورت انجام کاوش‌های هدفمند را ارائه می‌نماید. گزارش کنونی از جانب هیأت کمیته باستان‌شناسی تحت ریاست سرمحقق کتاب خان فیضی جهت سروی و تحقیقات علمی ساحات باستانی ولایت سرپل عازم آن ولایت گردیده بودند تهیه شده و نتایج مقدماتی این سروی را ارائه می‌نماید.

به اساس پیشنهاد کمیته باستان‌شناسی و هدایت رهبری وزارت اطلاعات و فرهنگ به سلسله سروی و تعیین حریم ساحات تاریخی ولایات شمال و شمال‌شرق؛ با در نظر داشت نیازمندی مسلکی ساحات باستانی قلعه قهقهه، قلعه قاموق، تپه امام جعفر صادق، کافر قلعه انگشت شاه، آبنه‌های تاریخی بالاحصار، خشت پل، زیارت امام یحیی، امام جعفر صادق،

خواجه محمد خطیب و مسجد امام کلان را به صورت علمی و مطابق ارزش و معیارهای پذیرفته شده ملی و بین‌المللی مورد بررسی قرار داده، در رابطه به حفظ و نگهداشت آثار باستانی و تاریخی، ایجاد موزیم و چگونگی بهره‌برداری از میراث‌های فرهنگی و خدمات کتاب‌خانه‌ای برای کارمندان بخش‌های مربوط مشوره‌های لازم را ارائه نمودند.

سوالات تحقیق

- ۱- ولایت سرپل در سیر تحول تاریخی کشور چی نقشی داشته است؟
- ۲- آیا شواهدی وجود دارد تا گذشته تاریخی این ولایت را ثابت نماید؟
- ۳- ساحات باستانی و آینده‌های تاریخی این ولایت مربوط کدام ادوار اند؟

هدف تحقیق

شناسایی و معرفی ساحات باستانی و تاریخی ولایت سرپل با در نظر داشت یافته‌های باستان‌شناسی.

فرضیه تحقیق

منابع طبیعی و اقلیم مناسب باعث شده تا مردمان قدیم در این نقطه مسکن گزین شوند. و هم‌پذیری اجتماعی در ادوار مختلف تاریخ باعث ایجاد شهر و روستاها در ولایت گردیده است؛ این ولایت مسیر کاروان‌های تجارتي بوده، از همین سبب هنرهای مختلف در تهیه ابزار و ایجاد ساختمان‌ها تأثیر گذاشته است.

موقعیت جغرافیایی و پیشینه تاریخی ولایت سرپل

ولایت سرپل در شمال افغانستان و در حوزه جغرافیایی بلخ باستان قرار داشته و از نظر مختصات جغرافیایی تقریباً در ۳۵ تا ۳۷ درجه عرض‌البلد شمالی و ۶۵ تا ۶۷ درجه طول‌البلد شرقی واقع شده است (اداره ملی احصائیه و معلومات ۱۴۰۲). بیشتر بخش‌های آن کوهستانی بوده و دارای اقلیم نسبتاً سرد می‌باشد؛ ولایت سرپل با مرکزیت شهر سرپل از طرف شرق با ولایت سمنگان، از جانب شمال و غرب با ولایت‌های فاریاب، جوزجان و بلخ، از جانب جنوب با ولایت‌های غور و بامیان هم‌سرحد می‌باشد. این ولایت تا سال ۱۳۶۷ هـ ش جزء ولایت جوزجان یا "گوزگانان" به شمار می‌رفت (۱۰: ص ۱۵).

شکل ۱: نقشه عمومی ولایت سرپل؛ برگرفته شده از سایت <https://www.google/safir.af>. تاریخ مراجعه ۱۴۰۵/۶/۵.

ولایت سرپل به شمول سمنگان، جوزجان و فاریاب به حوزه تمدنی بلخ وابسته بوده و توسط امرای مستقل و نیمه مستقل اداره می گردید؛ تا این که امیر عبدالرحمن خان در سال ۱۸۸۵ میلادی، این خان نشین ها را به حکومت مرکزی کابل ملحق ساخت (۵: ص ۷۱-۷۲). جنرال فرانسوی به نام فیریه که در سال ۱۸۴۵ از افغانستان دیدار داشته، در سفر نامه خویش سرپل را چنین معرفی کرده است "سر پل عبارت از خانه های کاملاً عاری از نظم و ترتیب است، در یک زمین پست و بلندی نزدیک قلعه ای که مقر حاکم شهر است بنا شده، خرگاه های فراوانی در اطراف خانه ها وجود دارد؛ نفوس این منطقه به بیشتر از ۱۸۰۰۰ نفر می رسد؛ سرپل دارای موقعیت بسیار نزدیک به طبیعت است. زیرا؛ این وادی به حد وفور ذریعه نهلهایی آب یاری می شود که نهلهای مذکور از کوه ها سرازیر می شوند و باهم یک جا رودی را تشکیل داده به طرف شبرغان جاری می شود" (۶: ص ۳۴).

در رابطه به اهمیت تاریخی این حوزه تمدنی مؤرخین، جغرافیه نگاران و شاعران مشهور در آثار خویش یادآور شده اند.

شاعر مشهور سده دوازدهم (نجم الدین ذاکر سانچارکی) در وصف سرپل چنین سروده است:

"سرپل لقب جوزجانان به نام _____ ملک پاسبان، آستان امام" (۱۰: ویکی پدیا).

بالاحصار

بالاحصار عبارت از نام ترکیبی بوده که از دو کلمه "بالا" و "حصار" ترکیب گردیده؛ بالا به معنی بلند و واژه حصار به مفهوم قلعه، دژ، باره، می باشد (۲: ص ۶۸۷)؛ به طور کلی بالاحصار، را می توان قلعه بلند تعریف کرد؛ معمولاً بالاحصارها به منظور سکنه زمامداران و غیر قابل دسترس بودن اجانب و مهاجمان در نقاط مرتفع ساخته می شد.

بالاحصار سرپل در روی تپه متوسط بیضوی شکل بین شهر کهنه، خشت پل و مسجد خشت پل احراز موقعیت نموده است. در بخش های برش شده تپه ای که بالاحصار در روی قرار دارد، نمونه های از خشت پخته به اندازه $4 \times 26 \times 26$ سانتی متر مشابه خشت های عصر تیموری، سفال پاره های دوره اسلامی، دیوار سنگ کاری با استفاده از سنگ دریایی و نشانه های از چوب پوسیده که در واقع نمایانگر استفاده از چوب دستک در ساختمان برج های ترصدی می باشد و لایه خاکستر در دامنه های تپه ملاحظه می گردد.

تصاویر ۱. نمای بالاحصار از جریان شمال غرب و شمال شرق، آرشیف باستان شناسی، ۱۴۰۴.

تصاویر ۳-۵. نشانه‌های سنگ، خشت پخته، خاکستر و چوب در برش تپه؛ عکاس سلطان مسعود مرادی.

تصاویر ۶. سفال‌های مکشوفه بالاحصار؛ عکاس: سلطان مسعود مرادی، ۱۴۰۴.

تصویر ۷. سفال‌های مکشوفه بالاحصار؛ عکاس: سلطان مسعود مرادی، ۱۴۰۴.

به جانب شرق بالاحصار راه جدید، که از بدنه بالاحصار برش شده، کلینیک صحنی و منازل مسکونی، به جانب جنوب و غرب سرای، دکان‌ها، در جهت شمال کانالی واقع گردیده که پل آن به شکل کمانی با استفاده از خشت پخته مشابه خشت پل تاریخی ساخته شده است. در جناح شمال غربی تپه سرک عمومی ساخته شده، که کانال از زیر سرک گذشته اکنون پر از آب می‌باشد؛ حد اقل سه پل به شکل کمان که از خشت پخته ساخته شده در زیر سرک عمومی قابل مشاهده بوده، آسیاب و ساختمان‌های اطراف آن مشابه ساختمان‌های قرن بیستم می‌باشند.

بازیافت‌ها

در جریان فعالیت‌های اکتشافی از روی ساحه تعدادی از پاره‌های سفال لعاب‌دار و ساده که با استفاده از چرخ کلالگری ساخته شده، خشت‌های پخته و بقایای چوب پوسیده، که به منظور استفاده در پوشش منازل و استحکام دیوارهای قلعه ساخته شده بود کشف گردید. با درنظرداشت بازیافت‌های مذکور گفته می‌توانیم که بالاحصار سرپل در قرون ۱۳-۱۸ میلادی معمور بوده و به حیث پایگاه حاکمان مورد استفاده قرار می‌گرفته است.

پل خشتی

پل مذکور با استفاده از خشت پخته، گچ و ساروج به شکل قوسی با دو نیم دایره؛ مطابق اصول معماری دوره اسلامی (تیموری) به منظور عبور و مرور مردم از یک طرف به جانب دیگر شهر ساخته شده است و نام ولایت نیز ارتباط مستقیم به این پل دارد. بر علاوه پل بزرگ در جوانب مختلف شهر، به خصوص اطراف بالاحصار تاریخی ولایت سرپل، پل‌های خشتی ساخته شده، که تا کنون مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرند. (۸: ۲-۴)

تصاویر ۹-۱۰. پل‌های خشتی اطراف بالاحصار؛ عکاس: سلطان مسعود مرادی، ۱۴۰۴.

تصویر ۱۱. نمای چوب استفاده شده در پل خشتی؛ عکاس: سلطان مسعود مرادی، ۱۴۰۴.

ساحه باستانی قلعه قهقه: ساحه مذکور که عبارت از یک تپه خاکی بلند می باشد در مرکز ولسوالی گوسفندی ولایت سرپل موقعیت دارد.

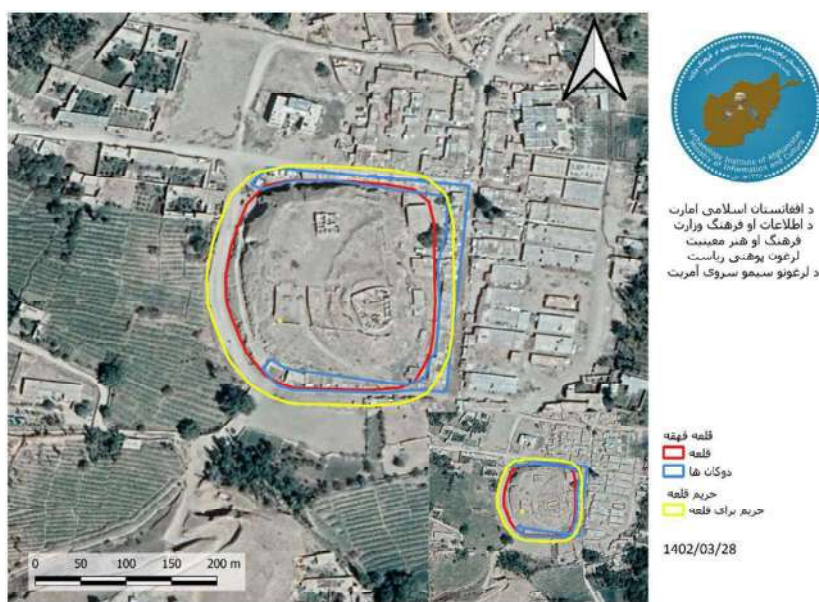
تصاویر ۱۲-۱۳. نمای عمومی قلعه قهقه از جوانب مختلف؛ عکاس: سلطان مسعود مرادی، ۱۴۰۴.

در اطراف ساحه طی سال های متمادی دکان (مغازه ها) ساخته شده و در یک بخشی از ساحه عمارت شاروالی ولسوالی گوسفندی اعمار گردیده است. در گذشته دکان ها در مجموع خامه بوده و با استفاده از مصالح سنتی به شکل ابتدایی اعمار گردیده بود که مردم محل از آن به حیث آهنگری، خرید و فروش غله و حبوبات استفاده می کرده اند؛ طی سال های اخیر شاروالی ولسوالی گوسفندی بدون در نظر داشت قانون حفظ آثار تاریخی و فرهنگی و معیار های پذیرفته جهانی؛ تعدادی از دکان های قبلی را تخریب و به عوض آن دکان های جدید نیمه پخته (خشت پخته و سمنت) ساخته و مورد بهره برداری قرار داده است. از همین رو هیأت کمیته باستان شناسی ساحه را از نزدیک مشاهده نموده با در نظر داشت منافع عالیای کشور، حفظ حقوق مردم و رعایت قوانین و معیار های پذیرفته شده جهانی حریم ساحه باستانی قلعه قهقه را مشخص نمودند:

از جانب شمال، جنوب، شرق و غرب همه دکان ها و سرای ها در حریم قلعه قهقه قرار داشته و شامل این ساحه می باشند. سرک و راه عام به حیث آخرین نقطه حریم ساحه مشخص گردید؛ در صورتی که در آینده حکومت پلان وسعت عرض سرک را داشته باشد باید عرض سرک به جانب متضاد ساحه باستانی انکشاف داده شود و در جریان سرک سازی معیار های وزارت اطلاعات و فرهنگ در نظر گرفته شده موجودیت نماینده فنی این وزارت حتمی می باشد. ساختمان های جانب مقابل سرک حد اکثر بلندتر از ۳ منزل نبوده، طرز ساخت و مواد ساختمانی آن تحت نظارت و رهنمایی نماینده فنی وزارت اطلاعات و فرهنگ صورت

تحقیق ساحوی ساحات باستانی ولایت سرپل...

گیرد. تمامی ساختمان های که در بالای ساحه باستانی ساخته شده باید هرچه عاجل تخریب گردیده، در جای مناسب بدیل آن ساخته شود. ذخیره آب که در بالای ساحه گذاشته شده باعث تخریب ساحه گردیده است باید از آن محل برداشته شده در جایی گذاشته شود که ساحه باستانی نباشد. چون مردم شریف ولسوالی گوسفندی از لحاظ اقتصادی ضعیف بوده و نیاز به کمک و همکاری دارند، از جانب دیگر دکان های که تا کنون در حریم قلعه ساخته شده اند یک عمل انجام شده تلقی می گردد؛ از همین رو کمیته باستان شناسی تصمیم اتخاذ نمود تا دکان ها و سرای های که در حریم قلعه قهقهه ساخته شده اند موقتاً تا زمانی به فعالیت ادامه دهند تا اینکه وزارت اطلاعات و فرهنگ تصمیم تحقیق و کاوش ساحه باستانی قهقهه را روی دست گیرد؛ به شرط آنکه تمامی ساختمان ها به شکل فعلی حفظ گردیده و هیچگونه ساخت و ساز جدید از جمله؛ کندن چاه، حفر و تراشیدن تپه و حریم آن مجاز نمی باشد؛ در صورت بروز حوادث طبیعی و انسانی مانند سیلاب، زلزله و آتش سوزی هیچ نهادی حق ندارد تا در بالای ساحه و حریم آن ساخت و ساز جدید نماید.

شکل ۲: نقشه عمومی قلعه قهقهه؛ تهیه کننده: حسین علی حیدری، ۱۴۰۳.

تصاویر ۱۴-۱۵. نمای ساختمان‌های خود سر در بالا و جوار ساحه باستانی؛ عکاس: سلطان مسعود مرادی، ۱۴۰۳.

تصویر ۱۶. تخریبات ساحه ناشی از گذاشتن ذخیره آب در بالای ساحه؛ عکاس: سلطان مسعود مرادی، ۱۴۰۳.

تصاویر ۱۷-۱۹. نمای خم سفالی، زیر ستونی سنگی و خشت خام که دلالت بر تاریخی بودن ساحه می‌کند؛ عکاس: سلطان مسعود مرادی، ۱۴۰۳.

قلعه قاموق(چاموق): قاموق یک کلمه ترکی بوده و به معنی جمعی و همگانی آمده است؛ در ضمن چاموق یا چامُوق، نیز کلمه ترکی بوده ، که معنی آن گلی یا ساخته شده از گل می‌باشد (۱۲: ۳۵۳-۳۵۵)؛ در کل هردو واژه در رابطه به قلعه صدق می‌کند؛ اگر کلمه قاموق درست باشد در واقع به معنی قلعه یا مکان عمومی تعبیر می‌گردد؛ اگر کلمه چاموق را به قلعه اضافه کنیم معنی قلعه گلی را افاده می‌کند.

ساحه باستانی قلعه قاموق عبارت از یک تپه بیضوی شکل بوده که در بین زمین‌های دولتی بین خطوط جغرافیایی 36.20205° طول‌البلد شرقی و 65.91235° عرض‌البلد شمالی در مرکز سرپل موقعیت دارد. در بالای ساحه، چقوری بزرگی وجود دارد، که مردم محل در آنجا گندم للمی کشت کرده اند؛ علایم

تحقیقات کوشانی

ساختمانی مانند دیوار و کمان در این ساحه قابل مشاهده بوده از خشت خام به اندازه $8 \times 50 \times 50$ سانتی متر در ساختمان دیوارها به کار رفته است؛ موجودیت پاره های ظروف سفالی فعالیت انسانی بین قرن های ۲-۵ میلادی (دوره کوشانی) را در این ساحه نشان می دهد.

شکل ۳: نقشه عمومی قلعه قاموق؛ تهیه کننده: حسین علی حیدری، ۱۴۰۳.

تصاویر ۲۰-۲۲. نمای عمومی و پاره‌های سفال ساحه قلعه قاموق؛ عکاس: سلطان مسعود مرادی، ۱۴۰۴.

تصاویر ۲۳-۲۶. نمای زیارت و تپه امام جعفر صادق و پاره‌های سفال مکشوفه این ساحه؛ عکاس: کتاب خان فیضی، ۱۴۰۳.

زیارت امام زاده یحیی

این بنا تحت شماره ۳-۱-۲۲ به حیث آبدۀ تاریخی، ثبت دیتابیس ریاست حفظ و ترمیم آبدۀ‌های تاریخی کشور می‌باشد؛ نظر به کتیبه‌ای که در این محل وجود دارد بیان می‌دارد، که جسد مبارک حضرت یحیی در این محل دفن گردیده است.

تصویر ۲۷. نمای کتیبه زیارت امام زاده یحیی بن زید؛ عکاس: عین الدین صداقت، ۱۴۰۳.

مقبره در داخل ساختمان کوچکی که با استفاده از خشت های پخته با مصالح گچ و چونه ساخته شده، دروازه و رواق ها آن به شکل کمان و در بالای کمان و دیوارها گچبری و نقوش دیواری که توسط رنگ های سرخ، آبی و سبز آراء داده شده، گل ها، برگ و شاخه های پیچان در آن ترسیم شده است که نشان دهنده اهمیت بنای مذکور می باشد؛ این دیوار نگاره با اقتباس از هنر تیموری اما به شکل ساده و محلی ترسیم گردیده احتمالاً در قرون ۱۸-۱۹ م کار شده و بعداً مرمت گردیده باشد.

به اساس لزوم دید مسئولین در تفاهم با سفارت جمهوری اسلامی ایران، با حفظ بنای اصلی به منظور ایجاد محل مناسب برای زیربن ساختمان جامع تحت کار قرار دارد که با استفاده از مصالح و مواد ساختمانی مروج به شکل پخته و اساسی ساخته خواهد شد.

تصاویر ۲۸-۲۹. جریان سروی آبدۀ تاریخی امام زاده یحیی؛ عکاس: سلطان مسعود مرادی، ۱۴۰۳. صنعت کنندکاری روی چوب در کشور ما به دو شیوه، نورستانی و تیموری، از گذشته رواج داشته است. از اسناد و مدارک تاریخی و فرهنگی بر می آید که خراسانی ها نیز در قرن هشتم رسم عناصر هندسی و اشکال گل بته را در تزئین صنایع چوبی به کار برده اند، از اوایل قرن نهم هجری این هنر رونق خاصی داشته و از این هنر در تزئین دروازه ها، کلکین ها، پایه ها و سقف ها استفاده شده است. (۳: ۲۱)

تصاویر ۳۰-۳۲. نمای آبدۀ تاریخی مسجد عیدگاه سرپل؛ عکاس: سلطان مسعود مرادی، کتاب خان فیضی، ۱۴۰۳.

تصاویر ۳۳-۳۴. نمای آبدۀ تاریخی امام کلان سرپل؛ عکاس: سلطان مسعود مرادی، ۱۴۰۳.

تصاویر ۳۵-۳۶. نمای آبدۀ تاریخی امام خورد؛ عکاس: سلطان مسعود مرادی، ۱۴۰۳.

ساحۀ تفریحی کافر قلعه انگشت شاه: محل مذکور عبارت از حفره‌ای طبیعی در دل کوه بوده که تودۀ خاک، بقایای اندکی از سفال‌پاره‌ها، خشت، استخوان حیوان و بعضی پاره‌های چوب فرسوده شده در بین تودۀ خاک قابل مشاهده می‌باشد؛ احتمالاً در گذشته ساختمانی در این محل وجود داشته که در اثر گذشت زمان و حوادث طبیعی تخریب و از بین رفته اکنون به تودۀ خاک مبدل گشته است. محل مذکور در درۀ انگشت شاه ولسوالی گوسفندی ولایت سرپل احراز موقعیت نموده است. در کل گفته می‌توانیم که درۀ انگشت شاه یک جاذبۀ طبیعی بوده که با داشتن مناظر زیبای طبیعی، جوی بار و آبشارها توجه گردشگران را به خود جلب نموده است. (۷: ۲-۵)

تصویر ۳۷. نمای عمومی درۀ انگشت شاه؛ عکاس: سلطان مسعود مرادی، ۱۴۰۳.

تصاویر ۳۸-۳۹. نمای توده خاک و پاره‌های سفال کافر قلعه انگشت شاه؛ عکاس: سلطان مسعود مرادی، ۱۴۰۳.

چالش‌ها

چون طی سال‌های متمادی در کشور ما جنگ‌های تحمیلی صورت گرفته، مردم محل و بعضاً مسئولین محلی نسبت به مسایل فرهنگی به خصوص حفاظت میراث‌های فرهنگی آگاهی نداشته؛ عده‌ای به طور عمدی و بعضی‌ها از روی نا آگاهی با وسعت زمین‌های زراعتی، ساخت منازل مسکونی و دفاتر دولتی، کندن کاری‌های خودسر، حوادث طبیعی،

تخریبات حیوانی، ساحه های باستانی و آبدیه های تاریخی ولایت سرپل را معروض به خطر ساخته اند، که ذیلاً به طور مختصر اشاره می گردد:

اطراف بالاحصار سرپل از جانب مسئولین حکومتی و مردم محل بریده شده و از آن به حیث راه (سرک) اداره های محلی مانند: ریاست مخابرات، استخبارات و نصب آنتن شرکت های مخابراتی با استفاده از مصالح سمنت.

در صحن یا داخل بالاحصار تعمیرهای ریاست مخابرات (تعمیر کهنه که حد اقل ۳۰-۴۰ سال قبل ساخته شده، تعمیر جدید ساخت ۷-۱۰ سال قبل به طور پخته و اساسی ساخته شده است.

بخش های مختلف به خصوص دامنه شرقی ساحه باستانی قلعه قاموق از جانب افراد غصب گردیده و خانه های رهائشی شان را متصل به ساحه ساخته اند.

نتیجه

در نتیجه گفته می توانیم که ولایت سرپل یکی از ولایت های باستانی و تاریخی کشور به شمار رفته، آثار منقول و غیر منقول باستانی و تاریخی آن در ساحه از زمانه های دور الی عصر حاضر مبین فرهنگ و تمدن پربار افغانستان و منطقه بوده؛ نشان دهنده زوایای مختلف تاریخ کشور است. به طور نمونه می توان از ساحات باستانی و تاریخی قلعه قهقهه، قلعه قاموق، بالاحصار، آبدیه های تاریخی امام خورد، امام کلان، امام زاده یحیی، خشت پل و... یادآور شد.

در رابطه به حفظ بناهای تاریخی بندهای ۱ و ۲ ماده سوم و ماده ۱۸ قانون حفظ آثار تاریخی و فرهنگی صراحت دارد: "آثار تاریخی و فرهنگی در این قانون عبارت است از: ۱- کلیه محصول کار بشر منقول یا غیر منقول، که از نظر تاریخی، علمی، هنری و فرهنگی دارای ارزش برجسته و جامع بوده حد اقل قدامت ۱۰۰ ساله داشته باشد. ۲- آثاری که کمتر از صد سال عمر داشته ولی از نظر علمی، هنری و فرهنگی قابل نگهداشت شناخته شود.

ماده ۱۸: ادعای ذوی الیدی در مورد آثار تاریخی و فرهنگی غیر منقول سجل نا شده قابل سمع نبوده و دلیل اثبات ملکیت شخص شده نمی تواند، گرچه مدت زیادی از آن سپری شده باشد". با در نظر داشت ماده های ۴-۶ قانون حفظ آثار تاریخی و فرهنگی، هیأت با

صلاحیت کمیته باستان شناسی مطابق معیار های پذیرفته شده ملی و بین المللی و به منظور حفظ بهتر ساحات باستانی و بناهای تاریخی، حریم ساحات باستانی قلعه قهقه، قلعه قاموق، بالاحصار، تپه امام جعفر صادق را مشخص نمودند. ایجاب می نماید تا اداره های ذیربط از جمله: (شاروالی، ریاست زراعت، اراضی، شهرسازی، قضایای امارت و محاکم با صلاحیت) به آن عده اشخاصی که در جوار ساحات باستانی و تاریخی قلعه قهقه، قلعه قاموق، بالاحصار، تپه امام جعفر صادق و سایر بخش های تاریخی و فرهنگی ساختمان های را اعمار نموده اند و یا زمین های زراعتی شان را وسعت داده اند، استعلام دهند تا در صورت داشتن قباله شرعی آن بخشی از زمین های شان که در حریم ساحات تاریخی و فرهنگی قرار می گیرد مطابق اصول پذیرفته شده امارت اسلامی افغانستان استملاک گردد و در صورت نداشتن سند شرعی، حریم ساحات باستانی و تاریخی حفظ و در اختیار ریاست اطلاعات و فرهنگ قرار گیرد؛ تا از آن طریق منافع آن به بیت المال وارد گردیده در رابطه به کاوش، تشخیص، ترمیم و حفاظت آثار منقول و غیرمنقول تاریخی و فرهنگی و ایجاد موزیم های به منظور شناسایی هرچه بهتر فرهنگ غنی کشور و رشد بنیه مالی امارت اسلامی و مردم افغانستان به خصوص شهروندان ولایت سرپل تدابیر لازم و اساسی اتخاذ گردد.

پیشنهادهای راه حل ها

به منظور حفظ آثار منقول و غیر منقول ساحات باستانی، آبدیه های تاریخی و زنده نگهداشتن تمدن پربار کشور مراتب ذیل احتراماً پیشنهاد می گردد:

۱ - قانون حفظ میراث های فرهنگی در سراسر قریه ها و ولسوالی های ولایات تکثیر شده و از طریق امامان مساجد، مکاتب و شوراهای قومی در رابطه به اهمیت حفظ میراث های فرهنگی برنامه های آگاهی عامه دایر گردد.

۲- در رابطه به کاوش، ترمیم و حفظ ساحات باستانی و بناهای تاریخی و ایجاد موزیم های ولایت سرپل بودجه مشخص در نظر گرفته شود.

۳ - از چهار جانب راه عام و سرک عمومی به حیث آخرین نقطه حریم ساحه باستانی قلعه قهقه مشخص گردید؛ در مجموع ساحه مربوط به وزارت اطلاعات و فرهنگ بوده هر گونه ساختمان دولتی یا شخصی که در بالای ساحه ساخته شده است باید هرچی عاجل تخریب گردد.

- ۴ - در صورتی که حریم ساحه به ملکیت شخص برخورد کند و ثابت گردد که شخص سند ملکیت قانونی در دست دارد، مطابق قانون زمین و ملکیت شان استملاک گردد.
- ۵ - در همه جوانب (شمال، جنوب، شرق و غرب) با ختم آخرین قسمت ساحه باستانی قلعه قاموق به اندازه ۲۰ متر حریم در نظر گرفته شود؛ باید مسئولین ولایت سرپل از مردم اسناد ملکیت بخواهند در صورت موجودیت اسناد ملکیت‌های شان استملاک گردد؛ در صورت عدم موجودیت اسناد قانونی باید منازل شان تخریب و حریم ساحه آزاد گردد.
- ۶ - در همه جوانب (شمال، جنوب، شرق و غرب) تپه امام جعفر صادق با ختم آخرین قسمت ساحه باستانی به اندازه ۲۰ متر حریم در نظر گرفته شود.
- ۷ - از هر گونه ساخت و ساز در داخل و حریم ساحات باستانی و تاریخی جلوگیری به عمل آید.
- ۸ - آن عده ساختمان‌های جدیدی که در بالا و حریم ساحات باستانی (قلعه قهقهه، قلعه قاموق و تپه امام جعفر صادق "ع") اعمار گردیده اند باید تخریب گردند.
- ۹ - هیأت مسلکی متشکل از کارمندان فنی ریاست‌های باستان‌شناسی و حفظ و ترمیم آبدیه‌های تاریخی جهت سروی عمومی و سیستماتیک، تشخیص و تعیین حریم ساحات باستانی و تاریخی به ولایت سرپل اعزام گردد.
- ۱۰ - از اینکه گردشگران داخلی و خارجی از دره انگشت شاه دیدن می‌کنند، پیشنهاد می‌گردد تا ریاست اطلاعات و فرهنگ در تفاهم با ریاست زراعت و مالداري برای مراجعین تکت وضع نمایند، تا از طریق عاید آن برعلاوه حفظ و مراقبت دره، سهولت‌های گردشگری نیز ایجاد گردد.

منابع

۱. اداره ملی احصائیه و معلومات. ۱۴۰۲.
۲. برهان، محمد حسین بن خلف تبریزی. برهان قاطع. جلد دوم، تهران: نشر ابن سینا، (---).
۳. تازه، سمیع الله. کندنکاری نورستان و بار معنایی آن. کابل: نشر نوری. ۱۳۹۷ هـ ش.
۴. حبیبی، عبدالحی. تاریخ مختصر افغانستان. کابل: مطبعه دولتی. ۱۳۴۶ هـ ش.

۵. عارض، غلام جیلانی. جغرافیای ولایات افغانستان. پشاور: نشر اداره کتابخانه‌های سیاراریک. ۱۳۷۹ ه.ش.
۶. فیریه. **تورکستان**. مترجم: سید مسعود حیدری، انتشارات فریغونیان، (---)، ۱۳۹۲.
۷. گزارش سروی و تعیین حریم ساحات باستانی و تاریخی ولایت سرپل، آرشیف انستیتوت باستان شناسی، وزارت اطلاعات و فرهنگ، ۱۴۰۳.
۸. گزارش سروی و تعیین حریم ساحات باستانی و تاریخی ولایت سرپل، آرشیف انستیتوت باستان شناسی، وزارت اطلاعات و فرهنگ، ۱۴۰۴.
۹. نویسنده نامشخص. (ولایت سرپل)، برگرفته شده از سایت (<https://www.wikipedia.com>)، تاریخ مراجعه: ۱۴۰۴/۱۱/۱۰.
10. Al-kashgary, Mahmud. Divanu Lugatit. Ankara: Turk Dil kurumu. 1941.

سید حسین برهانی*

ریشه‌شناسی و مفهوم «Yavugua- یثووکوا» عنوان

کجولا کد فیزس

the Concept and Etymology of “Yavuguasa” Title of Kujula Kadphises

By: Sayed Hussian Burhani

Abstract

In Kushan studies, one of the most controversial issues concerns the title “Yavugua” attributed to the Kushan ruler Kujula Kadphises, a subject on which scholars have long presented divergent interpretations. This study undertakes a fundamental re-examination of the etymology of this title, which appears in the Kharoshthi inscriptions on the coins of Kujula Kadphises in the form

*- عضو مسلکی انستیتوت باستان شناسی، وزارت اطلاعات و فرهنگ

“Yavuguasa” and has frequently been equated by researchers with the title Yabgu. Drawing upon numismatic evidence and linguistic sources, and employing the comparative method, this research proposes a new hypothesis regarding the origin, semantic foundation, and historical continuity of this title within the Bactrian cultural sphere.

The proposed Turkic meanings of the term (such as “traveler” or “wanderer”) lack conceptual coherence with the status and function of a sovereign ruler. By focusing on the earliest use of this epithet by the first Kushan ruler, Kujula Kadphises, on coins dating to the first century CE, and by analyzing its semantic compatibility with the ideological and political framework of the Kushan state, the study argues that “Yavugua” was employed in the sense of “savior” and is rooted in Aryan language, ideology, and belief systems. An examination of the continuous use of this title in various forms across the cultural geography of Bactria from the first to the eighth century CE, together with an analysis of its morphological structure and semantic development, provides evidence for the authenticity of its Aryan origin.

Adopting an interdisciplinary approach and utilizing a historical-analytical research method, this article seeks to substantiate and clarify this hypothesis.

Keywords: Kujula Kadphises, Yavugua, Yabgu, Kushan, Bactria, Saoshyant, Savior

چکیده

در جهان کوشان شناسی یکی از بحث بر انگیز ترین مسایل «یئوگوا» عنوان شاه کوشانی کجولا کدفیزس بوده و همواره دانشمندان در این مورد دیدگاه های مختلفی را ارائه نموده اند. این پژوهش به بازنگری بنیادین در ریشه شناسی این عنوان که در متن خروشتی سکه های کجولا کدفیزس به شکل: «یئوگواسا (Yavuguasa)»، آمده و محققان آنرا معادل «یابگو Yabgu» نیز به کار برده اند، پرداخته و با استناد به شواهد سکه شناسی و سرچشمه های زبان شناسی با استفاده از روش تطبیقی، فرضیه جدیدی مبنی بر ریشه و خاستگاه این عنوان و دوام آن در بستر تاریخی باختر ارائه می دهد. این مقاله با رویکردی میان رشته ای و با روش تحقیق تاریخی تحلیلی، به تبیین این فرضیه می پردازد. مفهوم ترکی

داشتن این واژه به معنای «مسافر» یا «رونده» فاقد انسجام مفهومی با جایگاه یک حاکم است. با تمرکز بر استفاده نخستین شاه کوشانی، کجولا کدفیزس، از این لقب در سکه های سده نخست میلادی و همچنین تحلیل سازگاری معنایی آن با دستگاه فکری و سیاسی دولت کوشانی، استدلال میشود که «یئوگوا» به مفهوم «منجی یا نجات بخش» به کار رفته و ریشه در زبان، ایدیولوژی و باور های آریایی دارد. بررسی زنجیره مستمر استفاده از این عنوان به گونه های مختلف در جغرافیای فرهنگی باختر از سده اول تا هشتم میلادی و تحلیل ساختار صرفی و مفهوم یابی آن، گواهی بر اصالت ریشه آریایی این عنوان دارد.

مقدمه

عنوان «یئوگوا یا یئوگاسا» از عنوان های مهم سیاسی در تاریخ کهن آسیای میانه به شمار میرود. بنابر اسناد تاریخی این عنوان هم زمان با برخاستن و روی کار آمدن کوشانی ها به ویژه نخستین شاه مقتدر این سلسله کجولا کدفیزس به حیث عنوان حکومتی پدید آمده است. دیدگاه های متفاوتی در مورد اصالت و ریشه ای این عنوان از جانب پژوهشگران ارائه شده است که دانشمندان به نوبه خویش آن را دارای ریشه ای چینی، ترکی و آریایی دانسته اند. طرفداران دیدگاه ریشه ای چینی متکی به شی هو (xihu) که به عنوان رؤسای قبایل یوچی در سالنامه های چینی یاد شده بوده، کسانی که آنرا ترکی دانسته اند عمدتاً متکی به کتیبه های اورخون (سده هشتم میلادی) اند که در آن عنوان «YaβYu» برای شاهزادگان ترک به کار رفته و جانب داران دیدگاه آریایی در کنار مقایسه با واژگان مشابه در فارسی باستان و سانسکریت، بیشتر به بستر تاریخی و فرهنگ این سلاله در دوام شاهنشاهی آنها نیز توجه داشته اند. با این حال، پدید آمدن این عنوان بر روی سکه های کجولا کدفیزس، بنیانگذار امپراتوری کوشانی (سده اول میلادی)، پرسش های بنیادینی درباره خاستگاه واقعی آن ایجاد کرده است. این مقاله با پذیرش این چالش، فرضیه ریشه آریایی عنوان «یئوگوا» را که معادل آن «یگگو» می باشد، مورد بررسی قرار داده و با تحلیل اجزای واژه و زمینه تاریخی فرهنگی استفاده از آن توسط کوشانی ها استدلال های نوینی را در این زمینه ارائه می نماید. پژوهش و تحقیق عناوین یاد شده بر روی سکه ها و بررسی اسناد باختری، زمینه را برای بازنگری این فرضیه فراهم آورده و احتمال قوی آریایی بودن خاستگاه این عنوان و انتقال آن به زبان ترکی را مطرح می سازد.

سؤالات تحقیق

عنوان «یئوگاسا» با «یگو» چه پیوندی داشته می‌تواند؟

آیا میتوان اجزای تشکیل دهنده این عنوان را در زبان‌های آریایی ریشه‌یابی کرد؟

آیا مفهوم این عنوان در بستر سیاسی و فرهنگی کوشانی‌ها با فرضیه ریشه آریایی

همخوانی دارد؟

طرح مسأله

عنوان‌های شاهی در امپراتوری کوشانی بازتابی از پیچیدگی فرهنگی این شاهنشاهی در تقاطع فرهنگ‌های، هلنی، هندی، باختری و گندهاری هستند. در میان این عناوین، «یئوگاسا» (Yavugasa) جایگاه ویژه‌ای دارد. زیرا، به نظر می‌رسد بار معنایی عمیق‌تری نسبت به عناوین متعارف سلطنتی داشته باشد. تعیین ریشه و معنای دقیق این لقب، نه تنها یک مسئله زبان‌شناسی، بلکه پنجره‌ای به درک ایدئولوژی حکومتداری و خود انگاره مذهبی-سیاسی شاهان کوشانی، به ویژه کجولاکدفیزس، می‌گشاید. این تحقیق با تمرکز بر خود واژه و بافت بی واسطه کاربرد آن، در پی حل این معما است.

روش تحقیق

این تحقیق از نوع تحقیق کیفی بوده و با استفاده از روش تاریخی-تطبیقی انجام شده است. اطلاعات تحقیق از طریق مطالعه منابع کتابخانه‌ای، اسناد تاریخی، متون باختری منتشر شده و سکه‌های دوره کوشانی گردآوری شده‌اند. در تحلیل اطلاعات از رویکرد میان رشته‌ای بهره گرفته شده و شواهد تاریخی، زبان‌شناسی و سکه‌شناسی به صورت تلفیقی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. همچنین ساختار واژه یئوگووا «یگو-یغو» با استفاده از روش زبان‌شناسی تطبیقی در زبان‌های اوستایی، هندو-آریایی و پراکرت تحلیل و با نمونه‌های مشابه مقایسه شده است تا خاستگاه و معنایی آن بر پایه شواهد موجود تبیین گردد.

پیشینه تحقیق

در میان محققان حوزه‌ای کوشان‌شناسی واژه «یئوگو» عنوان نخستین شاه بزرگ این سلسله (کجولاکدفیزس) بسیار بحث بر انگیز بوده است. بدون شک دیدگاه‌های ارائه شده در باره ریشه‌ای زبانی عنوان «یئوگو» باعث ارائه پس‌منظر تاریخی این عنوان و حتی

کوشانی‌ها در جناح‌های متفاوت تاریخی و فرهنگی شده است. اگرچه از آغاز ظهور کوشانی‌ها بگونه سلسله وار گرایش آنها به فرهنگ و تمدن آریایی و توسعه آن بطور منظم دیده می‌شود، اما بیان ریشه‌ای ترکی و چینی این عنوان از جانب برخی از محققان، پژوهشگران را در شناسایی زمینه تاریخی این سلسله دچار سوء تفاهم کرده است. اطلاعات موجود نشان می‌دهد که تا کنون اجماع قطعی در مورد ریشه این عنوان وجود ندارد. با این حال در اینجا دیدگاه‌های موجود در این باره را ارائه می‌نماییم که بصورت کل شامل سه دسته اند:

دسته نخست: مطالعات اولیه بر اساس یادداشت‌های سالنامه‌های چینی از یوئه‌چی‌ها است، که بر اساس آن ییگو (yabgu) معادل عنوان چینی شی‌هو (xihou) دانسته می‌شود.

دسته دوم: پژوهش‌های انجام شده بر مبنای اسناد سکه‌شناسی کوشانی و بازتاب این عنوان در سکه‌های کجولاکدیزس و تقدم تاریخی آن در حوزه باختر و گندهارا است، که باعث ارائه ریشه‌ای آریایی به آن شده است.

دسته سوم: تحلیل نام ییگو بر مبنای کتیبه‌های اورخون (سده هشتم میلادی) و با تأکید به کاربرد تاریخی آن در دولت‌های ترک می‌باشد.

عمده‌ترین چالش در پژوهش‌های پیشین که طرفدار دیدگاه چینی و ترکی این عنوان اند، عدم توجه به تقدم تاریخی شواهد آریایی و تمرکز یک‌جانبه بر منابع ترکی متأخر و معادل انگاری آن با شی‌هوی یاد شده در سالنامه‌های چینی است. همان‌گونه که بیان شد خاستگاه واژه «یئوگوا» که معادل آن «ییگو» یا ییغو می‌باشد در میان پژوهشگران این حوزه مورد مناقشه بوده است که در اینجا برخی از این دیدگاه‌ها را ذکر می‌نماییم:

بیچورین از جمله نخستین کسانی است که در میانه سده نوزدهم میلادی، با گردآوری و ترجمه گسترده متون تاریخی چین باستان، اطلاعات دست اول را در باره اقوام آسیای مرکزی مانند هون‌ها، یوئه‌چی‌ها و ترک‌ها در اختیار محققان روسی و اروپایی قرار داد. نقش محوری او، در معرفی واژه چینی شی‌هو (xi-hou) به عنوان معادل عنوانی حکومتی بود که بعدها در کانون بحث‌های علمی معادل «ییگو» قرار گرفت. (Bichurin, 1851, pp. 151-152)

هلموت هومباخ استدلال می‌نماید که این واژه در واقع ریشه‌ای چینی دارد و هجای hou عنوان چینی است که اغلب «مرزبان» ترجمه می‌شود. نیکولاس سیمز-ویلیمز از جمله کسانی است که به بررسی این عنوان پرداخته و به ریشه چینی داشتن آن متمایل می‌باشد (Sims-Williams & de la Vaissière, 2024, p. 2).

ای. و. رتالادزه و ت. نفس‌اف آنرا با ریشه ترکی و ترانسکرپت چینی می‌دانند. جو کریب نیز به ریشه‌ای چینی آن از واژه شی‌هو (xihou) تاکید می‌نماید. هری فالک نیز از نظر ریشه‌شناسی با جوی کریب هم‌نظر است. (Cribb, 2018, pp. 12-17)

محمود کاشغری آنرا ترکی دانسته و مفهوم آنرا «نایب السلطنه» یا حاکم رتبه دوم پس از «خاقان» دانسته استدلال می‌نماید که در ساختار سیاسی ترکان «اوغوز بیغو» به کار می‌رفته است. استناد این دیدگاه بیشتر به کتیبه‌های اورخون (قرن هشت میلادی) و منابع دوره اسلامی است. (Fry, 1954, pp. 107-108)

به باور ر. فون اشتراک‌لبرگ این عنوان از دوران پیشا ترک از طریق تماس فرهنگی با حکومت‌های کوشانی‌ها یا هیتالی‌ها به ترکان رسیده است. او شباهت آوایی «یئوگا» در سکه‌های کجولاکدفیزس را با این عنوان اساس قرار می‌دهد. ریچارد فرای، اچ. بایلی و جی. اس. کلیاشتورنی «بیگو» را از ریشه آریایی شرقی (سکایی-ختنی) دانسته معتقد اند که بعدها توسط ترک‌ها وام گرفته شده است. هارولد دبلیو. بیلی دو ریشه‌شناسی آریایی متفاوت پیشنهاد کرده است (yam-uka- «رهبر»، و yāvuka- «رهبر دسته»). برخی از دانشمندان خاستگاه این عنوان را «تخاری» دانسته‌اند. (Sims-Williams & de la Vaissière, 2024, pp. 1-2).

با این حال این تحقیق در پی آن است تا در باره خاستگاه و مفهوم این عنوان تاریخی دیدگاه جدیدی را ارائه نماید.

الگوی نجات بخش یا منجی در دولت کوشانی

مطالعه‌ای سکه‌های ضرب شده از جانب کجولاکدفیزس نشان می‌دهد که این شاه کوشانی نظر به جغرافیا و سرزمین‌های تحت تسلط خویش و فرهنگ‌های جوامع گوناگون به زبان، فرهنگ و آئین جمعیت تحت سیطره اش احترام گذاشته و مطابق به زبان و فرهنگ

محل در سکه‌هایش عناوین و القاب را می‌نوشت، این عناوین و القاب به زبان‌های یونانی، هندی، گنداری و آریایی نگاشته شده‌اند.

در سکه‌های تقلیدی که از کجولاکدفیزس به جا مانده، برای نخستین بار عنوان «منجی» دیده می‌شود. این عنوان به خط یونانی چنین «ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΤΗΡΟΣ ΣΥ ΕΡΜΑΙΟΥ» درج شده است. شاید سوال خلق شود که هرمایوس نیز این عنوان را داشت و این دوام سنت سکه ضرب زنی هرمایوس است. اما به وضوح اسناد تاریخی بخصوص سکه‌ها نشان می‌دهد که این عنوان در دوره کوشانی نیز ادامه می‌یابد. اگرچه این سکه را از جمله سکه‌های متأخر کجولاکدفیزس می‌دانند، اما به نظر می‌آید این از نوع نخست سکه‌های این شاه کوشانی باشد، نه آخری؛ چونکه بعید به نظر می‌آید تا پایان دوره حکمرانی اش ضرب سکه‌های تقلیدی دوام یافته باشد. می‌توان این نوع سکه‌های او را بعد از پیروزی اش به هرمایوس و تسلط او بر جنوب هندوکش در نظر گرفت. این مسأله را تحلیل لایه‌های باستانی روشنتر خواهد نمود. در این سکه شاه خود را به خط و زبان یونانی «شاه نجات بخش» دانسته و جهت مشروعیت بخشی نام «هرمایوس» را نیز آورده است. در پشت سکه نام و عنوان او که محور بحث این مقاله می‌باشد، به خط خروشتی و زبان گنداری چنین آمده است:

«kujula Kasasa kusana yavugasa dharamathidasa»

کجولاکاساسا کوشانا یئوگاسا استوار در قانون/ دین (همان اثر، ۳۸۵) (۳۸۹) ۳۹۰،

(۳۹۱)

به نظر می‌رسد کجولاکدفیزس با آغاز حکمروایی اش خود را شاهنشاه دانسته نام، القاب و عنوان‌هایش را نخست به یونانی و سپس بگونه تدریجی به گنداری-پراکريت، هندی و آریایی نگاشته باشد. در پشت سکه‌های معرفی شده‌ای این شاه که توسط جوکریب تحقیق شده است: به زبان هندی و خط خروشتی چنین آمده است «maharajasa rajatirajasa tratarasa osanasa» یعنی: «شاهنشاه کوشان نجات بخش» همچنان در این نوع سکه‌ها نام کجولاکدفیزس خوانده شده و از جانب متخصصان به کجولاکدفیزس متعلق دانسته شده است (جوی کریب و بریسی، ۲۰۲۵: ۳۸۱)

پس از کجولا کدفیزس فرزندش ویماتکتو خود را «BAΣIΛEYΣ BAΣIΛEYΩN ΣΩTHP maharajasa rajatirajasa mahatasa tratasa {vema MEΓAΣ} و به خروشتی «تراتاراسا» {asa} یعنی ویما شاه، شاهنشاه نجات بخش بزرگ، خواند. (همان اثر، ۴۲۶)

پس از او فرزندش ویما کدفیزس خود را سوتر میگاس و تراتیرسا خواند: «BAΣIΛEYΣ BAΣIΛEΩN ΣΩTHP MEΓAΣ OOHMO KATHPIΣHΣ» یعنی شاهنشاه ویماکدفیزیس نجات بخش بزرگ. همچنان به زبان هندی و به خط خروشتی چنین نوشته است: «maharajasa rajatirajasa sarvaloga isvarasa v ima kathpisasa» (همان اثر، ۴۳۶) tratarata.

همچنان کنشکا نیز در آغاز کتیبه رباطک خود را نجات بخش بزرگ خوانده است. این تسلسل از کجولا کدفیزس تا کنشکا واضح نشان می دهد که این عنوان بحیث یک الگوی سیاسی از ابتدا تا پایان وجود داشته و بر مبنای آن شاهان خود را وارث اصلی تاج و تخت و دولت می دانستند.

سیر تاریخی عنوان «یئوگاسا» تا «یئوگوا»

بنابر شواهد سکه شناسی «yavuga» بحیث عنوان شاهی، نخستین بار در سکه های شاه کوشانی کجولا کدفیزس به خط خروشتی به شکل های: یئوگاسا (yavugasa)، یئوگاسیا (yavugasaya)، یئوآسا (yauasa) و یئوسا (yauasa) در سده نخست میلادی در حوزه گندهارا نوشته شده و به شکل یئوگا (yavuga) نیز خوانده شده است، که یئوآسا (yauasa) و یئوسا (yauasa) را گونه ای از نوشت یئوگاسا (yavugasa)، با افتیدن (g) از نوشتن در قالب سکه ها می دانند (joe cribe, 2018, p. 12).

روند تاریخی ییگو

پس از کجولا کدفیزس در متون سده سوم تا پایان سده ششم (۲۰۰-۶۰۰م) در متون باختری این عنوان به شکل های ییگو (yabgu) در ادبیات سیاسی جریان پیدا کرده و سپس این عنوان بر روی کتیبه های اورخون سده هشتم (۷۳۴م) نخستین کتیبه ترکی باستان به شکل (yabghu) پدیدار می شود. بنابر همین سیر تحول از جانب محققان یئوگاسای یاد شده در سکه های کجولا کدفیزس با ییگوی یاد شده در متون باختری تا کتیبه ای اورخون یکی دانسته شده و معادل هم به کار می رود.

اگرچه این عنوان پس از کجولا کدفیزس ترک شده دانسته می شود، اما دیده می شود، که آن به شکل دیگر ادامه پیدا می کند و ویما تکتو این عنوان ره به یونانی سوتر میگاس و هندی تراتیراسا ادامه داده و همین گونه دوام می یابد (Magnani, 2024, p. 160)

ویما تکتو عنوان پدر خود را به یونانی “ΒΑΣΙΛΕΥΩΝ ΣΩΤΗΡ ΜΕΓΑΣ” و به هندی به شکل “maharajasa rajatirajasa mahatasa tratarasa[vema asa]” یعنی شاه ویما، شاهنشاه بزرگی، منجی ادامه می دهد. سپس فرزند ویما تکتو، ویما کدفیزس عنوان را به یونانی به شکل:

“ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΣΩΤΗΡ ΜΕΓΑΣ ΟΟΗΜΟ ΚΑΔΦΙΣΗ Σ”

“maharajasa rajatirajasa sarvaloga isvarasa mahisvarasa v imakathpisasa tratarasa”

یعنی پادشاه، شاهنشاه، ارباب جهان، فرمانروای بزرگ، ویما کدفیز، ناجی. (همان اثر،

(۴۳۹)

اسناد تاریخی نخست به طور قطعی ثابت میکند که این عنوان دست کم هفت قرن پیش از کتیبه های اورخون (قدیمیترین شواهد ترکی) و اسناد متأخر دو الی سه سده قبل از آن در میان سلسله ای با فرهنگ و زبان آریایی رواج داشته است. این تقدم تاریخی، سنگ بنای محکم استدلال برای ریشه آریایی این عنوان است. در این تحقیق شکل اولیه ای این عنوان بنابر اسناد و مدارک مستند تاریخی و سکه شناسی مورد مطالعه قرار می گیرد. اگرچه از ابتدا تا کنون بنابر متون چینی مفهوم عنوان «یئوگوا» مبین جایگاه کجولا کدفیزس به عنوان یک رئیس قبیله یا فرماندار در درون کنفدراسیون یوئری، پیش از آنکه عنوان «شاهنشاه» را برای خود برگزیند، دانسته می شود. اما بررسی و ریشه شناسی عنوان «یئوگوا» عنوان این شاه بزرگ را از ابتدا به عنوان شاهنشاه تثبیت می نماید.

تحلیل ساختار «yavugasa»

بنابر ساختار عنوان کجولا کدفیزس به شکل «yavugasa» نیاز دیده می شود ترکیب ساختار این عنوان در قالب زبان های هندو آریایی بررسی و تحلیل شود. بناءً این عنوان را با ترکیب «ya+vuga+sa» در نظر گرفته اجزای آنرا بر مبنای شواهد زبان شناسی تاریخی بررسی و تحلیل می نماییم.

شواهد دستوری تاریخی زبان های هندو-اروپایی نشان می دهد که ya یکی از کهن ترین ضمائر موصولی این خانواده است. بورو به صراحت ya را ضمیر موصولی بنیادین می داند که همتای مستقیم در اوستایی (ya)، یونانی (hos) و فریگیایی (ios) دارد و دارای دستگاه تصریفی کامل است. اهمیت این ضمیر نه تنها در نقش نحوی آن، بلکه در مشتقات متعدد است که در سانسکریت و اوستایی (ya) و در باختری بصورت (ia) ظاهر می شوند. این تحول نشان دهنده روند خنثی شدن و انجماد ضمیر موصولی و تبدیل آن به عنصر واژه ساز است (Borrow; 1973, p. 274).

در زبان های هندو-آریایی به ویژه باختری و پراکریت پیشوند ya و ia معمولاً کارکرد موصولی یا وصفی داشته است. گاهی در اسامی منجمد شده و به عنوان پیشوند اسم ساز خنثی ظاهر می شوند.

یه (ya) معمولاً کسی را که عمل می کند یا آنکی ویژگی خاصی داشته است را نشان می دهد. بر این اساس، ترکیب یه (ya) با عناصر اسمی ارباب الانواع چون بوگا (bōgo) که بصورت های بگ (bag)، بوگا (bwgo)، ثبت شده است. بنابر این، شکل (iabōgo- iabgu) در باختری و یوگا (yavuga) و یوگاسا (yavugasa) می بایست با ابدال (b) به (v) در چارچوب زبان گنداری- پراکریت و الگوهای زبان های هندو-آریایی در نظر گرفته می شد، نه به عنوان وام واژه یا عنوان قبیله ای. چنین ساختار و مفهومی ناشی از آن «منجی و کسی که نجات بخش است» را معرفی می نماید، که با الگوی نجات بخشی شاهان کوشانی، از کجولاکدفیزس تا کنشکا، همخوانی کامل دارد. این ساختار در زبان پراکریت معمول بوده است. در نوشته ای خروشتی که از کشمیر یافت گردیده، وابسته به این ساختار می باشد، «ya» به عنوان موصولی چنین آمده است: «Ya devadharma» (Falk, 2004, p. 144) که مصداق عینی این عنوان می باشد.

مطابق به این ساختار و الگوی سیاسی و مذهبی کوشانی ها؛ از ابتدا عنوان کجولاکدفیزس در سکه ها که به شکل (yavugasa) آمده، بگونه ای (ya-bugasa) بازخوانی شده و مفهوم منجی و نجات بخش را افاده می نماید. در این ترکیب عنوان «yavugasa» می تواند مفهوم «منجی» و «کسی که نجات میدهد» را ایفا نماید. این چنین ساختاری بر مبنای چارچوب زبان های هندو-آریایی مفهوم ناگسستنی را مطابق به الگوی سیاسی و

ایدیولوژی کوشانی‌ها ارائه می‌نماید. چونکه در ساختار ایدیولوژی کوشانی‌ها الگوی نجات بخشی ملت از ارکان عمده تشکیل دولت کوشانی بوده است. طوریکه معلوم است پس از کجولاکدفیزس فرزندش ویماتکتو نیز این عنوان را بصورت برجسته تحت نام سوترمیگاس ادامه داد، سپس ویماکدفیزس در سکه‌هایش خود را نجات بخش و کنشکا در کتیبه رباطک خود را منجی بزرگ (βωγο στοργο) خواند. (Sims-Williams & cribb, 1996, pp. 75-142)

معرفی روی سکه

توجه به نوشته‌ای روی سکه‌ها محقق را به یکی از دقت بر انگیز ترین مسایل روبرو می‌نماید. بررسی نوشته‌های سکه‌ها از جمله مطالعه‌ای متن کامل خروشتی و مقایسه آن با متن نوشته شده در روی سکه به خط یونانی ما را در راستای رسیدن به هدف و مقصد عنوان «یئوگاسا» نزدیک تر می‌کند. در روی نوع (Ac4) سکه‌های کجولاکدفیزس به خط یونانی چنین نوشته شده است:

«XOPANOY ZAOOY KOZOΛA KΑΔΦΕΣ» یعنی «خورانای زائوی کجولاکدفیز»

و در پشت سکه به خط خروشتی چنین نوشته خوانده شده است:

“Kuanasa yauasa kuyula kaphasa scadharmathitasa”

یعنی شاه کوشان کجولاکدفیز استوار به ده‌ارما.

در نوع سکه‌های رومی چنین نگاشته شده است: “Kusana Yavugasa Kuyula

”kaphasa” (cribb and Bracy, 2025, p. 153)

به نظر می‌رسد بررسی و مقایسه‌ای متن روی و چپ سکه‌ای ارائه شده، در زمینه‌ای تبیین مفهوم درست عنوان شاه کوشانی کجولاکدفیزس بتواند ما را به پاسخ قناعت بخش نایل آرد. در اینجا ابتدا متنی را که به خط یونانی نوشته شده، به بررسی می‌گیریم: طوریکه ارائه شد در روی سکه کجولاکدفیزس چنین معرفی شده است: «XOPANΞY ZAOOY KOZOΛA KΑΔΦΕΣ» یعنی «خورنای زائووی کجولاکدفیز». این متن از جانب سکه شناسان و محققان غربی از جمله جوکریم و بریسی که سهم بزرگی را در راستای تحقیقات سکه شناسی شرق به ویژه دوره کوشانی ایفا نموده اند، معادل (KOPPANNOY HIAOY) دانسته شده است. این محققان خورنوی (XOPANΞY) را مترادف با کوشان و زئووی (ZAOOY) را هی‌های (HIAOY) نخستین شاه کوشانی که واژه کوشان در سکه‌های او

آمده است و از جانب محققان مذکور با کجولاکدفیز یکی دانسته می‌شود، خوانده اند (cribb and Bracy, 2025, pp. 139-140). به باورنگارنده محققان مذکور در خوانش و تعبیر این نوشته دچار سهو شده‌اند. چونکه بدون در نظر گیری تغییرات آوایی، خوانش این متن نیز مفهوم روشنی را مطابق به الگوی سیاسی کوشانی‌ها ارائه می‌نماید.

تصویر ۱: نمای روی و پشت سکه کجولاکدفیز
(ANS 1973.56.220) American Numismatic Society

بررسی خورنای «XOPANΞY» و زائوی «ZAOOY»

در متن روی سکه‌های کجولاکدفیز واژه‌ای «خورنای» (XOPANΞY) و زائوی (ZAOOY) بگونه روشن قابل خوانش‌اند و هیچ نیازی به شبیه‌نگاری آنها دیده نمی‌شود. چونکه با نگارش رایج در سکه‌های کوشانی به ویژه کجولاکدفیز مطابق به بستر ضرب آنها، این واژگان در زبان‌های آریایی و باختری اساس و ریشه داشته و مفاهیم آنها را در متون این حوزه زبانی می‌توان جستجو نمود، نه در برهم سازی آنها با نام‌ها و عنوان‌های معرفی شده. به باور من ریشه و مفهوم «XOPANΞY» و «ZAOOY» را باید در متون فارسی به ویژه اوستا جستجو کرد (cribb and Bracy, 2025, pp. 139-140). پس از سکه‌های کجولاکدفیز در کتیبه‌های بجا مانده از کنشکا به ویژه کتیبه رباطک این واژه در ترکیب اصطلاحات سیاسی، به مفهوم نیرو و قدرت شاهی نیز بازتاب یافته است. در بند نخست کتیبه رباطک کنشکا خود را (χαζαοαργο) خوانده که محققان آنرا به مفهوم فرمانروای مطلق دانسته و در بند ششم کتیبه مذکور (ζαορανο) نیز آمده است که نیرو و قدرت معنی

شده است (جعفری دهقی: ۱۳۸۸، ۲-۳). در اینجا به صراحت در متن کتیبه رباطک واژه «zao» از تداوم «zao+oy» ای سکه های کجولاکدفیزس حکایت دارد.

به نظر میرسد کجولاکدفیزس برمبنای یک ایدیولوژی سنجیده شده این عنوان ها و القاب را برگزیده و بازماندگانش ادامه داده اند. چونکه موجودیت «خورنای» در سکه های کجولاکدفیزس با «زائوی» را نمی توان ساده انگاشت. این بازتاب عینی از خورنه ای زردشتی است که مطابق به یشت ها آئیرینم خورنه (airyanem x varenō) یعنی فرّ آریایی نامیده می شود (پورداد، ۱۳۵۲، ص. ۶۰۴). این خود مبین آن است که کجولاکدفیزس خود را دارای فره ارباب الانواعی و بهره مند از «خورنو» می دانسته است. بهره مندی و برخورداری او از «خورنه» به عنوان مشروعیت مذهبی او عمل می نمود و او را دارای «فره ارباب الانواعی» نشان می داد و بر مشروعیت سیاسی و مذهبی او به عنوان شاه مشروع با بهره مندی از (خورنو- فره ارباب الانواعی) تأکید و دلالت می نمود.

واژه «زائوی- ZAOOY» که به دنبال «خورنو» در متن سکه آمده است نیز مطابق به متن اوستا در زبانهای آریایی قابل بررسی می باشد. اگرچه این واژه از جانب محققان یونانی دانسته شده و قسمی که بیان گردید از جانب سکه شناسان با (HIOYU) یا هریوس نخستین کسی که نام کوشان در سکه های او خوانده شده، معادل دانسته می شود. (cribb and Bracy; 2025, pp. 139-140).

اما قرار گیری آن در ادامه متن نوشته شده بر روی سکه ای که در آن «خورنو» موجود است به خاستگاه آریایی داشتن آن دلالت می نماید.

بگونه ای یادآوری نمودیم، در کتیبه رباطک واژه «Ṛao» در ترکیب واژگان سیاسی آمده و دوام الگوی سیاسی باختری در دولت کوشانی را نشان میدهد. همچنان از نظر مفهوم میان این مفاهیم و متون اوستایی پیوند عمیقی قابل مشاهده و درک می باشد. از آنجاکه در زبانهای قدیمی نظر به گفتار هر منطقه نوشته ها نیز متفاوت نگاشته می شدند، این احتمال که «زائوی- ZAOOY» شکل نوشتاری زبان باختری از «سئوی» از «سئوشیانت» باشد، نیز است. سوشیانت واژه اوستایی بوده و از جمله مهمترین اصطلاحات آئین زردشتی است. سئوشیانت «Sausiiant» از نظر اشتقاق صفت فاعلی آینده از ریشه فعلی سائو (sao) صورت قوی (su) به معنی بزرگ شدن، کامیاب شدن، قوی شدن با نشانه ستاک آینده شی آ

«siia» و پسوند سازنده صفت فاعلی گذرا- نت (nt) صورت دیگری از -انت- (ant) است (باغبیدی، ۱۳۷۷: ۱۰۵-۱۰۶). «ژئوی- ZAOOY» از نظر آوایی و مفهومی نیز با واژه سوشیانت همخوانی نزدیک دارد، چونکه ابدال «z» به «s» در زبان‌های قدیم به ویژه گویش باختریک امر معمول بوده است، استفاده «ز» بجای «س» چندان از واقعیت بدور نمی باشد. همچنان در اوستا zaotar به عنوان اسم آمده است که از ریشه‌ای zao به معنی برانگیزنده و قدرت مذهبی مشروع آمده است که آنرا جنبه مذهبی می بخشد (پورداد، ۱۳۹۴، ص. ۱۹). این عناوین با بازتاب شاهان کوشانی در نزد مذبح و محراب آتش در سکه‌ها هم خوانی نزدیک و پیوند عمیق دارد.

بررسی، بحث و تحلیل

بگونه‌ای که یاد آور شدیم کهن ترین شاهد ملموس استفاده از عنوان «یئوگاسا» به دوران کجولا کدفیزس، نخستین شاه کوشانی باز میگردد. او بر روی سکه های خود به روشنی عنوان "Yavugasa" (یئوگاسا) را به کار برده است. بررسی پس زمینه موضوع مورد بحث ممکن است سیر متفاوتی را برای ارائه‌ای یک دیدگاه نوین پدید آرد اما به نظر واقع بینانه و الزامی می نماید که اشاره به برخی از نکات آن صورت گیرد.

از آنجای که زبان گنداری یکی از زبان‌های مرکب از زبان های آریایی و هندی بود، به نظر می رسد متن نوشته شده به خط خروشتی و زبان پراکریت بوده و در پشت سکه‌ای کجولا کدفیزس به این شکل نگاشته شده است: "Kusanasa yavugasa kuyula kaphasa" dharmathitasa این می تواند یکی از نوشته های دوران باستان در ساختار زبان پراکریت با ترکیبی از واژگان آریایی و هندی باشد.

مطابق به ترکیب فوق در متن یاد شده دو عنوان وجود دارد که نخستین آن عنوان «یئوگاسا- Yavugasa» و دوم آن «دهارماتیداسا- dharmathitasa» می باشد. عنوان دوم به حیث استوار در قانون/آئین پذیرفته شده، اما عنوان نخست همواره مورد مناقشه بوده که در اینجا نیز به مفهوم یابی و ریشه شناسی آن پرداخته می شود.

با توجه به اینکه عنوان «یئوگاسا- Yavugasa» که با کجولا کدفیزس شروع شده و در عین حال این شاهنشاه خود را تیراتاراسا و ساتر به معنی منجی یا نجات بخش عنوان داده و سپس بازماندگان او نیز هریک ویماکتو، ویماکدفیزس و کنشکا همچنان این عنوان را ادامه

داده و خویش را نجات دهنده دانسته اند، می توان عنوان «یئوگو» را نیز مطابق به این الگوی سیاسی در نظر گرفت.

بنابر این می توان متن خروشتی «یئوگاسا- Yavugasa» را با ترکیبی از «یه- Ya» و «وگاسا- vugasa» در نظر گرفت. مطابق به ساختار زبان اوستایی و زبان های باختری «یه» ای ابتدای آن می تواند ضمیر موصولی و به مفهوم «کسی که، آنکه» و جزء دوم آن «وگا- vuga» با ابدال «b به v» «بئوگا+سا- bugasa» باشد. چون که صورت بازتاب یافته آن در متون متأخر باختری «یئوگو» و در کتیبه رباطک «βωΥο- Bogo» بوده، کنشکا در ابتدای این سنگ نوشته خود را (βωΥο) به معنی منجی یا نجات بخش دانسته است. در متون متأخر باختری این عنوان به شکل «یئوگو- yaβYu» به حیث عنوان شاهان حوزه باختر به ویژه شاهان یفتلی آمده است (sims wiliams, ---, pp. 126-127) که کاملاً با ساختار در نظر گرفته ای ما برای یئوگاسا هم خوانی می نماید.

در متون باختری تحقیق شده از جانب سیمزویلیمز به حیث عنوان شاهان یفتلی این عنوان به شکل: “IaβYo” (sims Williams, 2007, pp.122-126) همچنان در متون سغدی به شکل “βYω” در پیوند به یک نام که آنرا سیمزویلیمز نام ارباب الانواع می خواند، آمده است، که محقق مذکور آنرا گرفته شده از نام باختری می داند (sims Williams, 2010, pp. 171-72)

نتیجه

بر اساس اسناد ارائه شده و مباحث فوق نتیجه این تحقیق، حلقه مفقوده بین صورت واژگانی یئوگو و یئوگو را با توجه به مفهوم تاریخی آن بحیث «منجی و نجات بخش» تکمیل نموده و مفهوم ژرفی با ریشه در فرهنگ سیاسی آریانا و باختر را برای آن متصور می سازد. چونکه این عنوان ابتدا به خط و زبان یونانی در روی سکه های ضرب شده از جانب کجولاکدیزس و بلافاصله در پشت سکه های او به خط خروشتی و زبان پراکریت بازتاب می یابد. در میان سکه های این شاه مقتدر کوشانی یک تسلسل آشکار جایگزینی القاب از یونانی به باختری، هندی و پراکریت دیده می شود. پس از سکه های تقلیدی که به نام هرمایوس «BAΣIΛEΩΣ ΣTHPOΣ ΣY EPMAIOY» ضرب نموده است، سکه ای ضرب می نماید که در روی سکه به خط یونانی اما زبان آریایی به شکل «XOPANξY ZAOOY»

«KOZOΛA KADΦEΣ» و در پشت سکه عنوان خود را به خط خروشتی و زبان پراکريت مانند سکه قبل چنين می نویسد: «Kusanasa yavugasa kuyula kaphasa dharmathitasa» یعنی «کوشانی، منجی، کجولا کدفیزس استوار به دهارما» این خود نمونه آشکار بومی سازی القاب و عناوین توسط شاهنشاه می باشد که در کنار تغییر زبان، بازتاب تفکر بومی آریایی- محلی را نیز نشان می دهد. طوریکه بررسی شد در متن رو و پشت این سکه تطابق مفهومی نیز دیده می شود. اگرچه عنوان نجات بخش و بازتاب آن با اصطلاح یونانی «ΣΤΗΡΟΣ» ریشه در ادبیات و فرهنگ یونانی دارد، اما شواهد و اسناد تاریخی نشان می دهد که این عنوان در دوران کوشانی‌ها شکل بومی را بر مبنای تفکر شرقی به خود گرفته است. بر مبنای مطالعات انجام شده، در روی سکه شاهنشاه خود را «منجی و برخوردار از اقتدار ارباب الانواع» و در پشت سکه «منجی و استوار در دهارما» خوانده است که از نظر محتوای نزدیک به هم، اما از نظر زبان و ایدئولوژی قناعت بخش برای دو جناح هندوکش، پیروان آئین زردشتی و بودایی بوده است. این مفاهیم جایگاه کجولا کدفیزس را از ابتدا بحیث شاهنشاه و نجات بخش تثبیت نموده و مفهوم این عنوان را بحیث رئیس قبیله تضعیف می نماید. واقعا هم غیر قابل قبول است که یک شاه سکه ضرب زده خود را شاه و حتی شاهنشاه بداند و در عین حال عنوان خود را بحیث رئیس قبیله حفظ نماید، این نا ممکن است. همچنان بازماندگان کجولا کدفیزس، ویماتکتو و ویماکدفیزس نیز خود را سوترمیگاس و تیراتاراسا یعنی نجات بخش خوانده و کنشکا نیز در کتیبه رباطک خود را نجات بخش دانسته است که دوام یک ایدئولوژی سلالوی را نشان میدهد. بررسی‌های حاضر نشان میدهد که فرضیه ریشه آریایی عنوان «یگکو» از پشتوانه تاریخی و زبان شناسی قویتری نسبت به فرضیه رایج ترکی و چینی برخوردار است. تقدم تاریخی مسلم استفاده کوشانیان از این عنوان، وجود ریشه‌های مستقل برای اجزای واژه در زبانهای آریایی و تناسب معنایی عمیق آن با مفهوم و الگوی نجات بخشی در شاهنشاهی کوشانی، همگی گواهی بر این ادعا هستند. به نظر میرسد عنوان «یگکو» توسط کوشانیان، به عنوان سلسله‌ای آریایی تبار، برای حاکمی به کار رفته که از طریق شایستگی حمایت جمعی مردم موفق شده، در کنار اینکه خود را «نجات بخش» می دانست ادعای بهره‌مندی از «خورنو- اقتدار ارباب الانواع» مطابق به الگوهای

آئینی و سیاسی بومی را نیز داشت. این پژوهش نشان می‌دهد که «یِگو» از جمله واژگان آریایی بوده که احتمالاً در پی تعاملات فرهنگی و سیاسی به زبان ترکی راه یافته است. پیشنهاد میشود پژوهشهای آینده با تمرکز بر متون کهن و کتیبه‌های احتمالی، به دنبال شواهد بیشتری برای تقویت این فرضیه باشند.

منابع

۱. آگاه، س. ح. (۱۳۸۷). سوشیانت؛ منجی ایرانویج. قم: انتشارات آینده روشن.
۲. آموزگار، ژاله، و تفضلی، احمد. (۱۳۸۲). زبان پهلوی: ادبیات و دستور آن. تهران: معین.
۳. ابوالقاسمی، محسن. (۱۳۸۸). راهنمای زبان‌های باستانی ایران (جلد دوم: دستور و واژه‌نامه). تهران: سمت.
۴. اورنگ، م. (۱۳۴۲). سوشیانت (داستان هوشیدر، هوشیدرماه و سوشیانت). تهران: چاپخانه دانشگاه تهران.
۵. بهرامی، احسان. (۱۳۷۶). فرهنگ واژه‌های اوستایی (جلد ۳). تهران: بنیاد نیشابور.
۶. بهار، مهرداد. (۱۳۴۵). واژه‌نامه بندهش. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
۷. پورداد، ابراهیم. (۱۳۹۴). اوستا. تهران: انتشارات نگاه.
۸. جعفری دهقی، محمود. (۱۳۸۸). کتیبه رباط. مجله آموزش مهارت‌ها، ۱۱(۱)، ۵۸.
۹. جلالی نائینی، سید محمدرضا. (۱۳۸۴). فرهنگ سانسکریت - فارسی (جلد ۲). تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۱۰. دادگی، فرنېغ. (۱۳۸۵). بندهش (گزارنده: مهرداد بهار). تهران: انتشارات توس.
۱۱. دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۳۵). فرهنگ دهخدا. تهران.
۱۲. دوستخواه، جلیل. (۱۳۹۴). اوستا: کهن‌ترین سرودها و متن‌های آریایی. تهران: انتشارات مروارید.
۱۳. رضایی باغبیدی، ح. (۱۳۷۷). سوشیانت در اوستا. میان‌رشته‌ای: مقالات و بررسی‌ها، ۱۰۳، ۶۴.
۱۴. زرشناس، ز. (۱۴۰۰). زبان بلخی. زبان‌شناخت، ۱۲(۲)، ۲۱۳.

۱۵. فره‌وشی، بهرام. (۱۳۸۶). فرهنگ زبان پهلوی (چاپ پنجم). تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ.
۱۶. مک‌کنزی، د. ن. (۱۳۷۳). فرهنگ کوچک زبان پهلوی (ترجمه مهشید میرفخرایی). تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۱۷. مولائی، چنگیز. (۱۳۸۷). راهنمای زبان فارسی باستان. تهران: انتشارات مهرنامک.
18. Atwood, C. P. (2013). Some early Inner Asian terms related to the imperial family and the comitatus. University of Pennsylvania, Department of East Asian Languages and Civilizations. <https://repository.upenn.edu/ealc/14>
19. Ajmal shah, Mohamad. (2016). CENTRAL ASIAN MIGRATIONS AND KUSHAN MATERIAL CULTURE IN KASHMIR, The journal of central Asianes, vol.XXIII.
20. Alemany, Agustí. Hunnic and Turkic Titles in the Bactrian Documents (Universitat Autònoma de Barcelona).
21. Burrow, T. (2001). The Sanskrit language (First Indian edition). Motilal Banarsidass Publishers Pvt. Ltd.
22. Caveney, G. (2022). Evidence of Indo-Aryan dialect in 10 Minoan Linear A inscriptions and Minoan Indo-Aryan etymologies of 16 Greek words. *Electronic Journal of Vedic Studies*, 26(1), 1–39. <https://doi.org/10.11588/ejvs.2022.1.19770>
23. Cribb, J., & Bracey, R. (2025). Kushan coins and history: A type catalogue of Kushan, Kushano-Sasanian and Kidarite Hun coins based on the collection of the British Museum (G. R. Khan & P. Tandon, Assist.). London: The British Museum.
24. Emmerick, R. E. (1968). Saka grammatical studies. London Oriental Series (Vol. 20). London, New York, Toronto: Oxford University Press.
25. Falk, H. (2004). Six early Brāhmī inscriptions from Gandhāra. In *Annali, Università degli Studi di Napoli "L'Orientale"*, 64 (Estratto). Napoli: Università degli Studi di Napoli "L'Orientale".
26. Falk, H. (2014). The Five Yabghus of the Yuezhi. *Bulletin of the Asia Institute, New Series*, 28, Berlin.
27. Falk, H., & Sims-Williams, N. (2017). A decorated silver pyxis from the time of Vāsudeva. In Team "Turfanforschung" (Ed.), *Zur lichten Heimat: Studien zu Manichäismus, Iranistik und Zentralasienkunde im Gedenken an Werner Sundermann* (pp. 121–138). Harrassowitz.
28. Gholami, S. (2009). Selected features of Bactrian grammar (Doctoral dissertation, Georg-August-Universität Göttingen, Göttingen, Germany).

29. Gholami, S. (2011). Definite articles in Bactrian. In A. Korn, G. Haig, S. Karimi, & P. Samvelian (Eds.), *Topics in Iranian linguistics* (Beiträge zur Iranistik, Vol. 34). Dr. Ludwig Reichert Verlag.
30. Cribb, J., & Bracey, R. (2025). *Kushan coins and history: A type catalogue of Kushan, Kushano-Sasanian and Kidarite Hun coins based on the collection of the British Museum* (G. R. Khan & P. Tandon, Assist.). London: The British Museum.
31. Cribb, J. (2018, August). Kujula Kadphises and his title Kushan Yavuga. *Sino-Platonic Papers* (No. 280). Sino-Platonic Papers
32. Jongeward, D. (2020). *Kushan Mystique*. London: Spink and Son Ltd; electronic edition, Toronto: Iguana Books.
33. Kotrappa, C. K. (2014). Kushan Empire – The illustrious Kanishka King of Kings. *International Journal of Research and Analytical Reviews (IJRAR)*, 1(4), 694. <http://www.ijrar.org>
34. Loeschner, H. (2008, April 15). Notes on the Yuezhi–Kushan relationship and Kushan chronology (Unpublished manuscript, 28 pages).
35. Maue, D., & Sims-Williams, N. (2024). Sogdian documents in Brāhmī script. In *Corpus Inscriptionum Iranicarum, Part II: Inscriptions of the Seleucid and Parthian periods and of Eastern Iran and Central Asia, Vol. III: Sogdian*. School of Oriental and African Studies, University of London.
36. Ollett, A. (2016). *Language of the snakes: Prakrit, Sanskrit, and the language order of premodern India* (Doctoral dissertation, Columbia University).
37. Rajapov, M. (2025). Bactrian documents found in northern Afghanistan as a historical source. *Academic Literature: The Journal of Social Sciences Researches*, 3(1), 65–80. <https://doi.org/10.29329/akalid.2025.1346.5>
38. Ross, E. D. (1930). The Orkhon Inscriptions: Being a translation of Professor Vilhelm Thomsen's final Danish rendering. *Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London*, 5(4), 861–876. <https://doi.org/10.1017/S0041977X00090558>
39. Shah, M. A. (2016). Central Asian migrations and Kushan material culture in Kashmir. *The Journal of Central Asian Studies*, 23, [page numbers if available].
40. Shaymardanov, A. Z. (2023). Evolution of titles of Kushan ruler. *Intersections of Faith and Culture: American Journal of Religious and Cultural Studies*, 1(9). ISSN 2993-2599.
41. Shaymardanov, A. Z. (2024). Kudzula Kadfiz from the title of “Yabgu” to “King of Kings”. *Intersections of Faith and Culture: American Journal of Religious and Cultural Studies*, 2(3). ISSN 2993-2599.

42. Sims-Williams, N. (2000). Bactrian Documents from Northern Afghanistan
43. Sims-Williams, N. (2007). Bactrian Documents from the Khalili Collection
44. Sims- Williams Nicholos and Joe Cribb. (1995) A new Bacrian inscription of Kanishka the great.
45. Sims-Williams, N., & de la Vaissière, E. (2024). Jabguya. In Encyclopaedia Iranica. Retrieved January 27, 2026, from <http://www.iranicaonline.org/articles/jabguya>
46. Sinisi, Fabrizio. (2022) Again on “HERAIOS” being Kujula and some related problems. Vol.29, 87-107.
47. Tezcan, M. (2012). Title of Yabghu and its usage in the nomadic titlature (From the Kushans to the first Islamic Turkish states). A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), 48, 305–342.
48. Taasob, R. (2018). Language and legend in early Kushan coinage: Progression and transformation. Dobir: Digital Archive of Brief Notes & Iran Review, 5, 71. Samuel Jordan Center for Persian Studies and Culture, University of California, Irvine. ISSN 2470-4040.
49. Verbeke, S. (2010). Three Prakrit grammars (Master’s thesis, Ghent University, Belgium).
50. Yu, T. (2011, July). The origin of the Kushans. Sino-Platonic Papers (No. 212). Sino-Platonic Papers.

References

1. Amiri, Hekmat Rahman. The analysis of Kushan period buddhists sites of Wardak and Nagahara (Nengarhar), scientific research paper, Academy of science of Afghanistan, Kabul, 2024.
2. Bandizo, julio, Aghanistan archaeology from pre historic till primary islamic period, DAFA, 2018.
3. Masoudi, Umra khan, new excavations in Silk road Afghanistan Mes Aynak, Kabul, 2010.
4. Faizi, ketab khan, archeticture specifications kushani in eatern afghanistan and it's comparission with the Kabul monuments, Academy of sciences of Afghanistan, 2009.
5. (Farahi, Ghulam Nabi, year, kushani articles collection, studying seminar of conservation of defferent archaeological sites Kushani Term), 1392/2014.
6. Layton and others, DESTRUCTION AND CONSERVATION OF CULTURAL PROPERTY, routlege, 2004.
7. Snodgrass, Adrian, The symbolism of the stupa, cornell university, Ithaca, New York, 1985.
8. Williams, Jy G, The Stupa; Buddhism in Symbolic form, Gwenfrewi Santes Press, 2010.
9. ICCROM, coonservation of living religious heritage, 2003.
10. www.ArchaeologicalObjectsConservation.pdf.com
11. AIA (Archaeology institute of Afghanistan), Archive.

Mes Aynak's stupas conservations

safeguarding knowledge. Stupas function as archaeological archives that provide insights into construction techniques, religious practices, and cultural interactions across centuries. Their preservation ensures that future generations of researchers can continue to reinterpret and expand our understanding of the past.

In a broader context, conserving Mes Aynak's stupas contributes to strengthening national identity, promoting cultural continuity, and potentially supporting sustainable development through heritage-based initiatives. However, achieving these outcomes requires a value-based conservation approach one that respects the historical, cultural, and spiritual significance of the monuments while applying scientifically grounded methods.

Ultimately, the preservation of these stupas is a shared responsibility. Without timely and well-planned conservation efforts, irreversible loss is inevitable. Therefore, integrating archaeological research, conservation science, and cultural policy is crucial to ensure that Mes Aynak remains a living testament to Afghanistan's rich and interconnected past.

archaeological context and addressing the practical requirements of stupa management. The need for large-scale manual operations highlights both the logistical difficulties and the ethical considerations involved in safeguarding heritage structures within constrained monastic environments.

For Stupa No. 16 at Site Mes 045, located in Room 39 and recorded on 9 April 2014, the proposed threats and removal method reflect both the monument's current condition and the practical limitations of the site. Stabilization is recommended as the primary measure, ensuring that the surviving lower components and decorative plaster details are chemically consolidated to prevent further deterioration. Following this, a single removal operation is advised, allowing the stupa to be carefully dismantled and relocated in one coordinated process. This approach balances conservation ethics with logistical necessity, safeguarding the cultural and architectural significance of the monument while addressing the challenges posed by restricted access and the requirement for extensive earthworks.

Conclusion

The study and conservation of the stupas at Mes Aynak clearly demonstrate that these monuments are far more than isolated architectural remains; they are integral components of Afghanistan's historical landscape and cultural identity. As products of the Kushan period and the broader Buddhist tradition, these structures embody a synthesis of religious symbolism, architectural innovation, and socio-economic development, particularly in relation to trade networks such as those linked to copper production at the site.

The analysis of the surveyed stupas reveals both their artistic sophistication and their current vulnerability. Structural damage, loss of upper elements, limited accessibility, and environmental as well as human-induced threats underline the urgent need for systematic conservation interventions. The documented strategies such as condition assessment, chemical stabilization, controlled removal, and continuous monitoring are not merely technical procedures but essential actions to preserve the integrity and authenticity of these monuments.

Furthermore, the research reinforces the idea that conservation is not only about protecting physical structures, but also about

Mes Aynak's stupas conservations

Stupa No. 16 in Room 39 of Site Mes 045, recorded on 9 April 2014, survives today in a fair state of preservation. The lower architectural components remain intact, retaining their structural clarity and decorative articulation, yet the monument is incomplete due to the loss of its upper section, which originally featured a hemispherical dome. In addition, the wall faces exhibit noticeable damage, further diminishing the stupa's original aesthetic and devotional presence. Despite these losses, the surviving elements continue to convey the monument's architectural character and provide valuable evidence of the design traditions and ritual significance once embodied in its complete form.

Fig 9. Stupa no 16, by: Sultan Masoud Muradi, 2014.

Stupa No. 16 in Room 39 of Site Mes 045 presents considerable challenges for intervention due to the inaccessibility of machinery within the area. Any attempt at removal or stabilization would necessitate extensive earthworks and the demolition of adjacent architectural remains, thereby complicating the conservation process. This situation underscores the delicate balance between preserving the integrity of the surrounding

t Site No. Mes 045, within Room 39, Stupa No. 16 was documented on 9 April 2014 as a finely constructed stone stupa of modest yet notable proportions. Measuring 1.16 meters in length, 1.20 meters in width, and 1.05 meters in height, the monument presents a compact but balanced architectural form. Its calculated surface areas 4.95 m² for the face and 1.392 m² for the top demonstrate careful geometric planning, while the volumetric measurement of 1.46 m³ and an estimated weight of 1,900 kilograms attest to the substantial material investment in its construction. Though smaller than some of its counterparts, the stupa's presence within Room 39 contributes meaningfully to the spatial and ritual organization of the monastic complex, embodying both devotional significance and the enduring craftsmanship of its builders.

Fig 8. Stupa no 16, by: Sultan Masoud Muradi, 2014.

Mes Aynak's stupas conservations

heritage structures in constrained environments. This situation highlights the delicate balance between preserving the integrity of surrounding archaeological contexts and addressing the practical requirements of stupa stabilization or dismantling. The necessity of large-scale manual operations not only complicates logistical planning but also raises critical considerations regarding conservation ethics, site integrity, and the prioritization of architectural heritage within the broader monastic complex.

For Stupa No. 10 at Site Mes 045, located in Courtyard 5 and documented on 9 April 2014, the proposed threats and removal strategy reflect both the monument's fragile condition and the practical constraints of the site. The recommended approach involves chemical stabilization, which would consolidate the surviving lower elements and mitigate further deterioration of the schistone masonry. Following this, a single removal operation is advised, ensuring that the structure is carefully dismantled and relocated in one coordinated process. This method balances the need for preservation with the logistical realities of restricted access and the requirement for extensive earthworks, while also safeguarding the cultural and architectural significance of the stupa during its transition from its original setting.

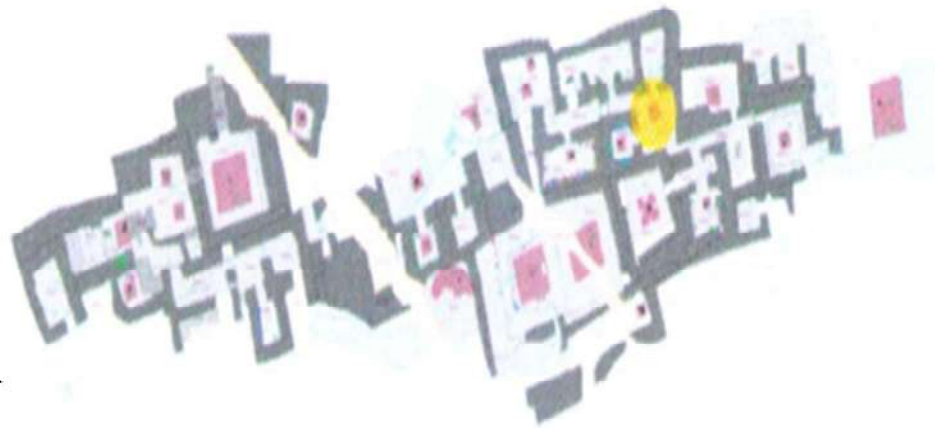

Fig 7. Stupa no 16, by: Sultan Masoud Muradi, 2014.

Fig 6. Stupa no 10, by: Sultan Masoud Muradi, 2014.

Stupa No. 10 in Courtyard 5, though modest in scale, reveals a preservation state that is both instructive and poignant. The lower portion of the monument remains in a good condition, retaining its structural integrity and offering valuable evidence of the original craftsmanship. In contrast, the upper architectural elements of the stupa have not survived, leaving the monument incomplete and fragmentary. This disparity between the well-preserved base and the absent superstructure underscores the vulnerability of such sacred constructions to time and environmental factors, while simultaneously highlighting the enduring resilience of their foundational components. The surviving lower part thus continues to serve as a tangible witness to the architectural traditions and devotional practices once embodied in the complete form of the stupa.

Stupa No. 10 in Courtyard 5 presents considerable challenges for intervention due to the inaccessibility of machinery within the site. Any attempt at removal or conservation would therefore necessitate extensive earthworks and the demolition of adjacent architectural remains, underscoring the complexity of managing

Mes Aynak's stupas conservations

Despite its relatively smaller dimensions compared to other stupas, the monument contributes meaningfully to the spatial and devotional organization of Courtyard 5, offering insight into the layered architectural traditions of the site.

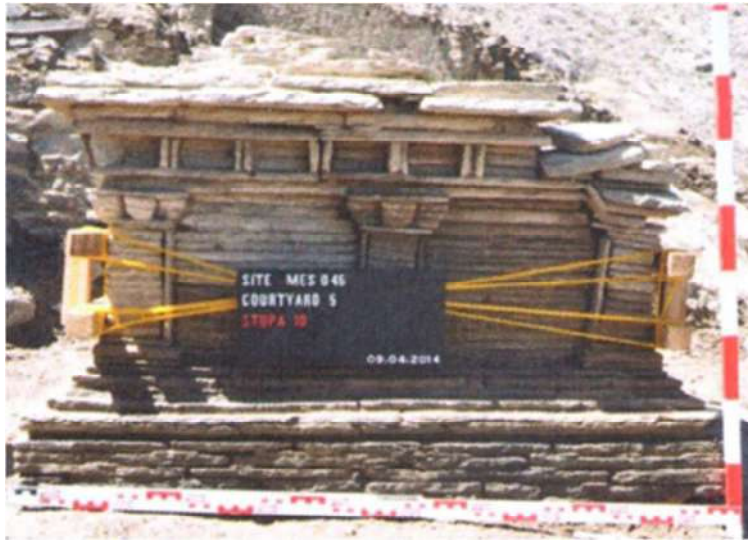

Fig 5. Stupa no 10, by: Sultan Masoud Muradi, 2014.

In Courtyard 5, Stupa No. 10 emerges as a mid-sized monument constructed from finely cut schistone slabs, embodying both structural solidity and ornamental sophistication. The architectural design is distinguished by three trilobite-headed pilasters adorning each side, set above a decorative sequence of entablatures and cornices that lend rhythm and refinement to the façade. The stupa rests upon a high base, articulated into a stepped upper section, which enhances its vertical emphasis and ceremonial presence. This interplay of robust masonry and carefully executed ornamentation reflects the builders' mastery in harmonizing functional stability with aesthetic expression, situating the monument as a significant testament to the architectural traditions and devotional practices of the monastery complex.

The proposed intervention strategy for the stupa in the main monastery courtyard emphasizes both the recognition of imminent threats and the careful planning of removal. Given the fragile state of preservation and the absence of access for machinery, the method suggested involves stabilization through chemical treatment, which would serve to consolidate the remaining structural and decorative elements, thereby mitigating further deterioration. Partial removal is also recommended, allowing for the preservation of significant architectural features while addressing the practical necessity of dismantling compromised sections. This dual approach stabilization and selective removal reflects a balance between conservation ethics and pragmatic site management, ensuring that the monument's cultural and historical value is safeguarded even as structural interventions are undertaken.

Fig 4. Stupa no 10, by: Sultan Masoud Muradi, 2014.

At Site No. Mes 045, within Courtyard 5, a notable specimen identified as Stupa No. 10 was recorded on 9 April 2014. Classified as a stone stupa, this monument, though modest in scale, embodies the architectural and ritual significance characteristic of its type. Measuring 1.06 meters in both length and width, with a height of 0.75 meters, the structure presents a compact yet proportionally balanced form. The calculated surface areas 3.18 m² for the face and 1.12 m² for the top further emphasize its geometric clarity. With a volumetric capacity of 0.84 m³ and an estimated weight of 1,092 kilograms, the stupa reflects both the material density and the craftsmanship invested in its construction.

Mes Aynak's stupas conservations

Kafiryat Tepe, presents a remarkable specimen identified as Stupa No. 3, situated within Courtyard 21 and documented on 31 March 2014. This object, categorized as a stone stupa, embodies both architectural precision and cultural significance. Its dimensions length 1.9 meters, width 1.8 meters, and height 1.6 meters reveal a compact yet imposing structure, while the calculated surface areas of the face (11.84 m²) and top (3.42 m²) underscore its geometric balance. Furthermore, the stupa's volumetric measurement of 5.47 m³ and corresponding weight of 7,111 kilograms attest to the substantial material investment and craftsmanship involved in its construction. Collectively, these details not only highlight the monument's physical attributes but also contribute to a deeper understanding of the spatial and ritual organization within the sacred precincts of Kafiryat Tepe.

The stupa located in the main monastery courtyard, though fair in its current state of preservation, reveals both resilience and loss in its architectural fabric. The eastern-facing section remains relatively intact, retaining traces of its original plaster coat still in situ, which offers valuable insight into its decorative surface treatment. In contrast, the northern and western portions have suffered extensive dismantling, reduced to the structural core and thereby exposing the underlying construction techniques. The absence of the crowning dome, which has not survived, further underscores the monument's fragmentary condition. Despite these damages, the surviving elements continue to testify to the monument's former grandeur and provide a poignant reminder of the passage of time and the vulnerability of sacred architecture within the monastic complex.

Fig 3. Stupa no 3, by: Sultan Masoud Muradi, 2014

Here I have gathered some examples of the conservations conducted by archaeologists on the Mes Aynak Stupas; these examples are from the archaeological reports archived in the AIA (Archaeology institute of Afghanistan).

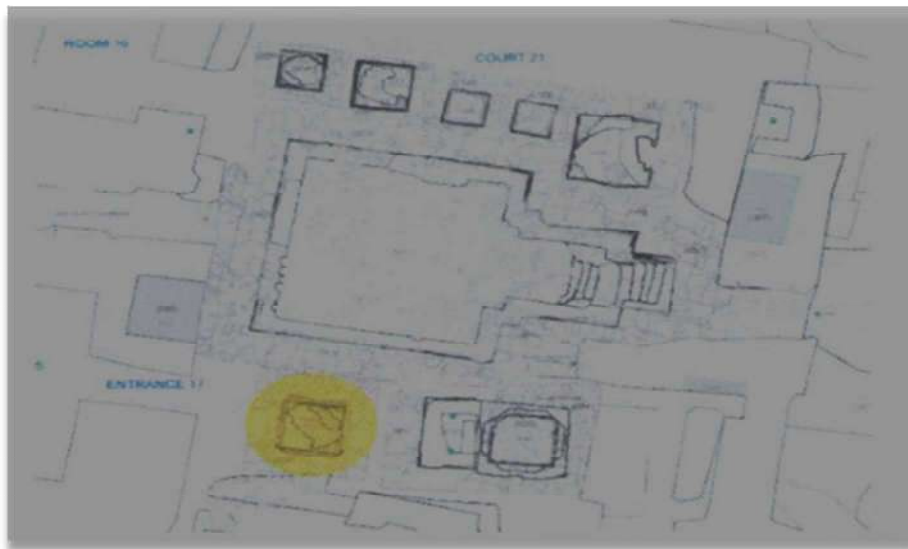

Fig 1. stupa's location, by: Sultan Masoud Muradi, 2014

Fig 2. Stupa no 3, by: Sultan Masoud Muradi, 2014

Mes Aynak's stupas conservations

of understanding the material traces of the past (Layton and others, 2004, p. 1).

- Conservation involves direct intervention to stabilize and repair historical objects.
- It includes both preventive and remedial actions to address existing damage and ensure the longevity of objects; conservation objectives includes stabilization, remediation, halt or slow further deterioration and repair existing damage to restore structural integrity and appearance.
- Direct actions- focuses on restoring and stabilizing the object to ensure its longevity.
- Conditions assessment evaluating the current state of objects to identify issues and determine appropriate conservation measures.
- Stabilization; taking actions to halt further deterioration, such as cleaning, repairing and consolidating fragile parts.
- Cleaning; removing surface dirt and contaminants using appropriate techniques.
- Repairing; fixing cracks, tears or structural weaknesses areas of objects with consolidants to prevent further damage.
- Monitoring regularly inspecting objects and updating records to ensure ongoing care and address new conservation needs (www.ArchaeologicalObjectsConservation.pdf.com).

In this essay, the discussion will be approached from the perspective of size, examining the subject matter through its dimensional and proportional aspects the main idea of conservation is to ensure that every description of a monument stay alive and well preserved these descriptions or important because they hold important details; studying these details will answer the questions that has remain in many scholars minds so not only the beauty that these monuments holds for any viewers but for science also the conservation process is extremely important. The conservation process in this research has been conducted by Archaeologists in the historical sites; due to shortage of the industrial resources and time the archaeologists have worked on the most needed sites for the conservations.

The effectiveness of conservation treatment depends on our ability to define clearly heritage values and to design treatments around respect for values (ICCROM, 2003, p. 2).

Mes Aynak

In 1963 A.D for the first time a survey conducted by french acheologists Gerard Fussman, architecture Luber later on other archaeologists from this team in 1977 A.D visited this site and illustrated that that Mes ayank`s mine were also used in Kushan`s period. In the year 1980 A.D this achaeological site again survied by a french team Zhan clude gurdan pottreylogist and archetecture luber which after research and by study of vessels this site aged from 2 B.C up to 14 A.D century (Bandizo, 2018, pa. 162). This archaeological site approximatly covers 1.5 length and 1.5 km wedth which covers 1000acre of land around Babawali mountain where cupper is located and till this moment only a very small part of the site has been excavated. According to discoveries in the process of excavations in sites (Gulhamid and Tape Kaferya) these temples are very beautifull and arthestic and it`s because that people of these sites became wealthy by cupper business. (Masoudi, 2010, pp. 5-6).

The Buddhist stupa began it`s career as a burial mound, as a great tumulus to honor the Buddha or one of his followers. Tradition, however, distinguishes four types of stupa:

1. A shariraka. An actual sepulcher to house the remains of the Buddha or other holy person.
2. A paribhogika. A stupa erected over an implement, e.g. the begging bowl, of the Buddha.
3. A uddesika. A stupa which commemorates a sacred place, usually associated with the life of the Buddha.
4. Votive stupas. Usually small in size, erected by pious believers in order to express their faith and obtain holy merit."

Conservation strategies

At first why are historic artefacts and monuments sometimes deliberately destroyed, and under what conditions are they carefully preserved? To the archaeologist, artefacts and monuments are chiefly significant as a kind of archive, evidence of past human activity. Preservation allows the archive to be consulted whenever new questions about the past are generated. This is only one way

Mes Aynak`s stupas conservations

3. Every stupa mass is oriented in accordance with the directions of space (Snodgrass, 1985, p. 12).

The idea of the stupa, then, is overtly derived within the tradition itself from the notion of the cairn, barrow, or tumulus, that rounded mound of earth which served, from East Asia to the far reaches of the Celtic world, as a burial place for the mighty. In some non-Buddhist areas the cairn was elongated and became less circular and more serpentine in structure. In other areas, the mound of earth was faced by stone and/or plaster and became pyramidal in shape with sharp, well-hewn edges. The stupa, then, is related to a whole host of familiar Neolithic and Bronze Age burial mounds ranging from the pyramid of Cheops to the great tumulus of New Grange. It is a continuation of a tradition which seems to know no beginning or particular area of origin. The stupa is a variation upon a primordial symbolic theme (Williams, 2010, p. 2).

The conservation of Afghanistan's ancient Stupas is a critical imperative, far transcending mere archaeological interest, by safeguarding an irreplaceable testament to the nation's profound historical and cultural significance as a crossroads of ancient civilizations. These unique architectural and artistic marvels offer unparalleled insights into the spread of ancient cultural traditions, ancient trade networks, and the intricate fusion of diverse historical influences, thereby serving as invaluable resources for historical research, academic study, and the enrichment of global cultural understanding. Beyond their immense educational value, preserving these vulnerable sites protects a vital component of Afghanistan's diverse national identity, fostering pride and connecting its people to a complex past. Furthermore, proactive conservation measures are essential to shield these monuments from ongoing threats posed by natural degradation, illicit looting, and potential ideological destruction, while simultaneously laying groundwork for future sustainable cultural tourism and peacebuilding initiatives that could contribute significantly to the nation's socio-economic stability and international standing.

about human creativity and technological progress. If they are not conserved, erosion, weather, or human activity could destroy this evidence forever. In simple terms, conserving stupas keeps a direct link to our past, safeguards knowledge for future generations, and maintains the cultural identity of the regions where they stand.

Keywords: Stupa, conservation, Mes Aynak, archaeology and monuments.

Introduction

The thing that all of us know about and also the world's belief is that the wide and archaeological territory of our country in this geographical frame is the evidence of remnant historical and ancient artifacts in sites and monuments so it has enough richness. (Farahi, 1392, p. 7). This richness in culture has its responsibility upon us to protect it from different harms that come towards it, one of these monuments which represent one of the most important history terms of our ancestors is Kushan dynasty and its unique monument which is Stupa.

The accepted definition of stupa is; Stupa or Tupa is Buddhist religious structures, constructed from rubble stone, stucco and clay. It includes both votive stupas and main (central) stupas. Buddhism, it holds a highly esteemed position and has a completely ritualistic and religious significance (Amiri, 2024, p. 7).

Stupa or pile in every central & eastern parts of Afghanistan is common; known by the name of Tupa (Faizi, 2009, p. 60)

The stupa has many and various forms. The differences between domed, towered and pyramidal stupas is sufficiently marked to suggest that they are the unrelated products of isolated architectural traditions. Despite their dissimilarities, however, all forms of the stupa have characteristics in common:

1. Every stupa plan develops symmetrically about a central point;
2. Every stupa volume develops symmetrically about an axis that rises vertically from that central point;

Mes Aynak`s stupas conservations

By: Suliman Kohistani*

Abstract

The study of stupas highlights the interplay between monumental architecture and community identity, as these structures often became focal points of settlement patterns, pilgrimage networks, and local economies. In essence, stupas are not merely religious monuments but complex archaeological repositories that illuminate the technological ingenuity, cultural interactions, and historical continuity of ancient civilizations.

Stupas are important to conserve because they are ancient structures that hold valuable information about history, culture, and architecture. They show how people in the past built, lived, and interacted, and often contain relics, inscriptions, or layers of construction that help archaeologists understand different time periods. Protecting stupas also means preserving unique examples of old building techniques and artistic styles, which can teach us

* - Professional member of Archaeology institute of Afghanistan

11. Kohzad, A. A. (2005). *Tarikh-e Afghanistan* [History of Afghanistan] (Vols. 1–3). Maiwand Publishing House.
12. Litvinsky, B. A. (Ed.). (1996). *History of civilizations of Central Asia: Volume III: The crossroads of civilizations, A.D. 250 to 750*. UNESCO Publishing.
13. Loeschner, H. (2008). Notes on the Yuezhi–Kushan relationship and chronology. *Journal of Inner Asian Art and Archaeology*, 3, 1–28.
14. Payman, Z. (2011). *The Hephthalite Empire in Afghanistan and a short survey on Kidarites, Kabul Shahis and Hindu Shahis* (Vol. 1). Self-published.
15. Petrie, C. A., Orton, D., Green, A. S., & Ascoli, D. (2019). Urban decline and transformation in ancient South Asia. *Archaeological Research in Asia*, 19, 75–90. <https://doi.org/10.1016/j.ara.2019.02.002>
16. Rezakhani, K. (2017). *ReOrienting the Sasanians: East Iran in Late Antiquity*. Edinburgh University Press.
17. Sims-Williams, N. (2002). *Bactrian documents from Northern Afghanistan* (Vol. 1: Legal and economic documents). Oxford University Press.
18. Tainter, J. A. (1988). *The collapse of complex societies*. Cambridge University Press.
19. Yu, T. (2011). *The origin of the Kushans*. *Sino-Platonic Papers*, 212, 1–56.
20. Zokirovich, S., & Shaymardanov, A. (2023). Evolution of titles of Kushan rulers. *Intersections of Faith and Culture: American Journal of Religious and Cultural Studies*, 9(1), 123–134.

emerged amid the collapse of major empires and sought to establish new political orders through the integration of traditional and innovative elements. On the one hand, the Kidarites preserved significant aspects of the Kushan legacy; on the other hand, they were compelled to reconstruct political authority in response to changing regional circumstances. For this reason, the study of the Kidarites not only contributes to a more accurate understanding of the history of Afghanistan and Central Asia, but it is also expected that further research will shed light on additional dimensions of this relatively understudied period.

References

1. Amini, N. (2015). *Afghanistan az Kushani-hā-ye khord tā futūhāt-e Arab* [Afghanistan from the Lesser Kushans to the Arab conquests]. Academy of Sciences of Afghanistan.
2. Azizi, N. M. (1976). *Tarikh-e imperātori-ye Kushāni* [History of the Kushan Empire] (Vol. 1). Beyhaqi Publishing Institute.
3. Benjamin, C. (2018). *Empires of ancient Eurasia: The first millennium BCE*. Cambridge University Press.
4. Cribb, J. (1990). Numismatic evidence for the history of the Kidarites. In *Proceedings of the British Academy* (pp. xx–xx). British Academy.
5. Cribb, J. (2015). The Kushan Empire. In D. T. Potts (Ed.), *The Oxford handbook of ancient Iran* (pp. 580–599). Oxford University Press.
6. Dawudi, D. K. (2024). *Sekkeh-hā-ye Hisār-e Shādmān* [Coins of Hisar-e Shadman] (S. J. Khani Noor Ara, Trans.). pazina Publications.
7. Frye, R. N. (1984). *The history of ancient Iran*. C. H. Beck.
8. Faizi, K. K. (2025). *Tarikhcha-ye mukhtasar-e Kushaniha* [A brief history of the Kushans]. Unpublished manuscript, Kabul.
9. Göbl, R. (1967). *Dokumente zur Geschichte der iranischen Hunnen in Baktrien und Indien* [Documents on the history of the Iranian Huns in Bactria and India] (Vol. 1). Otto Harrassowitz.
10. Ghubar, M. G. M. (2007). *Joghrafiyā-ye tārikhi-ye Afghanistan* [Historical geography of Afghanistan]. Maiwand Publishing House.legitimacy

but also contributed significantly to economic stability, since public confidence in the monetary system and the continuation of trade constituted essential foundations of their regional power.

In terms of governance, the Kidarites developed a political system that may be characterized as semi-centralized. Their presence across a vast territory extending from Bactria to Kabul and Gandhara, combined with ethnic diversity and geographical fragmentation, required them to maintain a balance between central authority and the influence of local elites. While this structure contributed to the relative durability of their rule during certain periods, under conditions of crisis and external pressure the same semi-centralized arrangement became a major weakness.

From an economic perspective, the findings suggest that the Kidarites continued to benefit from their geographical position along major trade routes and played a role in commercial networks connecting China, India, Iran, and even the Mediterranean world. Coinage during this period functioned not only as an instrument of exchange but also as a medium for projecting political authority. For this reason, numismatic evidence constitutes one of the most important sources for understanding the political and economic identity of the Kidarites, demonstrating that their legitimacy was largely grounded in the continuation of Kushan symbolic traditions.

Nevertheless, the persistence of Kidarite power faced serious challenges. Military pressure from newly emerging groups particularly the Hephthalites alongside Sasanian rivalry and political transformations in the Indian subcontinent gradually weakened the Kidarites' position. Furthermore, disruptions in trade networks and the decline of economic resources reduced the state's capacity to sustain its military and administrative structures. Accordingly, the fall of the Kidarites should be understood as the result of the simultaneous interaction of internal factors (political weakness and declining territorial cohesion) and external factors (Hephthalite military pressure and shifts in the regional balance of power). This process ultimately led to the loss of Kidarite authority and the transfer of political dominance in Central Asia to the Hephthalite state.

Overall, this article demonstrates that the Kidarites represent a clear example of transitional states in Late Antiquity polities that

and parts of Persia, provides further evidence of its Aryan identity. The fact that their primary settlement was in Ariana and that their political center was located in Bactria strengthens this argument. Moreover, the travel accounts of Chinese pilgrims and visitors explicitly state that they migrated from Central Asia into Bactria, where their capital was known as Tahia. Gradually, however, the migration of the Hephthalites from the north, the pressure of the Sasanians from the west, and the consolidation of the Guptas in India weakened the Kidarites, ultimately resulting in their defeat and the establishment of a new empire known as the Hephthalites, who ruled for approximately two centuries south of the Hindu Kush (Faizi, 1404 [2025], pp. 103–104).

Conclusion

The findings of this study indicate that the collapse of the Kushan Empire was a gradual and multi-causal process and cannot be attributed to a single factor. Internal dynamics such as succession crises, the weakening of central authority, ineffective economic management, the progressive fragmentation of the imperial territory, and the transfer of power to local rulers were among the most significant domestic factors that destabilized the political foundations of the Kushans. At the same time, external pressures—including the expansion of Sasanian influence in the west, the rise of the Gupta state in northern India, and the large-scale movements of nomadic groups across Central Asia—caused the Kushans to lose their strategic position within the region's political and commercial networks. Collectively, these developments transformed the Kushan Empire from a transregional power into smaller local political entities, thereby creating favorable conditions for the emergence of transitional states.

Within this context, the Kidarites emerged as one of the most important post-Kushan polities. An examination of historical and numismatic evidence demonstrates that the Kidarites sought, both politically and culturally, to portray themselves as the legitimate heirs of the Kushans. The adoption of titles such as “*Kushan-shah*,” the continuation of coinage production based on Kushan models, and the preservation of administrative elements such as the Bactrian language suggest that, rather than pursuing a complete rupture with the past, the Kidarites maintained a form of institutional continuity. This continuity not only strengthened their political

dynamic identity that enabled a degree of resilience in the face of regional change (Sims-Williams, 2002, p. 231).

Nevertheless, the decline of the Kidarites was ultimately part of the broader historical process of shifting political power in Central Asia. The military pressure of the Hephthalites, internal structural weaknesses, and disruptions in trade and economic networks gradually eroded Kidarite authority and created the conditions for the establishment of a new political order. This trajectory represents yet another instance of the recurring Central Asian pattern of “continuity within rupture.”

From a theoretical perspective, the study of the Kidarites illustrates that the analysis of historical states cannot be confined to static models. Instead, it requires attention to the interaction of institutional continuity, historical legitimacy, and adaptation to changing external conditions. The Kidarites provide a clear example of how an emerging power may draw upon the heritage of a predecessor while simultaneously introducing innovations in political, economic, and cultural organization, thereby creating a limited but meaningful period of relative stability. According to Faizi, the final disappearance of the Kidarites occurred in 474 CE, indicating a period of rule lasting approximately 254 years (Faizi, 1404 [2025], p. 103).

In conclusion, the study of the Kidarites not only contributes to a more accurate understanding of the political and economic history of Afghanistan and Central Asia, but also offers a theoretical framework for analyzing other transitional states. This analysis demonstrates that identity, legitimacy, and political authority are constantly shaped through mutual interaction, and that transformations in any one of these elements may lead to the reconstruction of an entire political system.

Furthermore, in light of the preceding discussion, and with reference to the views of the prominent Afghan scholar and researcher Faizi, it may be added that in several works the Kidarites have been mistakenly described as a Mongol people, with their homeland identified as “Mongolistan.” However, according to Faizi’s interpretation—supported by recent archaeological discoveries—this claim is rejected, and the Kidarites are instead characterized as fully Aryan and as indigenous descendants of this land. This major dynasty, which extended its domination from Central Asia to India

Kidarites: Continuity and Transformation ...

At the same time, the gradual expansion of the Hephthalites represented not merely a military development, but a broader structural transformation in the region. By establishing a new political order, the Hephthalites replaced the Kidarites while also reconstructing many earlier elements within a different institutional framework. As Khodadad Rezakhani argues:

“The transfer of power from the Kidarites to the Hephthalites reflects a transformation in patterns of political organization in Central Asia” (Rezakhani, 2017, p. 99).

This process may be interpreted as another phase of the broader phenomenon of “continuity within rupture,” whereby each new power absorbs and redefines key elements of its predecessor.

Ultimately, the fall of the Kidarites should be understood as the combined outcome of three major factors:

1. Military pressure exerted by the Hephthalites
2. The weakening of internal structures and the declining effectiveness of the political system
3. Disruptions in economic and commercial networks

The interaction of these factors resulted in the gradual collapse of Kidarite authority and its replacement by a new hegemonic power.

An analysis of the Kidarites demonstrates that they were not merely a temporary political force, but rather a prominent example of what may be termed a “transitional state.” Such states emerge under conditions of regional instability and simultaneously integrate traditional and innovative elements within their political and economic frameworks.

Historically, the Kidarites reproduced elements of the Kushan legacy while also taking advantage of steppe mobility to consolidate their authority. Their political structure combining centralized royal power with the participation of local elites represents a form of governmental adaptability within a multi-cultural regional environment. Economic and cultural factors likewise played a key role in sustaining Kidarite legitimacy. Coinage functioned not only as an economic instrument, but also as a political medium that conveyed messages of legitimacy and historical continuity. Simultaneously, the preservation of the Bactrian language and the integration of diverse cultural symbols reflected a multilayered and

steppe groups and the weakening of earlier political structures ultimately contributed to their downfall as well.

One of the most significant factors in the weakening of the Kidarites was the growing pressure exerted by newly emerging steppe powers, identified in historical sources as the Hephthalites. During the mid-fifth century CE, this group gradually rose to become a dominant force in Central Asia and, through territorial expansion, came into direct confrontation with the Kidarites. As Richard Frye notes:

“The rise of the Hephthalites as a dominant force played a decisive role in bringing Kidarite power to an end” (Frye, 1984, p. 331).

This military pressure, particularly in key regions such as Bactria, led to the gradual loss of Kidarite control over strategic political and economic centers.

Alongside this external threat, internal weaknesses also accelerated the process of collapse. The Kidarite political system, which had been based on a balance between central authority and local elites, gradually lost its effectiveness under conditions of sustained military pressure. In other words, the semi-centralized structure that had functioned as an advantage during periods of stability became a major vulnerability in times of crisis (Rezakhani, 2017, p. 97).

From an economic perspective, disruption of regional trade networks—previously one of the principal foundations of Kidarite power also contributed significantly to their decline. The control of commercial routes in Gandhara and surrounding regions was increasingly challenged as Hephthalite influence expanded, resulting in reduced revenues and the weakening of the economic base of the Kidarite state.

Numismatic evidence likewise reflects the gradual decline of the Kidarites, particularly through the decreasing quality of coinage and changes in minting patterns. According to Joe Cribb:

“Developments in late Kidarite coinage indicate a reduction in central control and a transformation in the structure of power” (Cribb, 1990, p. 166).

Such changes may be interpreted as reflections of political and economic instability that ultimately led to the collapse of the governing system.

Fig.(5), The gold coin of Hormizd I, the Kushano-Sasanian king who ruled between 270–300 CE. On the obverse of the coin, there is a standing image of the king facing left; in one hand he holds a spear, and his other hand is extended toward a fire altar. The Nandi-pada symbol appears in the center, and the Balkh mint mark is also visible. Along the margin of the coin, the king's name and titles are written in the Bactrian language. On the reverse of the coin, there is an image of the Indian deity Shiva holding a trident, standing opposite the bull Nandi, all enclosed within a circular border. The image is taken from the website: www.facebook.com/AfghanistanNumismatics. Date accessed: 12/1/1405.

Fig.(6), The coin of Kidar I, dating to the years 350–380 CE. The inscription on the coin is in Brahmi script. On the obverse: a bust facing right, wearing a crown with streamers, with a Brahmi legend. On the reverse: a fire altar with attendants and a ribbon, and a bust facing right within flames. In Brahmi script, it is written: "Kidara Kushana Shah." The image is taken from the website: www.en.numista.com, Date accessed: 13/4/2026.

The Fall of the Kidarites and the Rise of the Hephthalites

The decline of the Kidarites cannot be reduced to a single factor; rather, it was the outcome of a complex interaction of military pressures, regional transformations, and shifts in the balance of power in Central Asia. In fact, many of the same forces that had facilitated the rise of the Kidarites namely the mobility of nomadic

continued to develop. Sources suggest that Greco-Buddhist art was transmitted from this region to China, and that Kidarite rulers employed teachers and scholars at their courts to instruct in writing and administrative practices. Additionally, evidence from clothing styles and royal symbols depicted in statues and coinage demonstrates the importance of courtly ceremonies and the visual display of political power. Kohzad notes that circular skirts and the distinctive attire of soldiers and cavalymen are clearly visible in the iconography and coinage of this period. Furthermore, depictions of crowns, royal diadems, and other symbols of sovereignty on coinage indicate that the Kidarite rulers employed visual and symbolic tools to reinforce political authority (Kohzad, 1384/2005, vol. 2, p. 587).

On a broader level, the Kidarite political structure may be regarded as a model of transitional states in which three key elements operated simultaneously: institutional continuity, the reconstruction of legitimacy, and adaptation to new circumstances. Institutional continuity was manifested through the persistence of administrative language, the retention of bureaucratic structures, and the continuation of the Kushan monetary system. The reconstruction of legitimacy was achieved through the adoption of Kushan titles and symbols, while adaptation to new conditions was reflected in the semi-centralized structure and flexible foreign policy (Litvinsky, 1996, p. 142). This combination enabled the Kidarites to establish a relatively stable order in an era of political instability and to preserve, for a time, the political independence of Ariana against external domination.

In conclusion, the Kidarite political system was neither merely the remnant of a collapsed empire nor an entirely new political formation, but rather a synthesis of both. By drawing upon the Kushan legacy while simultaneously adapting to changing regional circumstances, the Kidarites were able to play an important role in the political history of Afghanistan and Central Asia. Nevertheless, the growing pressure of the Hephthalites from the north, Sasanian rivalry from the west, and political challenges in the southern Hindu Kush gradually weakened this structure, ultimately paving the way for the collapse of the Kidarites and the rise of the Hephthalite Empire.

Kidarites: Continuity and Transformation ...

political authority. The Kidarites produced their own coinage, and their silver and copper coins have been discovered in various regions of Afghanistan, including Kabul, Nangarhar, Bamiyan, Bannu, and Mes Aynak. Some coins unearthed at Mes Aynak also suggest Sasanian influence or even political alliance, as they display a combination of Kushan-style attire and a Sasanian crown. Cribb highlights the legitimizing function of coinage, arguing that Kidarite coins played a key role in reproducing political authority as instruments of legitimacy (Cribb, 1990, p. 165).

Foreign policy and diplomatic relations constituted another essential pillar of Kidarite political organization. Positioned among three major powers the Sasanians, the Hephthalites, and the Guptas the Kidarite state could not rely solely on warfare. Historical sources suggest that the Kidarites grounded their policies in prudence and alliance-building, utilizing both diplomatic strategies and dynastic marriages to preserve their political existence. The marriage of Hormizd, a Sasanian prince, to the daughter of a Kushan ruler represents a clear example of this approach, indicating that relations between the Kidarites and the Sasanians were not defined exclusively by conflict, but also by active diplomacy. Furthermore, friendly relations between the Kabul Kushans and Samudragupta demonstrate that the Kidarites required Indian support in order to counter the Hephthalite threat (Faizi, 1404 [2025], pp. 84–85).

The military dimension also played a decisive role in the Kidarite political structure, since their survival against powerful regional rivals would not have been possible without an effective military organization. Sources indicate that the Kidarites engaged in numerous conflicts with the Sasanians and achieved notable victories in certain battles. Ghirshman interprets one such defeat of the Sasanians as evidence that Shapur II confronted a strong and consolidated Kidarite polity, and that these confrontations were not merely military maneuvers. Moreover, the continuation of warfare in 371 CE and Armenian reports indicate that hostilities between these two powers persisted, although Chinese sources do not provide full details. Such evidence suggests that the Kidarite political system was supported by an active and efficient military apparatus.

Alongside politics and warfare, cultural activities flourished during the Kidarite period, and the intellectual life of Ariana

Kush, while its southern boundary was defined by the southern mountain ranges. Some accounts even extend the southern frontier as far as Bannu (Bonu). It further appears that the initial political center was Kapisa, which was later transferred to Peshawar due to threats posed by certain tribes (Faizi, 1404 [2025], p. 97). This division indicates that alongside central authority, local elites and regional rulers played a significant role in administering various parts of the territory. Litvinsky characterizes this arrangement as “a network of local powers under central authority” (Litvinsky, 1996, p. 142). Such a semi-centralized structure was more effective for a culturally diverse and geographically fragmented region such as Ariana, as it allowed the government to maintain a balance between political control and local realities.

Political centrality within the Kidarite state was also flexible and responsive to external threats. Sources indicate that the Kidarite capital was initially located in Kapisa but was later transferred to Peshawar due to tribal threats and political pressures. Ghubar identifies the Kidarite capital as “Folo Sha,” meaning Peshawar, and states that their king was the son of “Ki-to-lo,” that is, Kidara (Faizi, 1404 [2025], p. 97). This relocation of the political center demonstrates the Kidarite state’s capacity to adapt to military and security challenges, suggesting that political decisions were often driven by defensive necessities.

Economically, the Kidarite political structure was closely connected to international trade and major communication routes. The Silk Road, which had flourished during the period of the Greater Kushans, continued to pass through northern Ariana during the Kidarite era, linking China to the Near East and the Roman Empire. This route traversed cities such as Herat, Balkh, Khush, and Sorkhab, connected further to Eastern Turkestan, and extended westward toward Mesopotamia and the Mediterranean coasts. This strategic geographic position enabled the Kidarites to play a significant role in commercial exchanges among India, China, Rome, and Ariana. Nevertheless, sources indicate that the Sasanians, by disrupting trade routes and exploiting eastern commerce, contributed to the economic weakening of the Kidarites.

Coinage held a fundamental position within both the economic and political structures of the Kidarites, since coins functioned not only as instruments of exchange but also as vehicles for projecting

Kidarites: Continuity and Transformation ...

power and administering the realm. However, such centralization did not imply a complete rupture with the past; rather, the Kidarite political system operated within a framework heavily influenced by Kushan traditions. Moreover, historical evidence suggests that the Kidarites maintained a recognizable dynastic succession, with rulers such as Kidara I, Kidara II, Kangas, Peroz, and Rehran mentioned in various sources, thereby confirming the continuity of a royal institution.

One of the most significant instruments of political legitimacy in the Kidarite state was the adoption of Kushan royal titles and symbols. By employing titles such as "*Kushan-shah*," the Kidarites positioned themselves as successors to the Kushans and sought to consolidate their legitimacy among local elites and subject populations. This practice was not merely symbolic imitation, but rather a deliberate strategy of historical legitimization. In this regard, Joe Cribb emphasizes that "the continued use of Kushan symbols and titles on Kidarite coinage reflects a conscious continuity of legitimizing traditions" (Cribb, 1990, p. 162).

The continuity of symbolic legitimacy under the Kidarites was accompanied by the persistence of administrative structures. Linguistic evidence demonstrates that the Bactrian language continued to function as an official and administrative language. Nicholas Sims-Williams likewise highlights this point, stating that "the survival of Bactrian in the documents of this period indicates the continuity of the previous administrative apparatus" (Sims-Williams, 2002, p. 231). This suggests that instead of creating entirely new institutions, the Kidarites relied on surviving Kushan administrative frameworks, a continuity that enabled their political order to endure during a time of crisis.

From a political-geographical perspective, the Kidarite realm was extensive, and this territorial breadth contributed to the semi-centralized character of their government. After the collapse of the Greater Kushans, the Kidarites or the so-called Lesser Kushans appear to have been divided into two main branches: a Bactrian branch ruling north of the Hindu Kush, and a Kabul branch which formed a unified polity in the southern Hindu Kush regions, including Kapisa, Kabul, Gandhara, and Paktiya (Pactia). The territorial extent of this period reportedly stretched westward to the foothills of Bamiyan, eastward to the Indus (Sind), and northward to the Hindu

Kohzad likewise notes the survival of two minor Kushan polities after the collapse of the Greater Kushans and refers to the territory of these entities as the Kidarite Kingdom. He identifies Ganhgans or Kangash as one of the prominent figures of this period and highlights his role in political and military resistance. Ghubar further writes that the Huns reached the Syr Darya region in 385 and 420 CE and entered Bactria in 425 CE (Faizi, 1404 [2025], p. 80). This report indicates that the Kidarites were able to withstand external pressures for a considerable period.

In conclusion, the origins of the Kidarites remain disputed among scholars. While some consider them direct successors of the Kushans, others regard them as part of the broader movement of Aryan Huns. Nevertheless, historical and numismatic evidence suggests that in many respects the Kidarites preserved elements of Kushan continuity and reconstructed their authority within a new political framework. It may therefore be argued that Kidara was likely among the remnants of the Greater Kushans who, after a period of consolidation and the accumulation of military strength, rose to power and subsequently engaged in struggles against both the Sasanians and the Hephthalites.

The Political Structure of the Kidarites

The political structure of the Kidarites cannot be understood as a simple system or merely as an imitation of earlier models. Rather, it was the product of a complex interaction between the Kushan legacy, regional pressures, and the need for political legitimization during a transitional period. The Kidarites rose to power in a context where, following the collapse of the Greater Kushans, the former political authority had disintegrated and society faced the necessity of establishing a new order one that could simultaneously preserve historical continuity and respond to the emerging regional realities. This political environment enabled the Kidarites to play a significant role in reconstructing political order in Ariana during the interval between the fall of the Kushans and the rise of the Hephthalites.

The first major element in the Kidarite political structure was the concentration of power in the person of the king. Numismatic evidence indicates that the name "Kidara" appears prominently on the coinage of this period, reflecting strong individual authority and the formation of a centralized monarchical system. Within this framework, the king played a central role in organizing political

Kidarites: Continuity and Transformation ...

Kushans, their descendants entered the political arena under the name of the Kidarites (Amini, 1394/2015, p. 24).

According to some reports, the Kidarites emerged during the period of Kushan weakness as remnants of the same political structure. These reports identify Kidara as the principal founder of the Kidarites and attribute their migration from Bactria to the southern Hindu Kush to pressure from the White Huns. Habibi writes that after entering Kapisa and Gandhara, the Kidarites like the Greater Kushans were organized into five principalities, with Kidara holding the chief authority. He also describes the Kidarite realm as extending from Bamiyan to Sind, and from the north to the southern slopes of the Hindu Kush, with their influence reaching as far as Bannu in the Peshawar region. He further suggests that the initial Kidarite center may have been Kapisa, later shifting to Peshawar as a result of Hunnic attacks (Faizi, 1404 [2025], pp. 78–79).

The precise date of the Kidarite migration from Bactria into Gandhara remains uncertain. However, historical evidence indicates that the Kidarites were already established in Gandhara prior to 356 CE. This is supported by the fact that Kabul came under the influence of the Sasanian ruler Shapur II in 356 CE, and Shapur II's conflicts with the Kidarites are reported from this same region.

Ammianus Marcellinus also provides an account of Shapur II's eastern campaigns. He reports that between 350 and 357 CE, Shapur II was engaged in warfare along the eastern frontiers against the Chionites and the Euseni. Ghubar identifies the Euseni with the Greater Kushans and the Chionites with the Lesser Kushans or the Kidarites (Ghubar, 1386/2007, p. 574). This narrative suggests that the Kidarites were present in the vicinity of Kabul and that their leader was a figure named Grumbates.

Overall, the Kidarites were among the most active political and military forces in northern and western Ariana. They fought against the Sasanian Empire and for a brief period became tributaries of that state. However, this tributary status did not last long, and the Kidarites preserved their political existence until the early fifth century CE. They also pursued a relatively moderate policy toward the Gupta state in India and sought to maintain their territorial control (Amini, 1394/2015, p. 37).

Turkic and Hunnic groups, inhabited the steppes between Lake Balkhash and the Aral Sea during the first half of the fourth century CE. He claims that the Chionites brought a branch of Saka nomads under their military domination. Referring to Shapur II's campaigns in the winter of 356–357 CE, he concludes that the Kidarites should be regarded as Western Huns. However, Zafar Payman dismisses this narrative as largely speculative and lacking reliable historical and archaeological support.

The French historian and archaeologist Roman Ghirshman, in his 1948 work on the Chionites and the Hephthalites, devoted a substantial portion of his research to the Kidarites. Ghirshman identifies Kidara as a contemporary of Shapur II and argues that the Chionites or White Huns were inhabitants of Central Asia. He dates the establishment of the Kidarite state in Balkh to 371 CE and places the end of their rule in the reign of Bahram IV. In contrast, the German numismatist Robert Göbl, drawing upon coinage studies, proposed an alternative argument. Göbl maintains that Kidara was not Kushan, but rather Aryan and Hunnic in origin. He further contends that the Kidarites did not possess a large centralized state, but instead consisted mainly of smaller semi-independent rulers (Göbl, 1967, p. 214).

Within this scholarly debate, Zafar Payman offers a different conclusion based on a broad analysis of academic perspectives. He argues that many theories regarding Sasanian domination over the Kushans are grounded primarily in the translation and interpretation of terms inscribed on coinage. He emphasizes that the existence of several coins cannot, by itself, be taken as definitive evidence of political or military domination by one power over another. Consequently, he proposes two possibilities: first, that cultural and commercial relations between the two empires may have led to the circulation of shared coinage; and second, that Sasanian rulers may have imitated Kidarite coinage for purposes of international trade (Payman, 2011, p. 21).

Other sources likewise associate the fall of the Kushans with Sasanian attacks. These accounts suggest that the Sasanians invaded Kushan territories through Sistan and Herat and annexed portions of their lands. This process allegedly forced the last ruler of the Greater Kushans to retreat southward into Gandhara. The same narrative maintains that following the collapse of the Greater

Kidarites: Continuity and Transformation ...

Among existing interpretations, some theories identify the Kidarites as remnants of the Kushans. The Japanese historian Enoki argues that the Kidarites belonged to the Kushan dynasty and gained independence from the mid-fifth century CE onward. However, this theory does not fully align with all archaeological evidence. In this regard, Kohzad identifies Kidara as the last ruler of the Kushan Empire and the founder of the Kidarites after Vasudeva (Kohzad, 1384/2005, vol. 2, p. 569). This perspective implies that the Kidarites may be interpreted as a direct continuation of Kushan political structures, although such continuity may have manifested within a new political framework.

Another viewpoint has been advanced by the Indian scholar Prakash, who associates the rise of the Kidarites with the first half of the fifth century CE. He attributes their migration from the north into the southern Hindu Kush and the Gandhara region to pressure from the Rouran (Juan-Juan) tribes. He further notes that, after settling in the south, the Kidarites established a friendship pact with the Sasanian state. Prakash also argues that the Kidarites were expelled from Gandhara by the Hephthalites, leading to their movement toward Punjab and the Ganges Valley. He ultimately refers to their expulsion from northwestern India in 455 CE by Skandagupta. However, Zafar Payman criticizes this account and considers it inconsistent with historical evidence. Payman argues that after the collapse of the central authority in Balkh, the Kidarites initially settled in the southern Hindu Kush and later relocated to the Peshawar region as a result of political and military pressures.

Curiel offers a distinct chronological interpretation of the Kidarites. He argues that the decorative features of Kidara's crown bear closer resemblance to the crown of Yazdegerd II rather than that of Shapur II. On this basis, he considers Kidara to have been a contemporary of Yazdegerd II. Nevertheless, Zafar Payman regards this theory as unreliable, arguing that the divergence of Western scholarly opinions has contributed to confusion in the historiography of Central Asia. He further maintains that situating the Kidarite period in the mid-fifth century CE is incompatible with the political and historical realities of that era (Payman, 2011, p. 21). In 1959, Altheim proposed a different theory, identifying the Kidarites as Western Huns and describing them as a branch of the Hephthalites. He further suggests that the Hephthalites, along with

The Origins of the Kidarites

Political and cultural developments in Central Asia particularly in the region of Bactria during Late Antiquity constitute one of the most complex historical phases of this area. The gradual collapse of the Kushan Empire in the third century CE was the primary factor behind the weakening of a major regional power. At the same time, this disintegration created the conditions for the emergence of new political formations. Among the most significant powers to arise in this context were the Kidarites.

The emergence of the Kidarites occurred during a period in which traditional systems of authority were undergoing profound transformation. Interactions between indigenous elements and migrant forces intensified, compelling newly formed political entities to employ symbolic instruments in order to legitimize their authority. The Kidarites were among the groups that adopted Kushan titles and symbols. This deliberate appropriation suggests that certain institutional elements of the Kushan state continued to survive, albeit in a reconfigured political form (Litvinsky, 1996, p. 140).

Numismatic evidence and Bactrian texts play a crucial role in understanding the historical position of the Kidarites. These sources indicate that this period did not represent a complete rupture from Kushan traditions. They further demonstrate that elements of administrative and economic continuity remained observable. Such continuity implies that the Kidarites were not merely an invading force; rather, they operated within existing frameworks and reconstructed earlier institutional structures. Nevertheless, some scholars, such as Robert Göbl, consider the Kidarites to be part of a broader movement of the so-called "Aryan Huns" who entered the region during this period (Göbl, 1967, p. 214).

The question of Kidarite origins and ethnic identity constitutes one of the most fundamental debates in the study of Late Antique Central Asia. The importance of this issue lies in its direct relationship to interpreting the processes of political continuity and transformation following the decline of the Kushans. The central question is whether the Kidarites represented a continuation of the Kushan elite or whether they should be understood as part of a broader wave of Hunnic migrations. This is not merely a historical question, but also a theoretical issue relevant to the analysis of transitional states.

Fig. (2), The gold coin of Vima Kadphises, the third Kushan king. On the obverse of the coin, there is an image of the seated king facing right, wearing a diadem and a crown. In his hand, a mace can be seen. Flames rise from his shoulders, and on the left side, a tamgha symbol is visible. Along the obverse margin of the coin, the king's name is written in Greek script. On the reverse of the coin, there is a standing image of the god Shiva, holding a trident in his right hand, standing opposite the bull Nandi. The image is taken from the website: www.facebook.com/AfghanistanNumismatic. Date accessed: 12/1/1405.

Fig. (3), The gold coin of Huvishka, the Kushan king. On the obverse of the coin, there is a bust of King Huvishka, holding a royal scepter in his hand, and an inscription in Greek script reads: "King of Kings, the Kushan, Huvishka." On the reverse of the coin, the sun deity is depicted, with the Greek inscription "MIRO." The image is taken from the website: www.facebook.com/AfghanistanNumismatics. Date accessed: 12/1/1405.

Fig. (4), The gold dinar coin of Vasudeva, the Kushan king. On the obverse of the coin, the standing image of the king is shown facing left, standing before a fire altar, with flames rising from his shoulders. In his left hand, a trident is visible. Along the margin of the coin, in the Bactrian language and Greek script, it is written: "King of Kings Vasudeva." On the reverse of the coin, the Indian god Shiva is depicted facing the bull Nandi; in one hand he holds a trident, and in the other hand he holds a diadem. Around the margin, the word "OESHO" is engraved. The image is taken from the website: www.facebook.com/AfghanistanNumismatics. Date accessed: 12/1/1405.

This development resulted in the reduction of Kushan political sovereignty and the gradual integration of these regions into the Sasanian imperial framework. In the east, the rise of the Gupta Empire led to the loss of major economic zones and urban centers in northern India, thereby disrupting Kushan commercial networks. Furthermore, pressure from Central Asian nomadic groups, combined with demographic movements driven by climatic and political changes, produced widespread instability along borders and trade routes (Rezakhani, 2017, p. 130). Economically, the redirection of trade routes and the relocation of exchange centers into areas controlled by rival powers, together with declining security on major roads, reduced state revenues and weakened the economic foundations of the empire (Frye, 1984, p. 325).

In sum, the decline of the Kushan Empire was the result of the simultaneous interaction of internal and external factors. The weakening of domestic political and economic structures, combined with geopolitical and military pressures from outside powers, removed the Kushans from their position as a mediating regional power and ultimately

led to their integration into, or replacement by, emerging political formations.

Fig. (1), the gold coin of the fourth Kushan king. On the obverse of the coin, the standing image of the king is depicted facing left in the act of making an offering; flames rise from his shoulders. Around the coin, in Greek script and the Bactrian language, it is written: "King of Kings Kanishka the Kushan." On the reverse of the coin, there is a standing image of the Buddha with long locks of hair and a halo of light around him, standing in a calm and confident posture. On the left side, the word "BODDO" is written in Greek. The photograph is taken from the website: www.facebook.com/AfghanistanNumismatists. Date accessed: 12/1/1405.

Kidarites: Continuity and Transformation ...

factors (Cribb, 2015, p. 201). In general, the collapse of empires is rarely the result of a single cause; rather, it reflects a complex interaction of multiple factors, including the increasing costs of maintaining political structures under conditions of diminishing resources (Tainter, 1988, p. 37). In the case of the Kushans, this decline can be interpreted within the broader context of shifting power balances across Eurasia and the simultaneous pressures exerted by rising regional powers. Furthermore, some studies suggest that what is often described as “collapse” may in certain cases represent a transformation in settlement patterns and political structures rather than complete destruction, and should therefore be understood as a transfer of power to new formations such as the Kushanshahs (Petrie et al., 2019, p. 78).

From an internal perspective, one of the most fundamental factors contributing to the decline was the absence of a stable succession system. Following the death of strong rulers particularly Vasudeva I political crises and rivalry among claimants to the throne emerged, weakening central authority. As a consequence, power gradually shifted from the imperial center to local elites, and regional rulers in areas such as Bactria and Gandhara gained greater autonomy. This development led to a reduction in military capacity, disruption of the taxation system, and the deterioration of economic management (Benjamin, 2018, p. 150). Moreover, the progressive fragmentation of the empire into smaller political entities undermined administrative and military cohesion, thereby facilitating foreign intervention. Archaeological evidence, such as the declining quality of coinage and changes in settlement patterns, further indicates economic weakening and decreasing political stability during the late Kushan period (Cribb, 2015, p. 210).

In addition, the increasing focus of the Kushans on the Indian territories and their diminishing attention to Ariana created favorable conditions for the infiltration and invasions of northern groups, which in turn contributed to the weakening of Kushan authority in Bactria (Kohzad, 1384/2005, vol. 2, p. 567).

Externally, the expansion of Sasanian power in the west constituted one of the most decisive factors. Through the aggressive policies of Ardashir I and Shapur I, portions of Kushan territory particularly in Bactria and Gandhara came under Sasanian influence, leading to the formation of the Kushanshah system.

demonstrate his political prestige and ideological significance (Zakirvich, 2023, pp. 123–124).

After Kanishka, Huvishka assumed power as the fifth Kushan ruler and maintained the relative stability of the empire, ruling approximately between 132–164 CE (Dawudi, 1403 [2024], p. 72). Numismatic evidence from various regions of Afghanistan and Central Asia indicates the broad extent of his authority. His inclination toward Buddhism, alongside respect for other religious traditions, further reflects the atmosphere of religious tolerance characteristic of this period (Faizi, 1404 [2025], p. 55).

In the subsequent stage, Vasishka referred to in some sources as Kanishka II came to the throne. Although information about his reign remains limited, inscriptions and coinage provide evidence of his role in sustaining Kushan political continuity (Azizi, 1355 [1976], p. 43). Moreover, some studies date his reign to approximately 245–260 CE. Numismatic evidence likewise suggests that he enjoyed considerable influence (Loeschner, 2008, p. 26).

Finally, with the accession of Vasudeva, the final phase of the Kushan Empire began. He is believed to have ruled around 182 CE, or according to some sources between 191–230 CE (Loeschner, 2008, p. 28). During this period, cultural and religious orientations increasingly shifted toward India, a development evident in inscriptions and coinage. Despite the partial maintenance of territorial integrity, the reign of Vasudeva reveals clear signs of the gradual decline of the Kushan Empire (Faizi, 1404 [2025], p. 56).

The Decline of the Kushan State

The Kushan Empire, regarded as one of the most significant political powers in Central and South Asia, emerged from the confederation of the Yuezhi tribes and within a relatively short period developed into a transregional empire. Its territory extended from Bactria to the northern Indian subcontinent, and it played a crucial role in connecting commercial networks between East and West. By supporting international trade particularly within the framework of the Silk Road the Kushans contributed to economic prosperity and the expansion of cultural interactions among the Hellenistic world, Iran, India, and China (Benjamin, 2018, p. 142).

Despite this period of prosperity, from the second half of the third century CE onward the empire entered a gradual process of decline, driven by a combination of political, economic, and military

To gain a clearer understanding of the history of the Greater Kushans, a systematic and chronological introduction of the prominent rulers of this dynasty provides a more coherent picture of the formation, expansion, and decline of the empire. This process begins with Kujula Kadphises, recognized as one of the five Kushan princes and the founder of the dynasty in Ariana. In both internal and external sources, he is identified as the chief of the Guishuang tribe. By selecting Bactria as his political center and expanding his territory to the borders of the Parthians and southeastern Afghanistan, he played a crucial role in establishing a strong political authority. Moreover, his extension of control into Kapisa and Kabul, and the foundation of a vast imperial structure, are considered among his most significant achievements (Faizi, 1404 [2025], pp. 34).

Following him, Vima Takto came to power. He is identified as the son of Kujula Kadphises and the father of Vima Kadphises, and he played an important role in consolidating the political and economic foundations of the Kushan Empire. The discovery of his coinage in various regions indicates both a well-organized monetary system and a considerable degree of political authority. In historical sources, he is also referred to as Soter Megas (Faizi, 1404 [2025], p. 36). According to recent archaeological research, his accession is dated between 35–65 CE, or approximately 78 CE (Loeschner, 2008, p. 26).

Subsequently, Vima Kadphises, the third major Kushan ruler, ascended the throne. As the son of Vima Takto, he expanded Kushan authority into southern Hindukush and Gandhara. Chinese sources refer to him as *Yan-kao-chin*, reflecting the extent of his influence (Azizi, 1355 [1976], p. 17). Although scholarly debate remains regarding the exact chronology of his reign, some sources place it between 112–126 CE (Loeschner, 2008, p. 26).

The zenith of Kushan imperial power is most clearly evident during the reign of Kanishka, the fourth emperor of the dynasty, who rose to power in the second century CE. His extensive empire encompassed Bactria, Bukhara, Eastern Turkestan, northern India, and the Ferghana Valley. This vast territorial reach is supported by both historical evidence and numismatic data (Faizi, 1404 [2025], p. 42). Furthermore, royal titles attributed to him, such as “King of Kings” and “Son of the Divine,” recorded in inscriptions,

2. What were the ethnic and historical origins of the Kidarites, and how can scholarly interpretations of their provenance be critically assessed?
3. How did the Kidarites consolidate their political authority as a post-Kushan state, and what factors led to their decline and eventual replacement by the Hephthalites?

A Brief Overview of the History of the Kushan Empire

The Kushan Empire was one of the most significant ancient powers in Central Asia, Afghanistan, and northern India, founded by the Yuezhi tribes (of likely Indo-European origin). This empire emerged upon the ruins of the Greco-Bactrian Kingdom, with its political center established in Bactria (Balkh). The Kushans rose to prominence through the unification of the Yuezhi tribes under the leadership of Kujula Kadphises, rapidly expanding their territorial dominion.

In Chinese sources, the Kushans are referred to as the *Guishuang* (貴霜), which corresponds to the Kushan people. According to the *Hou Hanshu* (Book of the Later Han), chapter 88, the Yuezhi migrated to the land of Daxia (Bactria) after their defeat by the Xiongnu and divided the region into five principalities. Later, the Guishuang leader named Qiujiuque unified the remaining principalities, proclaimed himself king, and carried out extensive conquests (Taishan, 2011, pp. 1–2). After his death, his son continued the expansion of power, and the Guishuang subsequently came to be recognized as a major imperial force.

Scholars generally agree that Qiujiuque corresponds to Kujula Kadphises, the founder of the Kushan dynasty. Accordingly, the Kushans originated from the Guishuang branch of the Greater Yuezhi, who, following the consolidation of the tribes, developed into a coherent political power.

Regarding the early capital of the Kushans, it is suggested that a city known as *Jian-shi* served as their initial center of rule. This city was likely located north of the Amu Darya in the Kashka-Darya region and may correspond to the archaeological site of *Qal'a-ye Zakhuki Maron* (Loeschner, 2008, p. 8). This area appears to have played an important role in consolidating early Kushan authority.

administrative structures, their economic and cultural features, and finally the factors that led to their downfall. This research aims to demonstrate that the Kidarites were not a phenomenon entirely detached from the past, but rather part of the historical continuity of power in this region, and that their position should be examined within the broader framework of transitional states and processes of political legitimization during Late Antiquity.

Research Objective

The primary objective of this study is to conduct a historical and analytical examination of the Kidarites as a post-Kushan polity and to assess their role in the continuity or disruption of political, economic, and cultural structures following the collapse of the Kushan Empire.

Significance of the Study

The significance of this research lies in the fact that the Kidarites represent one of the lesser-known yet crucial links in the history of Afghanistan and Central Asia, playing a key role during the transitional period between the decline of the Kushans and the rise of the Hephthalites. The study of the Kidarites is not only essential for understanding the political history of Bactria, Kabul, and Gandhara, but also contributes to a broader comprehension of processes of “continuity and transformation” within ancient state formations. Moreover, given the extensive use of numismatic evidence, this research provides valuable insights into the economic foundations, political legitimacy, and cultural interactions of Late Antiquity, thereby offering a basis for more specialized future studies on the region’s history.

Research Methodology

The methodology employed in this article is descriptive-analytical and is primarily based on library research. Data have been collected through Persian and foreign historical sources, contemporary academic studies, historiographical accounts, and particularly numismatic evidence. The collected materials have then been critically analyzed, and the differing scholarly perspectives have been systematically compared.

Research Questions

1. What were the most significant political, economic, and military factors contributing to the collapse of the Kushan Empire?

Under these circumstances, the Kidarites emerged as one of the most important post-Kushan states. The Kidarites were not merely a temporary or purely invading force; rather, in many respects they appear to have continued the administrative and economic structures of the Kushans. By employing Kushan legitimizing symbols most notably the adoption of the title "*Kushan-shah*" and the continuation of Kushan coinage traditions they sought to consolidate their authority among the populations under their rule. Consequently, the study of the Kidarites is not simply an examination of a political dynasty, but rather an exploration of a crucial transitional stage in the history of Afghanistan and Central Asia one in which the concepts of "continuity" and "rupture" in political power can be observed simultaneously.

Furthermore, one of the major issues in Kidarite historiography concerns scholarly disagreements regarding their origins and ethnic identity. Some researchers consider the Kidarites to be direct successors of the Kushan elite, whereas others identify them as part of broader Hunnic migrations or steppe nomadic groups. These divergent interpretations have ensured that the Kidarites remain a central topic of academic debate. Available historical evidence particularly numismatic data and Bactrian texts plays a crucial role in clarifying this issue. In the absence of extensive written sources, coinage functions as a condensed historical record, providing valuable insights into political structures, economic systems, legitimizing symbols, and even the cultural interactions of this period.

In addition, the examination of the political and economic organization of the Kidarites holds particular significance because this polity was situated between the major powers of its time, including the Sasanians, the Guptas, and newly emerging groups such as the Hephthalites. This geopolitical position compelled the Kidarites to constantly navigate between warfare, diplomacy, and political compromise. Ultimately, these multidirectional pressures and broader regional geopolitical transformations, along with internal structural weaknesses, paved the way for the decline of the Kidarites and the rise of the Hephthalites.

Accordingly, the present study, drawing upon historical sources and numismatic evidence, seeks to analyze the background of the Kushan decline, the rise of the Kidarites, their political and

Kidarites: Continuity and Transformation ...

transitional polity by adopting Kushan legitimizing traditions, such as the use of the title “Kushan-shah,” and by maintaining elements of the existing monetary and administrative systems. Nevertheless, military and political pressures from the Hephthalites, along with broader geopolitical transformations in the region, contributed to their gradual weakening and eventual collapse. This study demonstrates that the Kidarites represent a prominent example of political continuity and resilience during a period of fragmentation in the political history of this region.

Keywords: Kidarites, Kushans, Post-Kushan State, Numismatics, Bactria, Gandhara, Hephthalites.

Introduction

Central Asia and the regions encompassing Bactria, Kabul, and Gandhara experienced one of their most dynamic yet complex historical phases during Late Antiquity. Owing to its distinctive geopolitical position, this area consistently served as a major zone of interaction and confrontation among great civilizations such as India, China, and the Hellenistic world. Among the most significant powers to establish a coherent political structure and a vast imperial system in this historical crossroads was the Kushan Empire. By expanding their dominion from Bactria to northern India, the Kushans not only played a pivotal role in politics and military affairs, but also contributed to economic prosperity and extensive cultural exchanges through their control of international trade routes, particularly those associated with the Silk Road.

Despite the prosperity of this empire, signs of weakness and decline became evident from the second half of the third century CE onward. Internal factors such as succession crises, the weakening of central authority, and the difficulties of administering an extensive territory, combined with external pressures including Sasanian military expansion from the west, the rise of the Gupta Empire in the Indian subcontinent, and the movements of nomadic groups from the north and east, gradually undermined the cohesion of the Kushan state. As a result, the political structure of the empire fragmented into smaller units, creating favorable conditions for the emergence of transitional and local polities.

Kidarites: Continuity and Transformation of Power after the Kushan Empire

By: Assistant Researcher Hekmat Rahman Amiri

Abstract

The Kushan Empire was one of the major powers of the ancient world in Central Asia, Afghanistan, and northern India. From the second half of the third century CE onward, it entered a gradual decline as a result of both internal and external pressures. This collapse created the conditions for the emergence of new political entities, including the Kidarites, who played a significant role as one of the post-Kushan states in the regions of Bactria, Kabul, and Gandhara.

Drawing on historical sources, numismatic evidence, and an analysis of contemporary scholarly perspectives, the present study examines the origins of the Kidarites as well as their political structure, economy, and cultural characteristics. The findings indicate that the Kidarites were able to establish a relatively stable

Published: Afghanistan Science Academy

Editor in Chief: Assistant Researcher Hekmat Rahman Amiri

Editor Board

professor Ketab Khan Faizi

professor Abdul Shukoor Qauymi

Professor Mujtaba Arify

Associate Professor Ali Ahmad Jafari

Composed & Designed By:

Assistant Researcher Hekmat Rahman Amiri

Annual Subscription:

Kabul: 320 Af

Province: 480 Af

Foreign Countries: 20 \$

Price of each issue in Kabul:

- For Professors, Teachers and Members of Afghanistan Science Academy: 70 Af
- For the disciples and students of schools: 40 Af
- For other Departments and Offices: 80 Af